Луј Леже

Словенска митологија

Наслов оригинала:
Louis Leger, La Mythologie Slave, 1901
Превео на српски Рад. Агатоновић, Beograd 1904

САДРЖАЈ:

* Луј Леже: Словенска митологија - Увод
* Глава прва: Извори за словенску митологију

Словенски хроничари; руска Несторова хроника; Чешке хронике: Козмина, Далимилова, пољска хроника Длугошева. - Страни хроничари: Адам Бременски, Хелмолд, Титмар, Сакс Граматик, Knytlinga Saga, историци Отона Бамбершког, византијски хроничари. - Неми споменици. - Језик. - Апокрифни извори.

- I Словенски хроничари из разних словенских земаља
- II Страни хроничари
- III Ликорезни споменици - језик

* Глава друга: Врховни бог

* Глава трећа: Два врховна бога руских и балтичких словена Перун и Световид

- Перун
- Световид - (Свантовит)
- Још нешто о открићу идола у Збручу

* Глава четврта

Волос у Русији и Велес у Чешкој, - Волос и Св. Блез - Власије (Blaise) - Хорз. - Дажбог. - Симаргл. - Мокош. - Сварог, Сварожић - Suarasici. - Стрибог. - Тројан - Трајан. руска и балканска предања

- Волос - Велес
- Хорз
- Дажбог
- Симаргл
- Мокош
- Сварог - Сварожић - Suarazici
- Стрибог
- Трајан - Тројан

* Глава пета: Млада божанства

Триглав. - Јула. - Радгост (Радигост). - Подага. - Припегала. - Црнобог. - Безимена божанства. - Ринвид. Турипид. Турувид. Пизамар. Црноглав (Тијерноглав). - Богиње. - Домаћи богови. -

- o Триглав
- o Јула
- o Радигаст - Радгост
- o Подага
- o Припегала
- o Црнобог (Црни бог)
- o Безимена божанства
- o Ринвид, Турупид, Пурувид, Пизамар, Црноглав
- o Богиње
- o Домаћи богови

*** Глава шеста**

Божанства судбине. - Виле. - Русаљке. - Водене нимфе код Чеха и Пољака.

- o Виле
- o Русаљке

*** Глава седма**

Култус. - Жртве. - Жртвеници. - Храмови. - Идоли. - Свете шуме. - Извори. - Врачари. - Пророштва.

*** Глава осма**

Живот на оном свету. - Да ли и Словени вероваху у њ? - Супротна сведочанства. - Нав, бог Нија. - Рај. - Начин сахрањивања. - Гробља, погребне свечаности. - Култус прецима у Русији.

*** ДОДАТАК**
- o Световид (Свантовид) и Свети Вид
- o Снимци кипова
- o Неке примедбе о словенским идолима

* Миодраг Б. Шијаковић: Варијације на тему словенски мит
* Напомене

Увод

Има прилично времена, како је моја пажња први пут била скренута на словенску митологију. Кад сам год. 1865. отпочео своја истраживања о преобраћању Словена у хришћанство, морао сам се запитати: какви беху религиозни појмови незнабожачких Словена? Па сам им тада у своме делцету о Ћирилу и Методију[1] и посветио двадесетак страна. У то време оне беху доста нове; али се и ослањаху једним делом на документе, који се тада сматраху за аутентичне, а који су од тада већ оглашени за лажне. У год. 1880. пок. доајен Лихтенбергер учинио ми је част молбом својом, да му за његову Encyclopédie des sciences religieuses дам један резиме из словенске митологије. То беше за мене прилика, да се поново вратим на проучавања, која уосталом нисам губио из вида. Мој превод Несторове Хронике, којој бејах посветио толико година, једнако ме је подсећао на та деликатна питања.

Чланак из Енциклопедије верских наука, знатно проширен и прерађен, поново је штампан у Revue de l'Histoire des Religions. Одатле је засебно одштампан и пуштен у свет под именом: Esquisse sommaire de la mythologie slave (Париз, Leroux, 1882). Одштампана у врло малом броју примерака, ова је књижица одавно исцрпљена. Поново је штампана у другој свесци мојих Nouvelles études slaves

Пишући овај резиме, ја сам пре свега помишљао, да задовољим радозналост француске публике, којој су словенска дела неприступна, и која уопште не зна, у којим би немачким књигама могли наћи озбиљних података о овим тешким питањима. Тако се деси, да сам ја учинио услугу и самим Словенима, којима је један такав критички резиме заиста оскудевао. Г. Стојан Новаковић, тада министар просвете у Србији, један од наших најспремнијих другова, превео је то моје делце, и одштампао у Просветном Гласнику, бр. 1. год. 1883. Овај је превод прештампан у листу Slovinac, који тада излазаше у Дубровнику. С друге стране, одлични слависта, г. Поливка учинио ми је част својим преводом на чешки моје Esquisse у Sbornik Slovanský, који је уређивао пок. В. Едвард Јелинек, год. 1883 (бр. 8 и 9). Он је своме преводу додао интересантне белешчице. Доцније је, трудом г. Горницког, професора гимназије у Пензи, изашло и једно руско издање у Филологическіе записки (Воронежь, 1898).

Уз то и најодлучније слависте Ралстон у Athenaeum (8. април, 1882) Јагић у Archiv fur slav. Philol. (т. VI, стр. 318) Beaudouin de Courtenay у Журналь Мин. Нар. Просвіъщен (март, 1882) беху примили тај мој скромни покушај с таквом симпатијом, која ме је нагнала, да га се поново латим и проширим. На жалост потребе мојих лекција на Collège de France дуго су морале моју пажњу одвлачити на друге предмете. Прва је дужност професора да обучава. Он нема права даље развијати научне проблеме све док не задовољи прве потребе својих ученика.

Тек 1895. год. могао сам посветити два семестра излагању словенске митологије. Ове лекције брижљиво прегледане, штампане су као расправе од 1896. год. у Revue de l' Histoire des Religions. Три најважније лекције засебно су одштампане. (Покушај о Перуну и св. Илији; о Световиду и боговима на свршетак вид, о цару Трајану у словенској Митологији.)[3] Две су читане и у Академији Натписа, која се заинтересовала за новине у овим студијама.

Прикупљајући у ову једну књигу све те радове дугог стрпљења, не кријем, да видим све чиме оскудевају, да би се подигао један дефинитиван монумент... Тај монумент није још нико подигао; и ја сумњам да ће он икада моћи и постојати. Ни најмање се не можемо надати, да ћемо за Словене имати онакве радове, какве је у нашем веку имала митологија: Индуса, Грка, Латина, Келта или Германа. Грађа је врло ретка, а писани или неми споменици ни по коју цену се не би могли заменити хипотезама.

II

Од када је млади руски научник Кајсаров објавио у Гетингену 1803. своје дело: Versuch einer slavischen Mythologie in alphabetischer Ordnung,[4] изашло је на свет много радова о словенској митологији. Ово дело привуче пажњу Добровског, који му посвети једну критичку студију у једној свесци разноврсне садржине Slavin-a (друго изд. стр. 263. и даље). Ни сам Добровски није био верзиран у том питању; али оним критичким оком, које га карактерише, он је и Кајсарова и његове наследнике ставио на опрезу од какве варљиве тенденције људске лености. "Саветујем будућим митолозима, вели он, да се не ослањају на позније писце, већ да уза сваки чланак наводе најстарије споменике."

На жалост, ми имамо врло мало ових старих споменика. Што се мене тиче, мислим, да сам свуда следовао савету овога првосвештеника славистике. Сматрао сам за дужност да поново прочитам у оригиналу све латинске, грчке или словенске писане споменике, који се односе на предмет ових студија. Држим, да сам узгред открио и неколико детаља, који мојим претходницима беху умакли. Па сам тако исто себи допустио да изнесем и неколико нових хипотеза.

Осим студије о Кајсарову, Добровски није имао прилике, да се бави словенском митологијом. Она је морала привући пажњу Шафарикову. Осим његових радова о Русаљкама, Сварогу, и, на жалост, расправе о Црнобогу бамбершком, која је поново штампана у III св. целокупних дела његових Sebranй spisy (Праг, 1865.), он је саставио

индекс митолошких словенских имена, која се налазе у додацима II св. Slovanske Starožitnosti (друго изд. Праг, 1863). Овај индекс беше програм за једну словенску митологију, коју није написао. Ту се налази доста имена, која се данас морају избрисати из митолошког реда, и вратити у област маште (Карус, Каревит, Кродо, Полел) или фолклора (Кошчеј, Хастерман, Весна итд.).

Год. 1842. Хануш је објавио у Лавову (Лембергу) своју књигу Die Wissenschaft des Slawischen Mythus. Данас се ово дело не би могло употребити без опасности. Толико исто се може рећи и о Ханушовим радовима на чешком који се односе на митологију (ипак треба изузети Bajeslovný Kalendár, који је пре репертоар фолклора.). Уосталом сви радови овога периода су унакажени употребом лажних докумената.

Срезњевски је у Харкову у Русији објавио 1846. своју врло поучну расправу о светилиштима и црквеним обредима незнабожачких Словена.

У чланцима које је дао Ригеровом Slovnik-u Naučný (чешка енциклопедија) и Прегледу прашког музеја, Карло Јаромир Ербен пружио је знатну грађу за изучавање словенске митологије. Он је помишљао да их прибере у једно дело, што би извесно било врло корисно, али и то дело не би имало онај апсолутно критички и одређени карактер. Смрт му није допустила да изврши ово предузеће. Осим тога што је употребљавао лажна документа, Ербен је намерно помешао митологију и фолклор. Тако је он 1866. читао у Краљ. Научном Друштву у Прагу, и објавио у Časopis Českého Musea (исте год. стр. 35) један рад о Космогонији незнабожачких Словена, по песмама галицијских Рутена. Овај је рад, сећам се, направио много ларме о митолошком свету. У ствари он нас није могао поучити ничему ни словенском ни новом. Песме и галицијске легенде, којима се Ербен служио, јесу чиста позајмица из лажних - апокрифних књига, тј. из хришћанске књижевности.

Да би и словенска митологија одлучно ушла у област науке, требало је прво очистити њен терен од лажне грађе, која се на њему нагомилавала. Напреци критике последњих година су најзад допустили, да се оствари и ова претходна погодба. Без сумње област словенске митологије постала је на тај начин врло узана; али зна се бар одакле се мора поћи, - ако се увек не зна, куда се иде.

Велико руско Афанасијево дело: Возреніе Славянъ на природу (3. св. Москва, 1866. до 69.) још и данас је један најдрагоценији репертоар; али писац хоће све да наврати на митолошке теорије у корист времена у коме пише, и митологија се ту дави у фолклору.[5] Уосталом он је врло мало критичан.

Озбиљно треба бити резервисан и при књизи пок. Котљаревског. Погребни обичаји незнабожачких Словена (Москва, 1868). Ово сам дело читао некада у друштву са својим пок. пријатељем Бергењем (Bergaigne). Он беше врло одушевљен, па ми предлагаше, да га заједнички преведемо. Упркос свег мог поштовања према успомени Бергењевој и Котљаревског, који ми беху драгоцени пријатељи, држим, да могу рећи, да би тај наш рад био узалудан. Од две стотине страна које та свеска садржи[6], данас се могу задржати једва педесет. Котљаревски се користио лажним споменицима, - и ма да се он бранио, - арапски споменици које је он цитирао, изгледају ми, да се много мање односе на Словене у Русији, него на Варјаге, тј. на скандинавске усељенике.

У књизи Фаминчина (Famintsyne, Famincyne): Божества древнихь Славянъ (Петроград, 1884.) нема ни десет страна, које се могу употребити.

У својој заиста строгој критици о овом делу (Archiv, t. IX, стр. 168.) г. Јагић је дао паметних савета свима митолозима.[7] Нарочито их је стављао на опрезу од злоупотребе фолклора, и противу страсти, да се свуда виде сами митоси. Примећиваше, да што се више свуда гледа митологија, изазива се реакција скептицизма, да и научни део цео изгуби своју вредност. Одличан музиколог Фаминчин не беше ни најмање спреман за проучавање

словенске митологије, још мање за упоредно изучавање ове митологије у њеним односима према митологијама индоевропских народа.[8]

Као пример реакције скептицизма, навешћу један занимљив чланак Киричникова, у Журналу Мин. Нар. Просвіъщен (септембар, 1885). После овог покушаја који сву словенску митологију ставља на двадесетак потпуно невредних страна, изгледа, да њему не остаје ништа друго, до одрећи се свију истраживања о предмету који нас занима. Па ипак није баш тако.

Год. 1870. на оно неколико журних страна које написа за Ригерову Чешку Енциклопедију (Slovnyk naučný, т. VIII стр. 603 - Праг.), Ербен вели:

"Словенска митологија је једна најтежа грана славистике; о њој се много писало; али осим неколико добрих чланака о појединим питањима, још се једнако очекује један одређени рад у целини." Неколико година касније писаше Крек у Archiv fur sl. Philologie: "Што се тиче словенске митологије до данас постигнути позитивни резултати ни најмање не одговарају утрошеном времену. Нико боље то стање не може схватити него онај који би предузео да одбаци све оно што припада хаосу противречних хипотеза основаних најчешће на расуђивању или на a priori." (год. 1876. стр. 134)

Ове резултате, које је тако тешко добити, Крек је предузео сабити у известан број страна свога лепог дела: Einleitung in die slavischen Literaturgeschichte, II изд. (Graz, 1887. стр. 378. до 440.) На језику приступачном већини учених људи оне пружају један кратки збијени резиме, скоро потпун и довољно јасан о ономе, што нам извори кажу о словенској митологији. У овом резимеу белешке су често пута много дуже него ли текст на који се односи. Читалац, неук овим студијама, рескирао би да се у њима потпуно изгуби. Потпуно праведно ценећи и ово лепо дело, ја мислим, да оно није ни мало грађе исцрпло, и да у једној француски исписаној књизи, или бар по начину француском, има места сасвим друкчије радити.

Књига г. Крека нарочито је управљена словенским читаоцима; тога ради он изоставља мноштво ситница, за које претпоставља да су познате, и које ће мало читалаца и покушавати тражити по оригиналним спомеиицима. Он још прима уз то и неке споменике, који су данас оглашени за апокрифне.

По моме мишљењу једно потпуно и јасно дело о словенској митологији мора исцрпсти основне писане споменике, отресајући их најпре од свих фантастичних веза и зближавања са другим спомеиицима, или ослобођавајући их беспослених хипотеза и збрке фолклора словенског, германског или чак индоевропског.

Мишљах, да сам такав рад нашао у књизи Н. Мбchal-a: Nákres slovanského bajeslovi. (Скица из словенске митологије), која је штампана у Прагу 1891. год.

"Покушаји о митологији, говораше г. Махал у своме предговору, већином су растурени по разним словенским збиркама, нигде нема једног рада у целини. За њ се осећа потреба. Стога сам се решио, да прикупим главна факта из словенске митологије у једну целину, која ће представљати резиме свих легендарних идеја словенског народа."[9]

На жалост, од две стотине двадесет страна ове књиге, само шездесет њих говори о словенској митологији. Остатак је посвећен фолклору, легендама које проузрокују метеоролошке појаве, космогоничким причама, личностима или традицијама, које доиста постоје код Словена, али су дошле у њих из хришћанског предања или из страних легенди. На тај начин он почиње једном главом о космогоничким идејама Словена, које се везују за хришћанске легенде и апокрифне књиге. Треба још видети оно о Рахманима, Перхту, Луцији (Rachmanes, Perchta), светачким данима: Понедеонику, Среди и Петку.

Цео овај део позајмљен из фолклора заслужује доиста да се преведе. Словенски је

фолклор бесконачан; његовом изучавању посвећени су засебни листови: у Чешкој (Český Lid), у Пољској (Wista), у Русији (Живая Старина), у Хрватској (Zbornik za narodni život), у Бугарској (Сборникь за народни умотворния), у Србији лепо уређивани "Караџић". Прикупити и резимирати све што је до сада изашло о фолклористици, требало би не знам колико туцади свезака.

Поред свег племенитог и корисног труда Махаловог, ипак ми је било немогућно ићи за њим на тако пространом и рђаво ограниченом земљишту.[10]

Поред ових специјалних радова, морам споменути, као веома помоћне ми и корисне радове г. Јагића, Брикнера, Маретића, који су објављени у Archiv fur slav. Phil., па радове Александра Веселовског, који су изашли у Извіъстія Петроградске Академије Наука. Ови радови и многи други растурени по најразличнијим збиркама биће споменути у своје време и на своме месту.

Мени се чини, да је простор словенске митологије једино обележен и ограничен писаним и немим спомеиицима - ако их има, - који се односе на незнабожачку периоду историјскога живота Словена; ако још ове писане или неме споменике може објаснити или допунити какво народно предање, ја се и на њ позивам (нпр. предање о култусу кућним боговима, о појмовима о оном другом свету). Али не сматрам, да је фолклор нераздвојни и битни део митологије. Од тога се ја унапред ограђујем, јер би било врло дуго истраживати у којој је мери он могао бити измењен хришћанским легендама, позајмицама од суседних народа (Грка и Арбанаса код јужних Словена; Финаца, Варјага, Татара, код Руса; Немаца код Чеха или Пољака). Ни по коју цену не желим поново отпочети колико корисном толико и опасном Афанасијевом књигом.

Ако сам из принципа одбацио фолклор - осим у извесним јасним обележеним случајевима, - ја сам исто тако из опрезности или скептицизма, као што ће се видети, одлучно одбацио и литванску митологију, о којој ја не знам ништа. Намерно одбацујем све теорије, све системе; пренебрегавам све везе, - ма колико оне биле привлачне, - са митологијом источних народа, класичнога или германскога света. Прикупљам растурене одломке по писаним спомеиицима, са којима су ме зближили и спријатељили више од тридесетак година ревноснога изучавања; но не тврдим да ћу их и систематски груписати.

Оваква каква је, ова ће књига попунити једну празнину у нашој научној литератури, ако смем рећи - европској научној литератури. Симпатија с којом су моје словенске колеге прихватили покушаје који су јој претходили, допушта ми, да се надам, да ће они исто тако учинити и према овој књизи. Они ће у њој наћи неких ситница којих нема ни у једном ранијем делу, а поред тога и известан број хипотеза или тумачења које ја не намећем, али за које на се узимам потпуну одговорност. Садржина тих страна биће извесно за многе читаоце не Словене једно откриће; оне ће учинити, уверен сам, да из наших књига, из наших репертоара потпуно ишчезну све грешке, које су их до сада кварнле, и које се једнако понављају. Овај ће покушај можда улити ученијима и вештијима од мене жељу, да још дубље проникну у ова деликатна истраживања. Но на жалост, све докле будемо осећали јаку оскудицу у писаним и немим спомеиицима незнабожачког времена, биће нам врло тешко поставити словенску митологију на исту ногу, на којој стоје митологије осталих индоевропских народа.

Маја, 1901. год.

Глава прва

Извори за словенску митологију

Словенски хроничари; руска Несторова хроника; Чешке хронике Козмина, Далимилова, пољска хроника Длугошева. - Страни хроничари:Адам Бременски,

Хелмолд, Титмар, Сакс Граматик, Knytlinga Saga, историци Отона Бамбершког, византијски хроничари. - Неми споменици. - Језик. - Апокрифни извори.

Доста су многобројни извори за словенску митологију; али ни један нам не даје довољан број података ни могућности, да добијемо потпуну слику о целини ове митологије. Но при свему томе, они нам расветљавају природу извесног броја божанстава, начин којим су обожавана - култус, обреде и празноверице незнабожачких Словена.

Немамо немих споменика о овом култусу, или бар немамо таквих, да би били неоспорне аутентичности. Они који су дуго сматрани за доста верне, као идоли у Прилвицу, Лав у Бамбергу, данас су оглашени за лажне. Неколико нејасних одломака у храму у Аркони, на острву Рујну, један - мало сумњив - идол пронађен у Галицији, неколико вајарских радова до данас сачуваних у данцишком музеју, који нису можда ни словенски ни митолошки, - то је све што нам је остало о оном тако богатом словенском култусу, чије су идоле и храмове тако радо описивали: Адам Бременски, Хелмолд, Сакс Граматик, Титмар, биографи Отона Бамбершког и руска Несторова хроника.[11] Немамо никаквог писаног словенског споменика (текста) из незнабожачког доба. Песме и народне приче, чије се порекло губи у тами онога времена, измењале су се постепено под утицајем хришћанских идеја или страних књижевности.

Главни писани споменици, који се односе на митологију, јесу дело хришћанских свештеника, делом словенских, као што је писац Руске хронике, најчешће страних, а што је још горе, немачких свештеника. Надахнути најдубљом мржњом противу словенског паганизма, они се на њ осврћу само кад хоће да истакну "срамне" незнабожачке обреде, и у души својој да оправдају уништење идола и рушење њихових светилишта.[12]

Писане споменике, који се односе на словенску митологију, треба тражити:

1) У првобитним хроникама словенских земаља које су писане у народу;

2) У латинским, немачким или данским хроникама, као: Титмара, Адама Бременског, Сакса Граматика, Книтлинге Саге (Knytlinga Saga), или у немачким хагиографима (напр. у биографа Отона Бамбершког);

3) У византијским писаним споменицима: Прокопа, Константина Порфирогенита, који дају само кратке податке;

4) У арапским писаним споменицима (Massoudi-a, Ibn Fozlan-a) који су врло нејасни, те их треба најозбиљније контролисати; јер треба најпре решити, да ли они, говорећи о томе, подразумевају Словене старе Русије, или скандинавске Варјаге (Нормане);

5) У данашњој фолклористици, у црквеним обредима, причама или песмама, уколико ти подаци потврђују рукописе;

6) У теолошким списима средњега века који циљају на незнабожачке обреде, које је црква забрањивала;

7) Најзад у језику, који својим најстаријим па и данашњим облицима сведочи и о прошлим вековима, и који нам нарочито својом топономастиком допушта изнаћи, или бар нагађати: о местима на којима се вршио обред. Он нам још казује и какве су идеје везане за лица, идоле, разне обреде и догађаје из верскога живота незнабожачких Словена.

Словенски хроничари из разних словенских земаља

За познавање првобитне Русије Несторова Хроника садржи један неоцењиви документат. Овај хроничар писаше крајем XI и почетком XII века. Русија је била званично у хришћанство преобраћена 988. г. Стога је овај аналиста могао тада познавати синове

првих Хришћана и прибрати тачне податке о култусу њихових предака. Он нам, више-мање, пружа тачне појединости о Перуну и Велесу, о Дажбогу, Стрибогу, Мокошу, Симарглу. Ако су и нека имена изопачена класичним успоменама, има их и која су апсолутно изван сваке сумње, и чије је постојање утврђено и другим писаним споменицима. Он нам даје о овим идолима, више-мање, детаљне податке, о жртвама њима принашаним, о жрецима, Русалијама (незнабожачки празници), и дањама. И Новгородска Хроника потврђује извесне текстове Несторове Хронике.

Један настављач првобитне хронике (рукопис зван ипатски), говорећи под год. 1114. о богу Сварогу, удаљује се доста од свога предмета, па умеће ту бога сунца Дажбога, Египћане, итд. У овом ставу као и у именима извесних божанстава, поменутих у основној хроници, није тешко не наћи страначких утецаја.

Подаци које дају руске хронике допуњују се неким документима средњовековне књижевности, зборницима или разним религиозним збиркама превода византијских писаних споменика, који именима словенских божанстава, или оних који се бар тако зову, тумаче имена јелинских богова. Црквене проповеди чине само нејасне алузије на незнабожачке верске обреде. Одломак епске поезије под именом: "Слово о полку Игорову" садржи неколико таквих митолошких алузија. Признајем, да су оне врло сумњиве. Је ли могућно да се једном хришћанину средњег века, једном просвећеном човеку, свештенику, допало да изазива незнабожачке успомене, да призива ветрове, унуке Стрибогове, да у два маха позива једног руског кнеза, унука Дажбоговог, да изједначује сунце са великим богом Хорзом, говорећи да кнез Вишеслав претиче ход Хорзин? Признајем да ми ова хуљења на веру, под пером једног хришћанина средњег века, изгледају врло невероватна. [13]

Чешки хроничар Козма из Прага (XII век), отац чешке историје, прича својим, час књижевним а час простачким латинским језиком, доживљаје чешких легендарних кнежева: Крока, Љубуше, Пшемисла, Неклана, Хостивида, итд. Али је врло резервисан у свему што се тиче словенске митологије. И кад ипак мора учинити какву алузију на богове незнабожачког времена, Козма им даје класична имена:[14] "Ergo litate diis vestris asinum ut sint et ipsi vobis in asylum. Noc votum fiere summus, Jupiter et ipse Mars, sororque eius Bellona atque gener Cereris iubet"... Може ли се из овог става закључити, да су Чеси обожавали Перуна (Јупитера), Световида (Марса), једну богињу рата, и једнога бога пакла, чија имена и постојање уосталом ништа нам не доказује? На другом месту (књ. II, 8) Козма вели, да је кнегиња Тета научила народ обожавати Орeаде Дриаде, Хамадриаде, па додаје, - што је тачније, - sicut el hactenus multi villani velpagani hic latices seu ignes colit, iste lucos et arbores aut lapides adorat, ille montibus sive collibus litat, alia quae ipse fecit, idola surda et muta rogat et orat.[15] Из овог става јасно се види, да су Чеси обожавали идоле. На жалост одавде не видимо ни имена тих идола. Други један, не мање интересантан, споменик споменусмо у почетку III главе. Он набраја незнабожачке обреде које је укинуо кнез Бретислав II, жреце, враче које прогна, и то је све.[16]

Далимилова стиховна хроника, која је душу своју позајмила из Козмине хронике, такође не додаје ничега позитивног оним тако тамним подацима свог прототипа. Ипак, пошто је она написана на чешком језику, пружа нам неке појединости, којих нема у латинској фразеологији њенога духовног оца (прототипа). Тако она каже, да стари Чеси зваху нав стан мртваца:

"Potom Kroh jide do navi"

(затим Крок оде у нав).

Ако се мало исправи текст на известан начин, она ће нам казати (II, стих 6) да се Чех (Cech) одселио из Хрватске у Чешку, носећи на својим леђима све своје претке (dědky své), тј. своје кућне богове (penates).

Пулкавина хроника (XIV в.) такође постала из Козмине, потпуно ћути о вери незнабожачких Чеха. Садржи неколико доста тамних алузија на култус брандебуршких Словена: "cum in dicta marchia gens adhuc permixta Slavonika et Saxonika gentilitatis ritibus deserviret et coleret ydola".[17] И мало даље (око год. 1153), открива нам, да је у Брандебургу постојао један идол са три главе,[18] и њега су обожавали Словени и Саксонци.

Gallus-ова хроника[19] (прва година XII века), која уосталом и није пољског порекла, навлаш обилази незнабожачко доба. Све што нам казује о Пољацима пре хришћанства јесте: да су били полигамисте: "Istorum gesta quorum memoriam oblivio vetustatis abolevit et quos error et ydolatria defoedavit, memorare negligamus".[20] На другом месту (књ. II, глава XLII), он упоређује незнабожачке Прусе са зверовима.

Хроника учитеља Вићентија не мање мрзи и избегава незнабожачке ствари, те на њих ни најмање не подсећа.

Први хроничар, или боље историк пољски у средњем веку, који се бавио вером незнабожачких Словена, јесте архиепископ Длугош, или Longinus, који је писао при крају XV века (од 1455 - 1481) своју Historia Poloniae. У ово време у правој Пољској беше већ неколико векова потпуно нестало паганизма, и последњих година врло се мало важности придавало Длугошевим подацима о старим божанствима његове земље. Недавно се г. R. Brьckner[21] трудио, да, што се тиче словенске митологије, оживи Длугоша. Длугош воли пољску домовину. Не пропушта ништа што се тиче зачетка њеног живота. Само, како је он препуњен класичном митологијом, труди се да изнађе своје богове код старих Пољака, и најзад их налази шест.[22] Изједначује Јупитера са Yeszaom, Марса са Liadom, Венуса са Dzydzilelya-om, Плутона са Nijom, Дијану са Dzevana-om, Цереру са Marzanom. Он зна и за бога времена (temperies) који се звао Погода, бога живота Zywie; тврди да је у Гњезну био и један храм првога реда: "delubrum primarium ad quod ex omnibus locis fiebat congressus." Очигледно су на њ много утицале и хришћанске идеје. Пошто је Гњезно, као католичка митрополија, седиште примаса, он би хтео, да је оно играло исту улогу и у незнабожачко време. Он говори о храмовима, идолима, свештеницима, светим дрветима, жртвама (чак и у људима), годишњим светковинама, од којих су се неке, упркос хришћанству, сачувале и до данас, а једна се и зове Стадо. На њему се види утицај класичких и хришћанских успомена; узима за имена појединих божанстава облике, који се понављају у овом или оном народном рефрену. Но при свему томе, с обзиром на сиромаштво словенских извора код западних народа, његова сведоџба није сасвим за одбацивање. Ако је идентичност Плутона и није спорна, није мање истина, да је та nyja сродна са nav-ом код Чеха, што нам помаже да је боље растумачимо.

Брикнер је још нашао[23] неколико података у једној збирци црквених беседа на пољско-латинском језику, сачуваних у петроградској библиотеци. Он је ту збирку скоро објавио; тиче се нарочито наших митских бића. Један од тих података објашњава нам и Длугошеве заблуде.

Страни хроничари

Док су чешки и пољски хроничари намерно пренебрегавали незнабожачко доба у историји својих народа, странци, који нам причају борбе Немаца или Данаца са данас већ несталим балтичким Словенима, или напоре германских мисионара да их преобрате у хришћанство, већином су боље информисани. Нарочито се њиховој сведоџби има захвалити, што ми данас можемо имати доста јасну слику о религиозном животу балтичких Словена и оних са Лабе, а особито становника острва Рујна. Ми заборављамо, да у X веку све земље с десне стране Лабе и Сале (изузимајући предео између ушћа Лабина и тока реке Траве) беху још насељене словенском расом.

Адам Бременски (из Бремена) учитељ у истој вароши, каноник градске катедрале писац је Gesta Hammaburgensis eclesiae pontificum. Он је живео у првој половини XI века; становао је на граници Славије у једном граду, који је захтевао да постане њиховом хришћанском

архиепископијом. Похађао је Данце, могао је испитивати архиепископску архиву, слушати причања разних мисионара. У својим Gesta Hammaburgensis eclesiae pontificum он прича историју ове архиепископије и историју оближњих народа, нарочито Скандинаваца и балтичких Словена; у III књ. излаже труде кнеза Gottschalk-а на преобраћању у хришћанство Бодрића, обалских становника Лабе и Балтичког мора. Принцип му је, да се не задржава на незнабожачким стварима: "Inutile est acta non credentium scrutari." Ипак му се омакну више занимљивих ситница за нашу студију. Тако (књ. II, глава XVIII) он укратко описује варош Ретру (Rhĥtra) са њеним храмом, подигнутим у част демонв quorum princeps est Radigast; потврђује (II, 40, 41) одвратност Словена према хришћанству и њихово рђаво поступање са хришћанским поповима; прича (III, 60) да је у овом истом граду Ретри и владика Јован био принесен на жртву богу Радгосту.[24] Доказује нам да су становници Рујна били више одани култусу злих божанстава него остали Словени (Descriptio insularum, 18). Набраја у неколико махова мучења, која су искусили хришћани од некрштених Словена, или оних, који су се из хришћанства повратили у своју стару веру. На жалост ни на памет му није пало, да нам и о идолима словенским и њиховом култусу да онако потпуних појединости, као што је дао (главе: XXVI, XXVII, XXVIII) о скандинавским божанствима: Тору, Водану и Фриги (Fricco). Верује у извесно сродство сујеверја Саксонаца, Словена и Швеђана (I, 8).[25] Његова мржња на паганизам не смета му, да истакне и добре особине незнабожачких Словена (II, 19). Често цитира извештаје очевидаца. Његово се уверење не колеба. И ми имамо само жалити, што нам је дао тако мало података.

Хелмолдово дело Chronicon Slavorum јесте, као што и сам наслов казује, најважнији извор за историју Словена у средњем веку. Пореклом Холштинац, Хелмолд је био свештеник цркве у Либеку, парох парохије Бозау око језера Плена (Ploen) у земљи Словена Вагринаца (Wagriens).[26] У савезу са владикама Олденбурга Вицелином и Геролдом придружио се њиховим напорима да покрсте незнабожачке Словене. У тој мисији он би послат к њима око 1155., и примљен је од кнеза Прибислава, чије гостопримство веома хвали. Прибислав је био хришћанин. Хелмолд уосталом има доста рђав појам о Словенима, без сумње услед њихове оданости паганизму: "Slavorum animi naturales sunt infidi et ad malum proni ideoque cavendi". Назива их "natio prava et perversa" (I, 27). Њихова је земља за њ "terra horroris et vastae solitudinis". Признаје уосталом, да су се Немци према њима рђаво понашали. Словени, којима се он бави, јесу осим Вагринаца још и Љутићи и Бодрићи између Лабе и Одре. Њихово преобраћање у хришћанство, или њихов повратак у ово после отпадништва, чини главни предмет његове хронике; он пише: ad laudem Lubecensis eclesiae (посвета на књизи). Користио се Адамом Бременским од кога много позајмљује (testis est magister Adamus). Но он се тако исто служи и записаним предањима и причањем словенских стараца, "qui omnes barbarorum gestas res in memoria tenent". (I, XIV). Изгледа, да је знао и словенски језик, јер наводи неке речи и пише доста тачно нека имена. Пружа више појединости од Адама Бременског: о вери незнабожачких Словена, о култусу Црном Богу (I, 52), о култусу Богу Провену (83), о идолу Подага, о храму у Ретри и богу Радгосту, о Сиви, богињи Полабљана, о боговима који имају и који немају својих идола; он нам казује, да су Словени волели правити идоле са више глава (што тврде и други писани споменици), да верују у постојање једног најстаријега бога, од кога сви други произлазе; да имају светих шума (83). Зна да је постојао Световид, бог острва Рујна, и мисли да је то исто божанство као и свети Вид корвејских калуђера. Главе 52. и 83, у његовој првој књизи, и глава 12. друге књиге јесу најважнији извор за нашу студију, и ако оне ипак нису једине, као што мисли један коментатор хронике, г. Воелкел. Ова хроника не прелази годину 1170.[27]

Титмар (рођен 976. умро 1018) био је каноник у Магдебургу, и пратио је цара Хенриха II у његовом походу противу пољског кнеза Болеслава Храброг. Год. 1009. постане владиком у Мерзебургу. Овај град, лежећи на Сали, на самој граници Саксоније и Словеније, беше словенског порекла. Име му значи, да лежи између шуме: месе - између, бор - шума; Титмар надахнут својим класичним успоменама, даје му другу етимологију. Хоће да веже његово порекло за Римљане: "Et quia fuit haec apta bellis et in omnibus semper triumphalis antiquo more Martis signata est nomine". Ипак он зна и словенску етимологију, на коју алузира: "Posteri autem (тј. Словени) Mese, id est mediam regionis, nuncupabant eam vel a

quadam virgine seducta". Његов германски патриотизам буни се на помисао о словенској митологији. Намерно изоставља истраживања незнабожачке историје своје дијецезе, и своја причања почиње крајем IX века. Мерзебург је у ово време био на самој граници германског племена. На десној страни Сале живљаху разни народи, чланови велике породице Срба или Сораба.

Како-тако Титмар је морао прибрати неколико бележака о њиховом језику, и у прилици их наводи: "Belegori, quod pulcher mons dicitur" (IV, 56) "Bele knegini, id est pulchra domina" (X, 4); "Bolizlaus qui maior laus interpretatur" (IV, 45); i Dobrawa, quae bona interpretatur (IV, 55). Сви његови преводи нису тако срећни, нпр. кад преводи Medeburu (дрво богато медом) са mel prohibe. Он има уосталом јаке разлоге, што не воли Словене. Два његова претка (I, 10) су погинули у борби против њих. Природно је што му њихова незнабожачка вера изгледа гнусна. "Cum execranda gentilitas ibi veneraretur" (VIII, 59). "Quamvis autem de hiis aliquid dicere perhorrescam, tamen, ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem..." (VI, 23). Но и поред његових предубеђења омакну му се ипак и по који драгоцени подаци. Он нам казује и нека имена светих места, као pagus Silensis (VIII, 59), света шума Жутибор (Zutibore).[28] Спомиње једну безимену богињу, чију су слику Љутићи носили на својој застави. (VIII, 65). Тврди да се код некрштених Словена све сваргава смрћу (I, 14). Али ово тврђење бива услед историје о вампирима. Титмар је у основи сујеверан; али воли да описује снове, утвари. Кад би се из његових тврђења могло закључити, да Словени нису веровали у вампире, то би доиста било једно занимљиво сведочанство у њихову корист. Он зна, да су они имали идоле (III, 19). Најзад и поред све његове мржње, ипак посвећује читаве две стране опису вароши Редарв (Редаринаца), коју зове Riedegost, и која је била једно од главних светилишта њихове вере. У противречности је са Адамом Бременским, који тој вароши даје име Ретра, а богу име Радгост (Redigost). Он описује храм у овој вароши, идоле, особито оне бога Сварожића (Zuarasici);[29] и сведоџба, коју он даје о култусу овом богу, потврђује се писмом светог Брина цару Хенриху II. Титмар зна, да су постојали и свештеници, који су вршили култус овом богу, и описује пророштва чињена помоћу светих коња, што се такође потврђује сведочанствима Сакса Граматика и Отона Бамбершког.[30] Зна да су код Љутића храмови и идоли врло многобројни. Хелмолд скоро тако исто каже. Титмар пише: "Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonum singula ab infidelibus coluntur." (VI, 25) И Хелмолд вели: "Praeter penates et idola quibus singula oppida redundabant" (I, 63).[31]

Сакс Граматик је Данац. О његовом животу мало се зна. Био је свештеник, и умро је првих година XII века. Придодат је био личности Апсалона, епископа Лунда у Сканији,[32] једног од најзнаменитијих државника и прелата средњега века.[33] Апсалон је био тајни саветник краља Валдемара, и он је и наговорио овог да удари на Венде или некрштене Словене, те се тај напад сврши падом вароши Арконе 1168, кад и острво Рујан потпаде под данску власт, и словенски паганизам би сасвим уништен. На позив Апсалонов Сакс написа своје Gesta Danorum. То је један фини и елегантан прозаиста; пун је латинског класицизма, нарочито из Валерија Максима. Је ли он био очевидац догађаја које прича? Ово се може само претпостављати, али не и тврдити. У сваком случају епископ Апсалон, који је учествовао у свим тим крупним догађајима, постарао се, по свој прилици, да му о њима да озбиљних података. Његов дански патриотизам је можда ватренији од хришћанске му вере. Он се користио, а то нам и он сам каже у свом предговору, старим народним песмама ("maiorum acta patrii sermonis carminibus vulgata"), које се потрудио и превести на латински, затим причама Исланђана (Tylensium) и казивањима владике Апсалона ("Absalonis asserta docili animo stiloque complecti cure habui").

Његова историја Данаца је једини значајан документ, који ми имамо о борбама рујанских Словена са Данцима, о Аркони, великом светилишту словенског паганизма, о култусу и уништењу идола Световидовог. У ономе, што се односи на ово божанство, Сакс је много потпунији од Хелмолда, те је јасно, да је био добро о свему обавештен. Но као и Хелмолд он брка Световида са светим Видом. Ово занимљиво мешање незнабожачког бога и хришћанскога свеца лако се објашњава оним мислима, које тада кружаху. Иако изгледа да је мало фанатик, ипак му се (Саксу Граматику) не може пребацити, да је имао предрасуде

свога века и своје касте. Ми му још дугујемо и драгоцене податке о култусу Руђевида, Торевида и Поренуција (Rugievithus, Porevitus, Porenutius), о пророштвима, жртвама и сујеверицама рујанских Словена. О свему томе Апсалон му је дао све податке.[34]

Поред историје Сакса Граматика меће се и Knytlinga-Saga (Historia Knytidarum) тј. историја Книдових потомака. Она је сређена под надзором и настојањем владике Апсалона. Садржи само неколико врста које се односе на време, које се нас тиче. Потврђује причања Сакса Граматика, чак их допуњује, јер нам казује имена трију божанстава, којих нема у Саксу; а то су: Турипид, Пизамар и Црноглав (Turipid, Pizamar, Tiarnoglovius). Прва два имена је врло тешко протумачити; последње је јасније, и очевидно значи: бог или идол црне главе (čarnoglavy). Ма како били мршави његови подаци, не треба их пренебрећи. Книтлинга Сага обухвата данску историју од почетка X века, и свршује се годином 1187. Приписују је Олафу Торзону (Olaf Tordzon). Може се мислити, да је познавао Саксово казивање, и да га је оно и подстакло, да састави своју књигу. Ужасно изопачава особена имена. Тако кнез Pryslav код њега је Freedevus. Без сумње нису боље прошла ни имена божанстава. Како је он савременик последњих догађаја, које прича, могао је прибавити и извешћа, којих нема у Сакса Граматика.[35]

Биографије владике Отона Бамбершког садрже један особито значајан документат за изучавање словенске митологије. Пореклом из Швабије, Отон се родио у другој половини XI века, у младости боравио је неко време у Пољској. Допринео је браку Владислава Хермана са Јудитом сестром цара Хенриха IV. Научио је пољски, те му је то учинило знатне користи у његовим мисијама код Словена.[36] По повратку у Немачку постане владиком у Бамбергу, и би посвећен у Риму 13. маја 1106. г. У Пољској је био оставио лепих успомена. Год. 1123. позове га кнез Болеслав III да покрсти Померанске Словене; он оде тамо, где га прими кнез Вратислав, хришћанин (покрштен је у Мерзебургу). Отон посети вароши: Pyrice, Камин, Волин, данас Wollin, Љtetin, Koloberg (данас Колберг),[37] подиже цркве, намести и једнога владику за Померанију у Волину. У овој својој првој мисији покрстио је више од 20 000 Словена, и саградио је једанаест цркава. Но по његовом одласку изродише се многобројна отпадништва. У почетку год. 1128. вратио се овај апостол у Померанију преко Магдебурга, посети Хавелберг, Узноим, Волегост, Штетин, Волин, и врати се у дијецезу месеца децембра.

Ебо (Ebbo) калуђер из Бамберга написао је око 1151. или 1152. свој Vita Ottonis. Он је био познавао владику, користио се причањима његових другова, особито причањима попа Удалрика (Udalric), који је Отона пратио у његовој другој мисији, и, како изгледа, био један поверљив и интелигентан посматралац. Ебо је дакле сведок врло достојан поверења за све што се односи на другу мисију. Мање је поуздан за прву мисију. Саопштава једно аутентично писмо владичино папи. То је један врло савестан човек, како изгледа, неспособан за какву побожну подвалу. Њему се може човек поверити, ипак, наравно не заборављајући, да је то човек средњег века и то црквени. Верује наравно и у чудеса, и прича и нека, која нису баш сасвим неистинита. Ебо најпре констатује незнабожачки фанатизам Померанаца: Tanium esse gentis illius ferocitatem, вели војвода пољски, ut magis necem ei inferre quam iugum fidei subire parata sit. Прича, да становници града Јулина (име му је од Јулија Цезара!) поштују један стуб подигнут у част овог великог човека. После разних сметњи најзад владика Бернард склони становнике Јулина, да се покрсте, и обучи их да своје мртве сахрањују у гробље, а не по шумама или пољима; да више не међу штапове над гробовима,[38] да више не подижу куће за идоле, да више не питају за савет пророчице, да не прибегавају враџбинама. Жреци јулински заверише се и противу живота владичина. Они однесоше једнога идола Триглава, поверише га чувању једне старице, која га скри у шупљину једнога дрвета. Владика подиже у Јулину две хришћанске цркве; па да би што боље придобио љубав и наклоност новопреобраћених, он стави обе цркве под заштиту два свеца словенска: св. Војтеха (Адалберта) и св. Вацлава, обојица пореклом из Чешке (књ. I).

Књига II враћа се на историју града Јулина, који је подигао Јулије Цезар, и који још чува његово копље. Овај је град био чувен по култусу једноме идолу, чије име, на жалост, није

забележено, и који је ту привлачио сваке године велики број народа. Покрштење је било сасвим површно, привидно. Многи су незнабошци по својим кућама посакривали мале идоле, украшене сребром и златом. На општи народни, традиционални празник свет долази гомилама; кад су му одузели те идоле, он се одмах враћа паганизму. Штетин и Јулин имађаху сваки по три планине; на највишој стајаше идол Триглав. Једна прича из друге Отонове мисије казује нам да ти идоли имађаху одело или неке друге покретне украсе.[39] Кад је владика дошао у град Хологаст, један жрец обуче на себе одело идола, направи се богом, да би подстакао своје једноверне. Отон за тим оде у Хозегов, данас Гуцков, где нађе величанствене храмове (magni decoris et miri artificii), за које су становници били утрошили на три стотине таланата. Не кажу нам, истина, колико су вредели ти таланти. Становници понуде Отону новац, да им не дира светиње. Он одбије понуду, поруши им идоле. О њима нам Ебо пружа драгоцених појединости. Они беху, вели он, mirae magnitudinis et sculptaria arte incredibili coelata. Без руку, изврtених очију, одсечених носева, ови су идоли једва на неколико пари волова одвучени на ломачу. Ово се сведочанство слаже са Титмаровим чудноватим начином. (V, 23) "Huius parietes variae deorum, dearumque imagines mirifice insculptae exteriis ornant... interius autem dii stant manu facti, singulis nominibus insculptis galeis atque loricis terribiliter vestiti..."

Ебо нам описује у Штетину неке веома тешко разумљиве споменике о незнабожачком култусу. Било је у том граду, вели он, pyramides magnae et in altum more paganico muratae. Са једне од тих пирамида, која је очевидно имала религиозни карактер, држао је проповед и владика. Да ли су то били гробови или предикаонице? Ебо, на жалост у своме и сувише кратком причању, не даје о њима никаквих тачних података. Отон (18) затим иде, да се моли Богу, под један орах[40] или боље под једну леску (idolo consecratum), која се налази поред једнога извора, и наређује да се исече. Штетињани га замолише, да поштеди то дрво, чији плод исхрањиваше чувара. Он пристаде. Више него једанпут наићи ћемо на текстове који говоре о светим дрветима.[41]

Херборд није познавао Отона. Ipsum autem in carne non vidi, вели он; али је нашао једног члана из прве владичине мисије, који му је дао и оне појединости Ебу непознате. Он је своме причању дао литерарни облик дијалога између Тимона, молиоца манастира св. Михаила у Бамбергу, и калуђера истог манастира Сифрида. Тимон је био у служби код владике читавих пет година. Он је пратио Отона у његовој првој мисији. Причања које Херборд меће у његова уста, врло су жива и пуна духа; изгледа да их је писао под непосредним утицајем самих догађаја и да их је причао какав интелигентан приповедач. Херборд се често служи Ебовим причањима и казивањима калуђера Прифлинга. Много је и ученији и писменији од свога претходника. Он ставља у уста својих лица дуге говоре. Немачки историци се не слажу о вредности његовог дела. Жафе (Jaffй) је врло строг; Кепке и Клемпен (Koepke, Klempin) су му наклоњени. Котљаревски га тако цени, да му се човек може поверити. Петров дели Жафеов скептицизам. Херборд и Ебо се допуњују на понеким местима: Херборд је потпунији за прву мисију, а Ебо за другу.[42]

Херборд је наравно рђаво расположен према Померанцима, за које вели, да су вероломан народ (II, 6), па наводи њихову варварску свирепост (4, 7, 11, 24) и незнабожачки фанатизам (II, 26).[43] Он нам каже, даје код Померанаца постојала једна свештеничка каста (II, 29), да је било храмова, које он зове continae и fana (ib. 31,). Ово име continae буни га, и он се стара, да га протумачи латинским језиком: Sclavica lingua in plerisque vocibus latinitatem attingit, et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocatas". Затим описује те continae, приписујући им неку ретку величанственост, набраја њихово благо.[44] Прича да је владика однео из ових контина једног идола Триглава, којег касније посла у Рим, да посведочи свој верски тријумф. Поред једног од тих храмова налазаше се један храст и један свети извор. Прича даље о поступању при гатању, за што је служио један чудновати коњ, којег владика продаде на страни: asserens hunc magis quadrigis, quam propheciis idoneum (II, 33).[45] Кад цела варош би покрштена, опирао се још дуго један жрец, који је чувао ову животињу. Незнабожачки храмови беху порушени, идоли разлупани и поломљени (II, 36). Упркос својих предубеђења, он с хвалом помиње поштење и гостопримство Померанаца. У књизи III описује непријатељско држање жреца према

хришћанству (III, 4), њихове напоре и подвале само да се одупру његовим успесима. Открива у граду Хологосту: (ib. 6) храм бога Жеровида (Gerovit.) qui lingua latina Mars dicitur, један свети штит, који је сакрио био један прождрљиви жрец; па затим пространи и величанствени храм у граду Gozgaugia (sic!) (Гуцков). Незнабошци су тако много полагали на тај храм, па молише, да се сачува, па чак и да се посвети хришћанском богослужењу. Али се владика одупре, и храм као и сви идоли, беше уништен. Град Штетин, за који Отон мишљаше, да га је свег покрстио, врати се једним делом у паганизам. Херборд сведочи о свим напорима жреца, да народ распале против владике и његових другова (III, 14), о њиховом очајном отпору свима мисионарским покушајима (III, 17, 18, 20,), о трагичној смрти једног од тих жреца, који је био полудео (ib. 25) можда из очајања, што је морао својим очима гледати пропаст народне вере.[46]

Трећа биографија о Отону Бамбершком дугује се неком безименом писцу, за кога се може нагађати, да је био калуђер у манастиру Прифлингу. Он се користио Ебом и Хербордом, али је употребио такође и причања неких црквених људи (quae a notis religiosisque personis), које јасно не означује. Нарочито су та причања легендарног карактера. Његово је дело врло кратко. И он верује у причу о Цезаровом копљу; граду Јулину дао је Цезар своје име. (Чудите ли се што се име Јул. Цезара ставља и код балтичких Словена, кад би неки хтели име Световида заменити са светим Видом!?). Понавља фантастичну етимологију continae. Зна их две. Спомиње култус Триглаву и једном коњу, који служаше за гатања.

Византијски писац, који пише о Словенима: Прокоп, Константин Порфирогенит, Леон Ђакон врло су уздржљиви при писању о вери словенској. Прокоп Цезареац живео је у VI веку, пратио је Велизара у његовим ратовима у Азији, Африци и у Италији. То је озбиљан историк, који ни најмање не пушта на вољу својој уобразиљи. Део његове историје, који нас интересује, јесте онај, који се бави ратовима противу Гота, и причања, која је он прибрао, јесу најчешће резултат његових личних посматрања. О словенској митологији нам даје кратке али драгоцене податке, можда под утицајем хришћанских или незнабожачких идеја. Он нам каже: да су Словени обожавали једнога највишега бога, који производи гром, реке, нимфе, да не знају за судбину (De bello gothico. t. III, c. XIV). Ово се последње казивање не потврђује савременом фолклористиком, нити пак текстовима средњег века.

Други византијски писац, Леон Ђакон, Константин Порфирогенит, дају узгред неких података, који ће на своме месту бити испитани. Леон Ђакон је живео у време (X в.) када Византинци беху у вечитом додиру са Бугарима и Русима. Конст. Порфирогенит, чија је књига о темама (областима царства) тако драгоцен прилог историји X века, намерно је изоставио говор о незнабожачким стварима.

Руски теолози дају нам неколико података. Тако, Хиларион (XI в.) један од оснивача манастира Печерскій у Кијеву, у својим: Разговорима о закону (вери) датом преко Мојсеја, и истини коју је на земљу донео Исус Христос истављаа незнабожачку Русију хришћанској: "Ми се више не зовемо слуге идола, већ хришћани; не градимо више капишча (незнабожачке храмове) већ Христове цркве; не жртвујемо више један другог, већ се Христос за нас жртвује."[47]

Други писмени извори, већином анонимни, наводе више-мање тачна али осакаћена имена појединих божанстава, које обожаваху некрштени Руси.[48]

Ликорезни споменици - језик

Немамо аутентичних споменика, или бар таквих, које би могли с извесном поузданошћу приписати коме божанству. Хришћанство није ништа у животу оставило од храмова, које су описали: Хелмолд, Сакс Граматик, Титмар, или историци Отона Бамбершког. Идоли, којих је било безброј сви су уништени. Они пак који још постоје сви су, - осим безначајних остатака храма у Аркони, - сумњиве аутентичности. Такви су: барељеф у Алтенкирхену на острву Рујну; идол нађен у Збручу (Zbrucu), а данас се чува у збирци Краковске Академије;

његове снимке смо донели на крају књиге; неколики груби ликорези, који се чувају у данцишком музеју, а први пут су објављени у Archiv fur Antropologie 1894.[49] И њихови снимци су на крају ове књиге. Ако су ови споменици словенски, као што се може претпоставити, они ни најмање не одговарају описима оних текстова из средњега века. Они немају ничега заједничкога са несталим идолима, које нам Титмар радо представља као примерке изванредне вештине.[50] Један мој ученик пропутовао је скоро Немачку. Молио сам га, да потражи у неком музеју какве било остатке словенскога култуса. Но он није ништа нашао.

Језик. - Ако је нестало немих споменика, ликореза, остало је гласовних. У једном врло интересантном делу Миклошић је проучио хришћанску терминологију словенских народа.[51] Ова је терминологија и сама наследница једне незнабожачке терминологије, која се може употребити. Састоји се из двојаких елемената; једни су чисто словенски, а други су позајмљени из страних језика. Немајући намеру да наводимо сав словенски речник, ми ћемо овде означити само понешто.

Да почнемо именом божанства. Реч, која хоће да означи бога, и данас је још у свим словенским језицима иста - бог. Њу није донело хришћанство. Налазимо је међу именима незнабожачких божанстава, која су наведена у рускоj Несторовој хроници: Стрибог, Дажбог; у Хелмолда: Црнобог (Zcernoboh, id est deum nigrum).[52]

Сматра се, да је ова реч истоветна са санскритском bhaga. То је један епител богу, и особено име једнога божанства из Веде (староперсијски baga, старобактријски bagha, - бог). Bagha на санскритском значи: благостање, срећа. Тешко је одредити, да ли словенско значење долази од овог првог или другог значења. Поред речи бог, и свију осталих, које означавају идеју божанства, налазимо: богат, убог, збожје (жито, пшеница на малоруском), збожо (Zbožo, fortuna, pecus), срећа, дика на лужичко-српском; у чешком zbozi - имање, трговина. Неки писци раздвајају ова два смисла, и хтели би видети за њих по два различита корена. Ова разлика није потребна, јер идеја о Богу, срећи и добру лако једна другу објашњавају.

Као антитезу пансловенској речи бог налазимо исто тако пансловенску реч бес (бясь - зао дух). Изгледа, да је ова реч старија и од хришћанства, које је сасвим просто преписивало речи διαβολος и δαιμον. Миклошић је везује за корен би - ударити, тући. Можда је то та реч, која се налази у имену онога божанства на острву Рујну и које Книтлинга Сага зове Pisamar.

Друга реч чорт (чёрть) налази се у руском, малоруском, пољском, чешком, лужичко-српском (и у литванском) и у словеначком, у глаголу чортити (чертити) - презрети, проклињати. Ова је реч апсолутно непозната старословенском, српском и бугарском језику. До сада се није знала њена етимологија. Ја ћу је радо везати за старо горње-немачко scrato (види даље главу о домаћим боговима).

Обредна места. - Реч божница (божница) означује у старим руским хроникама хришћанска светилишта. Ради означавања хришћанских храмова, хришћански језик створио је речи: церковь, црква или костель која одговара својој - горњо-немачкој chirichha (која је и сама постала од грчког κιρίακον[53]) и латинској castellum.

За незнабожачку периоду имамо једну реч, коју наводи Херборд, историк Отона Бамбершког. То је реч contina, којом је он сам означио храмове на острву Рујну. Ова се реч довољно објашњава словенским језиком; старословенски кьшта (контја), знаци кућа; контина, исто као и храм знаци божја кућа. Ова ми етимологија изгледа много вероватнија од оне коју предлаже немачки издавач Херборда: пољски Konczyna. Konczyna знаци просто крај, свршетак и ничега значајног нема са појмом једне грађевине.

Старословенска реч храмь првобитно значи: верска кућа. Реч капиште капиште,[54] коју наводе многобројни словенски извори значи првобитно место где се чувају идоли (капи). Исто тако кумириште јесте место где се налазе идоли.

За означавање идола ми имамо у старословенском пет разних речи: кап, балван, истукан, или стукан, кумир и модла.

Кап значи идол, налази се још и као капиште која по смислу наставка - иште[55] значи идола или храм за идоле. Изгледа ми да не би било тешко ову реч приближити речи кип, која још и данас постоји у словенском и српскохрватском, и значи статуа. Ова се реч налази и у мађарском kĭr. - По свој прилици је турског порекла: кер, кеб на ујгурском језику (ист. Туркестан) значила би, првобитно, идоле простачких народа суседни Словена. Балаван је турска реч. Истукан је трпни придев од глагола истукати, - вајарити. Кумир на први поглед мета словенске физиономије. Од ње је постало кумириште, место где се славе идоли. Остала је само у руском, а у друге словенске језике није прешла. Миклошић вели, да се овде назире финско порекло (Etym. Worterb. sub. voce): kumarsaa - поштовати (Веске [56] пише kumartaa и везује за мордвинско komans). Но ученом лексикографу ово порекло изгледа мало вероватно, нема вели, тако старих позајмица из финскога. Модла, изгледа чисто словенскога порекла, и очевидно да има неке везе са глаголом модлити-молити, који се под разним облицима употребљава данас у свим словенским језицима. Модла у смислу идола налази се само у чешком, где значи храм, и у пољскоме где значи молитва. Нема је у руском, иако овај има реч молити ся.

Појам о жртви изражен је у чисто словенским речима обять (обећана ствар), жрети (принашати на жртву, жртва. Изгледа (по Миклошићу, sub voce), да хоће да значи приближно: хвалити, узносити. Првобитно је и постојало само у старословенскоме и рускоме. Заколъ δφαγή-оно што закоље (од корена кол-клати); треб (од корена тереб, искати) треба [57] оно што богови ишту: И прійде (Владимиръ) кь Киеву, и творяше требу кумиромь.[58]

Корен треб улази и у велики број географских имена. Треба знати, да места, која носе то име нису места старих верских обреда.[59] Оваквих места је врло много у Пољској, Чешкој, у земљама, у којима су становали лапски Словени; врло су ретка у Русији. Једном приликом нарочито ћу се вратити на распрострањеност њиховог значења. Молитва се казује глаголом модлити-молити се, који се налази у свим словенским језицима, и долази од корена модла - идол. У својој студији о хришћанској митологији словенских језика (§ 28) Миклошић ову реч приписује санскритској mrd "conterere", и нагађа, да тај повратни глагол, чији је предмет у дативу, значи првобитну мисао, појам о скрушењу: молити се Богу - скрушити се пред Богом. Но он је касније опорекао ту етимологију. Јер је заиста тешко одвојити модлити од модла.

Хришћански поп у Словена зове се засебном речју свештеникъ, свящьникъ. Реч ова, постала од корена свет - свять - јесте превод грчке ιερεύς, латинског sacerdos. Означује онога, који се нарочито бави светим стварима. Појам о светаштву је морао бити непознат незнабошцима: и за то је питање; да ли тај корен свет није првобитно значио појам силе, моћи.[60] Код Руса беше незнабожачка реч жрець, која означава онога, који врши верске обреде (види горе). За ову идеју немамо речи код осталих словенских народа.

Код западних Словена: Чеха, Пољака,[61] Лужичких Срба, налази се данас реч кнез, ksiądz, што значи кнез, и долази од горњенемачкога kuning. Ово је израз поштовања, сличан речи monseigneur, који се код Француза даје: народним кнежевима, принчевима и прелатима; или је слична речи дом од доминус латинског. Можда она подсећа на незнабожачко доба, када је, без сумње, племенски старешина био и вршилац верских обреда и принашања жртве. Напомињемо да се ова реч нарочито употребљава код Чеха и Пољака, тј. у тим двема земљама, где никакви писани извори не доказују, да је било незнабожачких храмова и свештеничке касте.[62]

Поред свештеника-жреца налазимо и чаробника, врача: влъхвъ, руски волшебникъ. Ово се име налази само у старословенском и руском језику. Везује се за стари корен велс (vels), влъснати, - муцати, мрмљати. Врач, чаробник - волшебник био би онај, који је мрмљао

тајанствене речи. Код Пољака и Чеха он се зове: čarodéjnik, czarodziej, онај који чини чари - čary. У чешком и западно словенском cara значи црта, бразда. Да то не означава онога, који обележава црте, знаке, слова? У чешком се још налази: černoknižnik, у пољском czarnoksiežnik, онај који се служи црним књигама. Ова је реч извесно каснија, млађа од незнабожачкога доба.

О идејама које су Словени имали о оном другом свету, и писани извори и режник дају нам врло нејасних података. Реч nav (нав) изгледа, да значи место, куда мртваци иду после свога живота. Ми ћемо о њој расправљати кад будемо говорили о идејама Словена о бесмртности душе.[63]

Реч рај примљена је у хришћанској терминологији где у свим језицима словенским значи рај. Очигледно је и она за време незнабожачке периоде одговарала сличној идеји. Црква хришћанска ју је могла дакле примити без устезања.

О погребним обредима оставили су нам стари текстови две речи: страва и tryzna. Једну потврђује Јорнандес а другу руске аналисте. И поред супротних мишљења, (Види расправу ор. Крек, Einleitung, стр. 435.) ја се не устежем видети у страва, која се славила по смрти Атилиној, словенску реч - дађу.[64]

Руски хроничари бележе, да су тризне слављене у част мртвих (Летопись по ипатскомоу спискоу, стр. 30, 37, 44; по Лав. сп. стр. 77, 81, 87, 116). Ја држим, да је тризна сродна страви Јорнандесовој. И то је једна врста даће. Чини ми се, да се карактер тризне довољно јасно објашњава у посланству руске кнегиње Олге (X в.) Древљанима: "Ево ме, долазим к вама, спремите доста медовине (медъі многоу), поред града, тамо где сте погубили мога мужа; хоћу да учиним тризну своме мужу" (дађу му подушје).

Пошто смо обележили све аутентичне или вероватне изворе за словенску митологију, вреди рећи коју и о апокрифним, лажним изворима, који су све до последњих година кварили сва она дела, која се односе на нашу студију, наводећи на крупне грешке и многе научнике, као: Грима, Хануша, Лелевеља, Ербена, Иричека, Палацког, Котљаревског. На њихова дела људи се још позивају. С тога није згорега обавестити читаоце о нетачностима, које они нису могли избећи.

Једна од најдрскијих мистификација XVIII в. била је фабрикација тзв. прилвичких идола и натписа, који их красе. Потоцки, Лелевељ, Колар, дали су се занети тим грубим измишљотинама. Не улазећи у појединости ове дугачке мистификације, довољно је да упутим читаоца на чланак г. Јагића у Archiv f. slav. Phil. (т. в. п. 193 - 215, и II, п. 388.) Поред прилвичких идола и такозваних руских натписа у Микарзину (Miikarzyn) може се ставити и лаф из катедрале у Бамбергу, сам за се потпуно аутентичан; али је г. Шафарик врло погрешно мислио, да на њему открије руски натпис, који би дао име Црног бога.[65]

Исто тако треба означити као лажан и потпуно измишљен портрет Радгостов, који краси нека Хелмолдова (Lьbeck, 1659.) и друга немачка издања.[66]

У XIX веку Чешка је издала читаву серију текстова, који се односе на средњи век, из којих су митолози дуго црпли материјал, којега се данас ипак морамо одрећи. Да напоменемо најпре песму познату под именом Љубушин суд и Краљодворски рукопис[67] (kralovedvor). Из њих су позајмљени: описи о неким божанствима: Бијес, Трас, Морана (Bies, Tras, Morana), о судбини душе после смрти, итд. Сасвим друкчије знаменит фалсификат јесте онај о Mater verborum. Она је половину века тровала сва издања посвећена нашој студији. Библиотека прашкога музеја садржи један рукопис Mater verborum-a., врсту латинског речника, компилацију Саломона III, владике из Констанце. Та је компилација, како се чини, из XIII века. Уз њу има и немачких и чешких објашњења. Известан број ових објашњења је аутентичан. Сва она која говоре о словенској митологији фабрикована су у XIX веку. Ја сам их недавно побројао у Revue d'histoire des religions (год. 1881, т. IV, стр. 134. и 135.). Овде их наводим поново, ради читаоца, да, употребљавајући их не падне у исту грешку, у коју су

упали сви моји претходници.[68] Песме, такозване Словенске Веде, које је објавио покојни Верковић; српске песме, које је издао пок. Милојевић у Београду, оглашене су за неверне, чим су се појавиле.[69] То је заиста штета, јер ове фантастичне збирке су необично проширивале хоризонт наших студија.

Глава друга

Врховни бог

Да ли су стари Словени знали за једног врховног Бога, који би у њиховом Пантеону господарио, као Зевс у јелинском а Јупитер у латинском Пантеону? Прокоп Цезареац описује у једној знатној глави, посвећеној ратовима противу Гота, обичаје Словена, па наводи неколико речи о њиховој вери. Ми ћемо их извадити одатле једном за свагда, пошто ћемо се на њих вратити више пута.

"Словени, вели он, верују да постоји један Бог, који производи гром, и који је једини господар васионе; они му жртвују марву и друге сваковрсне жртве. Не знају за судбину, и не допуштају, да она игра икакву улогу у људским стварима. Кад им услед болести или рата запрети опасност од смрти, они се заветују, ако се спасу, да ће одмах принети богу жртву. И чим се спасу, они то доиста и чине, и верују, да су том понудом богу себи живот откупили. Сем тога они обожавају реке, нимфе и друга божанства, и за време жртвовања они гатају".[70]

Ово се сведочанство тиче Словена, суседа византијскога царства. Што се тиче северних Словена имамо у Хелмолда скоро један такав исти став (I, 83): "Између разних богова, којима приписују власт над пољима, шумама, над жалостима и веселъима, они не поричу: да један Бог заповеда озго, с небеса, свима осталима. Тај свемоћни Бог занима се само небеским стварима. Сви други имају своје засебно занимање, и свој посао, па се и њему покоравају. Они произлазе из његове крви, и утолико су важнији, уколико су ближи томе Богу богова." На жалост, нити Хелмолд ни икоји други споменик ичим потврђују ово што је овде речено о генеалогији и сродству словенских богова. Можда се хроничар овде просто и чисто подао утицају успомена из класичне стародревности. Између свих божанстава, које ми знамо, само се за два, и то натежући, може извући нека сродничка веза: Suarasici, или што ће бити Сварожић, син Сварогов; Porenutius који би могао бити какав Пореновиц - Перуновић - син Перунов; и то је све.

На једном другом месту, изгледа, да би Хелмолд хтео рећи: да је тај Бог богова - Световид, показујући ипак жељу, да га помеша са св. Видом (II, 12). "Световид, Бог земаља рујанских Словена задобио је првенствену власт над свим словенским боговима. За наше време слаху му још годишње поклоне - данак, и признаваху га за Бога богова не само земље Вагринаца, већ и све остале словенске области (illum deum deorum esse profitentes)."

Ма како се звао тај врховни Бог, балтички Словени су га замишљали као "препуног славе и божанства", уколико се то, истина, може судити по сведочанству једног биографа Отона Барнбершког. Ебо прича (II, 1) да је мисионар св. Бернард био предузео, да у словенском граду Јулину проповеда католичку веру. Он се ту јави босоног, у врло бедном оделу. Урођеници га запиташе: шта хоће. Он изјави, да је слуга правога Бога, творца неба и земље, да је од њега самог послат, да њих спасе идолопоклоничких грехова. "Шта, рекоше му они, зар ми можемо веровати, да си ти весник правога, врховнога Бога, који је тако славан и пун свакојаких богатстава, кад си ти тако јадан и жалостан, да ни обуће на ногама немаш?... Ти вређаш правога Бога!..." Отон Бамбершки је водио рачуна о тој лекцији, па се појави међу Словенима у највеличанственијој пратњи. Уосталом Ебов текст није јасан, и оно што Словени говоре о врховном Богу, може се уопште применити и на хришћанскога Бога.

Мир закључен 945. год. између Словена и Грка, о коме говори и Несторова Хроника, садржи овакву клаузулу: "да они Руси хришћани који повреде овај уговор буду кажњени од свемоћнога Бога, а они који нису крштени, да су лишени сваке помоћи Бога и Перуна".[71] Овај безимени Бог који се истакао и пре Перуна, јесте можда тај врховни Бог словенског Пантеона, али он нема засебног имена. Можда је баш и хришћански Бог унесен сасвим просто у текст уговора наваљивањем самих Грка, којима Перун није изгледао довољан јемац. Изгледа, да је Перун био врховни Бог у Руса. У једном старословенском преводу легенде о Александру Великом, коју наводи Афанасијев,[72] реч Перун јесте превод грчког Зевса. У српским народним песмама, где се налазе јасни трагови паганизма, чешће се налази једна заклетва у "вишњега Бога и светог Јована" Овај вишњи Бог је очевидно хришћански Бог.

Чешки језик има име човека Svéboh, и имена места: svébohy. Ербен а после њега и Поливка су претпостављали, да се у том облику крије име онога првобитнога и врховнога Бога: Svйboh - онај, који је Бог сам по себи. Овај се облик уосталом налази само у Чешкој. У чешком и у словачком налази се облик praboh, prab?h. Предметак (префикс) пра одговара латинском per, немачкоме ur: Perdeus. Urgott, стари Бог, изврстан Бог. Други словенски[73] језици не знају за ове облике, које уосталом и не потврђују никакви писани споменици. Чешки језик тако исто има облике: Přeb?h, у изразу: Ach Bože, Přebože; облик Rozbože (исти смисао) у унтерјекцији Ach Bože, Rozbože. Предметак roz значи исто што и ρrě. Дрско би било закључити из ових данашњих израза, да је такав облик постојао и пре хришћанске периоде.[74]

Уопште словенски текстови не дају нам никаквих доказа, који би потврдили речи Прокопа Цезарејца и Хелмолда.

Глава трећа

Два врховна бога руских и балтичких словена Перун и Световид

Две системе: руска и балтичка. - Перун по старословенским руским писаним споменицима; његов култус у Русији. - Божанство сличних имена у другим словенским земљама: Паром, Провен, Porenutius. - Перун и Св. Илија. - Храст - свето дрво. - Световид Бог на Рујну; његов култус. - Световид и Свети Вид. - Тобожњи Световид у Галицији. - Богови на свршетак - вид (-вит): Руђевид, Жеровид (Gerovit) итд. - Нека објашњења.

За словенску митологију постоје две различите системе извора: руска коју потврђују старословенски руски извори, и система полапских Словена (око басена реке Лабе) и балтичких Словена, коју потврђују латински извори германског порекла. Између њих двеју нема никакве везе ни одношаја. Шта више могу се навести нека божанства, као Прон, Поренуције, чија имена једва да подсећају на Перуна, и Сварога Руске хронике, који може лако бити, - Бог би знао по каквој вези, - сродан са Suarasici - Сварожићем германских писаца, руског Волоса, за кога се мисли, да се налази врло далеко од Балтика, а он је и на обалама Лабе у чешкоме Велес-у.

Кад проучимо оба врховна Бога ових двеју система: рускога Перуна и Световисда рујанског, испитаћемо посебице, уколико је то могућно, и једну и другу ову митолошку систему, руску и балтичку, означити сличности и њихове додирне тачке, ако их буде.

Перун

Перун је онај међу боговима словенскога Пантеона, о коме имамо највише писаних извора. Његов култус потврђују нам неоспорни текстови. Име се његово понавља више пута не само у руској Несторовој Хроници, већ и у оном тако занимљивом уговору, који су Руси закључили са византијском царевином 907. и 945. год.[75] Руси полажу заклетву на првом уговору преко својих мачева у име Перуна, свога бога, и Волоса, бога стада. Други је уговор још изразитији: "Ако неки владалац (кнез) или неко од народа руског повреди ово што је овде написано, да погине од свога оружја, да буде проклет од Бога и од Перуна као вероломник". Хроничар уз то додаје: "Сутрадан ујутру Игор сазива посланике (грчке) и оде на брдо на коме бејаше Перун и ту положи заклетву са свим својим главарима, који беху некрштени: "а Руси хришћани положише заклетву и цркви (капела) св. Илије". Ја навлаш подвлачим ове речи; јер ћемо мало ниже покушати, да видимо: какав је одношај могао постојати између незнабожачког бога и библијског пророка.

Перун је још једном призван као највише божанство у уговору, који је Светослав закључио 971. г. са Грцима. "Ако не ушчувамо и не успоштујемо оно што смо горе изјавили, нека смо проклети од богова у које верујемо, од Перуна и Волоса, бога стада."

По истој хроници поставио је 980 год. кнез Владимир у Кијеву на једном узвишењу више идола, на првом месту идола Перуновог. Он је био начињен од дрвета, глава му је била од сребра, а брада од злата. Око њега су била поређана остала божанства: Хорз, Дажбог, Стрибог, Симаргл, и Мокош, које ћемо све испитати. И Перуну као и свима принашане су жртве. Други један кнез Добриња подиже једног идола Перуну на обалама реке Волхове, поред Новгорода.

Год. 988. Владимир се покрсти; па нареди да се поруше сви идоли; једне сагоре, а друге побацају у ватру: "Он изда наредбу, да се Перун привеже коњу за реп, и тако доле свуче до испод Боричева у поток; за тим нареди дванаесторици људи, да га туку батинама. Докле су га они тако вукли потоком, некрштени људи над њим плакаху. Тада, пошто су га тако довукли до Дњепра, баце га у њ. Владимир рече својим слугама: 'Ако се где заустави, одгурните га од обале, док не прође водопад, а тада га оставите'. Ветар га донесе до једне обале, која се од тада прозва Перунова обала, и која и данас носи то име."

На тај начин још у почетку XII в. једним топографским именом беху сачувана у околини Кијева сећања на Перуна. Ово је име ишчезло врло рано из ових предела. Али се налази ипак на другим местима. Г. Н. Барсов[76] бележи једно Перуново у Волгином басену, и једно име Перун близу В. Новгорода, на левој обали Волхова, на месту где бејаше Перунова статуа, коју разори владика Аћим, кад Новгород би преобраћен у хришћанство. Новгородска хроника овако нам прича ту епизоду:

"Год. 6497 (989) покрсти се Владимир. Владика Аћим дође у Новгород, и разори све жртвенике (требишта), обори Перуна, и нареди да се баци у Волхову; и вукоше га по блату тукући га бичем и штаповима; један зао дух уђе у Перуна, и почне кукати: ' Ох мене несрећнога! Ја сам пао у немилостиве руке'. И он пређе преко великог моста, баци своју батину на мост, те се још и данас лудаци ударају том батином, да учине задовољство злим дусима. Затим нареди, да га (Перуна) нико не прими, и један становник са Пидбе[77] оде ујутру на обалу реке у часу, кад Перун приспе до обале, одгурну га једном притком: ‚Доста си довде јео и пио, мали мој Перуне, продужи и даље пловити'! И сатански предмет ишчезе".[78]

Ове исте појединости понављају се и у компилацији под именом: Кратки анали новгородских цркава, које се налази у истој збирци у којој и хроника. Врло је занимљиво и сведочанство онога попољаченога Талијана Гвањинија, који год. 1578. објави дело под именом: Sarmatiae Europae descriptio. "На овом месту, вели Гвањини, уздизаше се некада Перунов идол, баш онде где је данас манастир Перун, назван тако по имену овога идола. Он - идол, био је обожаван од Новгорођана. Представљао је човека како у руци држи огњени камен; сличан је грому, јер реч 'перун' код Руса и Пољака значи гром. У почаст

свога идола гораше и ноћу и дању ватра наложена од храстових дрва. Ако се непажњом слугу, који је морају чувати, ова ватра угаси, сви би, без икакве милости, одмах били осуђени на смрт."

Ове тако одређене појединости носе врло озбиљан карактер истинитости; но питање је само: одакле их је Гвањини могао узети?...

Овим чисто историјским подацима могу се додати и други. На име Перун наилази се у врло много писаних споменика XIV и XV века, који се односе на веру старих Руса.[79] Навешћу само најглавније. Једна галицијска карта из године 1302. спомиње као знак обележавања неког имања један храст под именом Перунов дуб.[80]У једном ставу романа о Александру Великом име Зевс преведено је са Перун.[81] У једном апокрифном споменику, Дијалогу три свеца, чита се: "има два анђела громовника, јелински Перун и јеврејски Хорз." На тај начин постојање Перуна као бога громовника у Русији утврђено је читавом серијом неоспорних писаних споменика. Да ли је он онај врховни Бог о коме говори Прокоп Цезареац (θεςν ένα άπά ντων κύριον)? То се не може потврдити; но он је извесно онај громовник византијског историка. (τής αςτράπής δημιουργςν).[82]

Код јужних Словена, Срба и Бугара, Перуново име не спомињу никакви историјски споменици. Али се налази у једној народној песми, коју је Роковски забележио.[83] Но овај је текст врло сумњив, реч перун и смислу грома (види даље) не постоји ни у српском ни у бугарском. Стога је човек принуђен обратити се на неколико географских, ботаничких или других имена. Тако је име перенуга или перуника заједничка реч и у Бугара, Срба и Хрвата, и значи iris germanica. Неки су примећивали, да та реч долази можда од речи veronica, па је народном етимологијом искварена. Али veronica нема. ничега заједничкога са iris germanica. С друге стране се скреће пажња да се код Срба та биљка зове и богиша, и да лечи извесне болести (богиша - божја биљка). Наводи се у Бугарској једна планина Перин, па би се хтело, да је то Перунова планина. Ову истоветност допуштају и велики ауктoритети: Миклошић и Крек. К. Иричек [84] са много више вероватности приписује ову реч елбасанској пердон што ће рећи: залазак (сунца).

Исто тако покушава се утврдити, да и код Словенаца постоји име Перун, као име човека. Крек, који је и сам Словенац, наводи једно село Перун (Перуња вес), један врх брега Перун; једна шума Перун налази се у околини Пољица, у Хрватској. Но требало би знати, од када постоје ова имена. Можда су и скорашња. Јер име Перун, ако и постоји као такво, зар не може бити сасвим просто један надимак? - Пођемо ли мало северно, наћи ћемо у словеначким народним песмама (које је сакупио Колар), једно име Паром које баца громове:

Bouh Parom zaoblacom;

A vidi to nahněvany.

Tresk! zahrmi jej do čela

Hned i z deckem zkameriěla.

(Ражљућен Бог Паром иза облака, виде то, и наједанпут баци гром, и она би одмах скамењена).[85]

ИЛИ ОВА:

Za onijeh časov

Za starych Bohov

Za Boha Paroma.

(У оно време, у време старих богова, у време бога Парома.)

Ово су класични наводи. До сада их нико није оспорио. Па ипак ја бих желео видети их потврђене и другим сведочанствима, осим Коларевог.[86]

Волео бих знати и из којег су времена; Колар је имао страховиту уобразиљу, а врло мало критичног духа. По чешком Kott-овом речнику (sub voce - Перун) налазе се и у словачким земљама облици Парам и Барам, глаголи peruntati - ударати громом, и један придев perunsky, који се односи на гром. У Чешкој не постоји име Перун у старим аутентичним писаним споменицима. Њега наводе као име лица (Крек, стр. 389.). Али то је можда као и у словеначком један прост надимак. Имена извршиоца радње на наставак ун нису ретка у чешком језику: běhoun, тркач, kr?kloun, викач итд.

Код балтичких и полапских Словена четвртак се зваше перендан.[87] Ова реч изгледа скована од немачке Donnerstag. Но да ли перен значи гром или бога грома? Да ли и Хелмолдовом Proven-у, треба видети Перуна?[88] "Ми одосмо у оностpану Славију, и уђосмо у једну шуму. Ту између врло старих дрвета видесмо храстове посвећене Провену, богу ове земље. Ограђени су били шумском оградом, кроз коју се улазило на двоја врата. У свима селима ове земље има мноштво кућних богова (penates) и идола; али ово је место главно светилиште за цео овај предео. Народ, краљ, свештеници, сви ту долазе ради суђења спорова. Приступ у светилиште допуштен је само свештеницима и онима који хоће да принесу жртву, или онима којима прети опасност од смрти, а није им отказано право азила. Јер Словени толико поштују ове своје светиње, да не допуштају, да се непријатељском крвљу окаља ни ходник њиховог храма."

У Хелмолда се уосталом налази још један бог Прове:[89] "Deus Altenburgensis terrae" - особито поштован у Стар-граду. Овај бог нема кипова ("quibus nullae sunt effigies expressae"). Ова имена: Прове и Провен можда су идентична са Перун. Хелмолд зна не само за име идола, већ и за име свештеника - жреца, који га је служио.[90]

Бог Поренуције (Porenutius), по сведоџби Сакса Граматика, поштован је у Аркони, на острву Рујну.[91]Ово би име могло представљати име Пореновић, Поренов (Перунов?) син. Немамо тако озбиљних примера о сродству словенских богова. У сваком случају, опис овога балтичкога божанства не приличи тако ономе опису који нам даје Руска Хроника о Перуновом идолу. Идол у Аркони имађаше четири лица, а пето лице на грудима; лева рука дохвата чело овог лица, а десна браду. Ни мало се не може замислити један бог грома у тако медитативном положају.[92]

У Пољској такође има известан број места, која се и данас зову Peruny, Piorunow, То су, врло лако, места на која је некад пао гром, па од њега чак изведене и неке речи. Зна се за неко камење под именом piorunek:[93] Једна прича из Галиције округа Tarnobrzeg, код Lasovakis-ћана доказује, како изгледа, да у овим пределима још живе успомене на Piorun-а или Перуна незнабожачког.[94] Ево те приче у преводу: "Неки господар обичаваше ићи недељом у лов. Једне недеље оде он тако у лов, и кад би време службе божије, он не бејаше ништа убио. Наједанпут један црни облак отвори небо, и у даљини се чу гром. Господар погледа и спази у реци једну велику и грубу црну тицу, где стоји на једном камену. ' Нисам ништа убио, рече у себи. Бар ову тицу да убијем '. - У исти мах сети се, да у својој ловачкој торби носи један благословен метак већ седам година. Напуни њиме своју пушку, нанишани, и тица паде. Господар је дохвати, погледа је, јер никад није видео тако гадне тице.

Штета, рече он, што сам изгубио један метак за овакву тичурину '. Но он чу иза себе глас, који му рече: ' Не жали ни мало, што си то урадио; ево већ седам година како гоним ту тицу, и никако да је ухватим. Док си ти њу нишанио, ја сам тебе нишанио; и да ти њу ниси убио, убио бих био ја тебе '. Господар се поплаши, погледа и виде пред собом једнога човека као џина, великог као дрво, наоружаног дугом пушком, као дрвеним стаблом. То беше Pieron,

који увек лови ове гадне тичурине. Оне се зову брзолетице, јер врло брзо лете. Пијерон дохвати господара за руку и дуго је с њим разговарао; један другоме су гледали пушке, и Перун рече господару, да више никад недељом не лови , па онда одлете као ветар."

Овде смо прикупили све писане изворе, у којима се јавља име Перун или под својим оригиналним обликом, или више-мање измењен. То је бог грома и буре. Ми навлаш обилазимо оне предлагане везе са литванским или санскритским језиком.[95] И не прибегавајући сумњивим сличностима, име Перуна довољно се објашњава словенским елементима. Оунъ, - унъ јесте наставак који означава извршиоца радње. Налази се и у старословенском језику: б?гоунъ - бегунац, виъдунъ - мађионичар. Још и данас се врло добро употребљава у руском: опекунь - заштитник, говорунь - брбљивко; игрунь - играч итд. Ми и с друге стране знамо из руског, пољског и словачког да перун, piorun, paron значи гром. Други словенски језици употребљавају за означење те речи искључиво корен грем или гром. Шта значи корен пер? Он показује једну напорну мисао, један силан ударац.[95] Перъ па старословенском језику значи ударам.[96] Перим је дакле онај који удара, туче. То је епитет који заиста и доликује богу грома.

У оном свом овде често поменутом ставу, Прокоп Цезареац можда мисли на Перуна. "Они познају једног јединог Бога, произвођача грома, и жртвују му марву и друге разне жртве." (De belle gothico, III, 14.)

Ону улогу, коју Перун игра у Пантеону незнабожачких Словена, игра и пророк Илија у фолклористици хришћанских Словена, а особито оних који су остали највернији првобитним традицијама: код Руса, Срба и Бугара. Видели смо напред, у оном уговору закљученом између Руса и Грка, како некрштени Руси полажу своју заклетву пред Перуном, а крштени пред св. Илијом. Да ли је то чиста случајност, што се библијски пророк овде ставља према богу грома?

У Библији се св. Илија јавља као господар свих природних елемената. Вода и ватра му се покоравају. Он јавља краљу Ахабу, да за седам година неће бити ни росе ни кише, докле год он не каже. Он спушта с неба ватру, која сажиже жртву. Он најављује и враћа кишу осушеној земљи. Он стоји пред Вечношћу. "И ево, Вечност пролази, и велики бесан ветар, који ломи планине, крши стење, иђаше испред Вечности. Но Вечност не беше у том ветру. После ветра чу се трус, али Вечност не беше у трусу. За трусом дође ватра, и Вечности ни у њој нема. После ватре зачу се један танак и пријатан звук."[97]

Св. Илија не умире природном смрћу, већ је чудноватим начином однесен на небо... "И како они иђаху даље путем, и идући говораху: Ево једних ватрених кола и ватрених коња; и они их раздвојише једне од других. И Илија се успе на небеса помоћу једног вихора. А Јелисије (његов ученик) гледајући га, викаше: 'оче, мој, оче мој!' и више га не виде".[98]

Очевидно су ове приче морале очарати маште, које су већ биле обузете митосом о божанству, које у атмосфери управља великим природним догађајима: громом и муњама. Један научар грчки г. Политис, у својој студији о сунцу ((’Ηλιος) у народним грчким предањима, старао се, да изједначи св. Илију са Хелиосом. Исто је зближење био учинио још и Волтер у своме Dictionnaire philosophique. Врло је могућно, да је истоветност ових двеју речи утицала на машту Грка, који су били верски учитељи Руса. Култус св. Илији у грчким земљама развио се на један сасвим особени начин. Више црквица или манастира цариградских беху стављени под његову заштиту; највише су му посвећивали цркве на висовима.[99] Тринаестог дана августих календа слављаху Грци позоришне игре ради успомене на вознесење св. Илије на небо.[100]

Међу лицима Старога Завета, Илија бејаше очевидно један од оних, који су најживље обузели машту руских новопокрштењака, Словена и Варјага. Он их је подсећао у исти мах и на словенског Перуна у скандинавскога Тора, кога на колима вуку два упрегнута јарца, те сипа варнице из облака, и проноси јеку грома. Од свих хришћанских светаца св. Илија је први кога је Русија признала. Он је један од оних, чији је култус и до данас остао

најпостојанији и најпопуларнији. Руски сељак још и данас чује она кола, која су однела на небо библијскога пророка. Св. Илију призивају и противу рана заданих ватреним оружјем, тј. оружјем које грми, пуца. Призивају га, да баца громове, муње и копља противу божјих непријатеља. Од њега зависи: роса, киша, туч, суша. Служба на његов дан каже, да он може дати или задржати кишу, у време суше чита се оваква молитва: "св. Илија својом речју задржава кишу, и својом речју је пушта. Молимо ти се, о Господе, услиши његову молитву и пошаљи нам кишу с неба на земљу." Његов се дан слави 20. јула, тј. у време највећих бура и највећих суша.

Новгород имађаше у средњем веку две цркве, једну Илије кишнога, а другу Илије сушнога. И у једној и у другој носаше се литија, према потреби земљорадника.

Руски сељак очекује да види 20. или буру или кишу. Сухо време тога дана предсказује многобројне пожаре. Кад се светац вози у својим ватреним колима, он штеди поља милостивих људи, а пали и пустоши земљу тврдица и грабљиваца. У курској и воронешкој губернији остављa се на свршетку жетве по једна прегрш везаног класја, у част пророка Илије.[100] То се зове везати браду св. Илије.[101]

Да ли би то могла бити нека нејасна успомена на Перунову златну браду?

У неким областима још се празнују права принашања жртве. У губернији Калуга закољу једног брава, испеку, па месо поједу, а сакупљени новац дају цркви. На другим местима закољу вола, или теле, па се скупе на гозбу, и поједу га; или још више: закољу неколико јагањаца, па носе месо поповима, да га благослове.[102]

По једној легенди из Буковине, Бог виде сутрадан по стварању света, да је рај препуњен злим дусима, које сатана бејаше створио. Он нареди св. Илији, да покрене муње и громове. Илија пусти толико громова и толико воде, да сви зли дуси на врат на нос попадаше на земљу. По једној другој причи из исте области, Бог, пошто је створио свет, створи такође гром и муње, па их повери ђаволу. Али он их је тако рђаво употребљавао, да Бог нареди Илији, да од њега одузме и врати на небо.

И код јужних Словена улога св. Илије није мање знатна. Он ужива код њих епитет громовника,[103] и заузима врло велико место у народној епопеји. Народне песме приповедају нам, како свет би подељен између св. Јована, св. Петра и св. Илије. Илија добије у свој део облаке и гром. Он кажњава рђаве људе затварајући небеске изворе "тако да су и сама ситна деца принуђена лизати сух песак".[104]

Илијин дан је у Бугарској празничан дан, званична светковина. У неким срезовима тога дана чине се неки обреди врло слични онима, које смо напред споменули у Русији, и који имају неког особитог незнабожачког трага.[105]

Чех г. Ворачек, бавећи се год. 1886. у Бугарској, присуствовао је једном празновању св. Илије у Јаворову на 20 км од Филипопоља.[106] Ево кратког садржаја његовог описа.

Сељаци почињу светковину клањем једне јунице на брегу обраслом храстовима. Клање овог говечета има прави верски карактер. Извршилац жртве скине капу, прекрсти се, тако исто учине и сви присутни; онда приступа клању, говорећи: "нека нам св. Илија буде у помоћи". Кад је говече заклано, онда исеку месо, приставе га у лонац, да се кува. Овој радњи присуствују само људи. Кад се месо скува, онда дођу и жене и деца. И они се прекрсте, говорећи: "Нека нам свети Илија буде у помоћи." Затим поп и црквењак прићу с кадионицом, кропионицом и воштаним свећама. Поп освети воду.

Жене су донеле судове; неке су донеле и хлеба, ракије и вина. Свака добија једну малу порцију чорбе и мало меса. На тај се начин направи један пољски ручак. Свечаност се заврши традиционалним ором."

По Ворачеку ова се свечаност обавља у највећем делу предела око Родапа. У овом пределу наводи он још многе рушевине цркава посвећених св. Илији.

У српским и хрватским народним песмама св. Илија се зове још небески кочијаш. Он по заповести божјој туче громом зле духове. Поред тога игра још и ову улогу: једе месец, и би га свег појео, да Бог не накнађује одмах оно што он поједе.[107] Словенци замишљају себи ветрове као завађену браћу, која проводе време свађајући се. Св. Илија пушта на њих кишу, да их умири.[108]

На тај начин св. Илија се јавља и код Руса, Срба, Бугара и Словенаца као светац грома, велики господар кише, ветрова и бура. Није дрско претпоставити, да је његов култус заменио обреде словенског Зевса, Перуна, чије су постојање доказали тако јасно стари руски писани споменици.

Храст је био дрво посвећено Перуну као и Зевсу.

Напред смо споменули онај галицијски споменик, који означава један Перунов храст као пољску белегу; а тако исто и Хелмолдове речи о оном другом храсту, који фигурираше у храму бога Провена. У Животу владике Отона Бамбершког од Херборда[109] спомиње се такође један велики храст, који бејаше недалеко од Штетина; близу њега извираше један извор. Народ га поштоваше, као да у њему станује бог. Конст. Порфирогенит је споменуо код Словена у Русији[110] још један храст. Он приповеда једно путовање Руса по Дњестру. "Кад дођоше, вели, на острво св. Ђорђа, принесоше ту своју жртву, јер се ту налази један врло велики храст; и они приносе на жртву живе тице. Пободу стреле око дрвета и на њих, по свом обичају, помећу комаде хлеба, меса и свега онога што имају. Онда вуку коцку да ли треба заклати тице и појести их, или их оставити живе.[111]

Чешки хроничар Козма, који брижљиво избегава сваки мало тачнији детаљ о незнабожачком култусу, говори само о култусу гајевв и дрветв (lucos et arbores) не бележећи нарочито храст. Један други чешки споменик, омилијар прашког владике, исто тако спомиње култус гајева и дрвета, али не спомиње храст.[112] Позитивно се ово дрво спомиње у Хајековој хроници (XVI век). Хајек заслужује мало поверења у свему што се односи на чисту историју. Но он је можда био боље информисан о народним веровањима. Он прича (из год. 991) да на брегу Петрину (Lorenzberg) који господари у Прагу левом обалом Влтаве, Чеси, за време зиме, ложе ватру поред једног великог храста; и поред ватре јављају се неки фантастични облаци. Код Срба се једна врста храста зове грм. Ова вас реч гони, да је сравните са кореном грм - од грмети. Али грьмъ и старословенском има много општији смисао; он значи скуп, кита дрвйтв[113] и нема ничега заједничкога са идејом о грму. Па је ипак могућно, да је овде народна етимологија успоставила неку блискост, која није постојала у првобитно доба.

Световид - (Свантовит)

Ако је Перун био велики бог кијевске и новгородске Русије, Световид је био велики бог Словена на острву Рујну. То нам сведочи Хелмолд у гл. 52. своје хронике: "међу многобројним словенским боговима господари Световид (Zvantevith), бог земље Рујана. То је онај Бог, чија су прорицања најизвеснија. Други богови су поред њега тек полубогови. Да би му и нарочиту пошту указали, приносе му, по обичају, на жртву сваке године по једног хришћанина, кога одређују коцком. Сем тога слаху му сваке године из свију словенских крајева разне дарове за жртву. Нарочито обожавају и поштују храм овога бога; не допуштају да се у њ олако куну, нити да се приступ у њ умрља ма чим и у самом рату.[114] Са свију страна области долазе ту Словени, да им се прориче, и шаљу штогод за жртву. Трговци који долазе у ову земљу, не могу ни продати ни купити што, ако нису принели на жртву штогод скупоценије од своје робе. Тек после ове жртве, они могу обавити своју трговину".

На другом месту[115] Хелмолд прича како је 1168. дански краљ Валдемар напао с великом војском и знатном флотом на острво Рујан. Освојио острво, а становници, да би се откупили, пристану на све што је тражио. Он нареди, да му се донесе један врло стари идол Световида, кога су обожавали сви Словени; па заповеди, да му се око врата веже конопац, да се исече на комаде, и да се баци у ватру. Он разори и његов храм, уништи му култус, и опљачка све његово благо... Мало даље, Хелмолд, који, као што ћемо мало после видети, идентификује Световида са Светим Видом или Гијем (Guy), узноси још важност Световидовог култуса: "Он је био први међу свим словенским боговима, онај који је давао најславније победе, који је прорицао најизвеснија прорицања. Тако су виђали још у наше време не само Вагринце, већ и све словенске области, како сваке године шаљу дарове на Рујан, извикујући Световида богом над боговима. Код њих је краљ према свештенику у малом поштовању. Јер свештеник тумачи прорицања, чита судбину. Он зависи од судбинв, а краљ и народ зависе до њега.[116] Каткада они принашаху на жртву и по којег хришћанина, и тврђаху, да се боговима нарочито допадала хришћанска крв. - Један део злата и сребра отетог од непријатеља сипаше се у Световидову ризницу" (I, 38).

Култус Световидов спомиње још и Сакс Граматик:

"Беше код Словена у Аркони на Рујну један идол који су обожавали нарочито урођеници и народ из околине, но лажно је прозван именом свети Вид."[117] Још даље он описује храм у Аркони: "у сред града бејаше једно место, на коме се уздизаше један врло леп дрвени храм, поштован не само по величанствености његовог култуса, него и по идолу, који у себи скриваше. Спољашност овога храма била је украшена дивним грубо обојеним дрворезом (accurato celamine) који представља разне предмете".[118] "У њ се улази само кроз једна врата. Око самог храма бејаше двострука ограда: спољна је ограда била покривена црвеним кровом, унутрашња је састављена из застора, који држе четири коца, а са спољном оградом се додириваше само кровом. У згради бејаше грдан идол, много већи него у природи; имађаше четири врата и четири главе,[119] две спреда, а две с леђа; и спреда и позади једна изгледа да гледа на десну, а друга на леву страну. Брада је обријана, коса ошишана, као што носе Рујани; у десној руци држаше један рог справљен од разних метала; сваке године га свештеник пуни вином (мero);[120] и по стању овога пића, он предсказиваше жетву те године. Лева рука држи један лук спуштен низ тело. Једна мантија покрива идолово тело и спушта се до ногу. Идол бејаше сграђен од разних дрвета и тако вешто спојених, да се састава к могаше приметити тек после најпажљивијег испитивања. Ноге се опираху о земљу, али се не види, како је за њу био утврђен".

"Поред идола види се: једна узда, седло и други разни знаци божанства. Нарочито се дивљаху једном колосалном мачу, чија канија и балчак беху од сребра и врло значајно изрезани.

"Ево како се светковаше велики празник овога идола. Једанпут у години, кад се сабере летина, скупи се гомила народа испред храма, па принесу на жртву животињске главе, и сви учествују у овој великој религиозној гозби. Свештеник, који противно обичају земље носи браду и врло дугу косу, једини је имао право да уђе у светилиште. Дан пре те свечаности, он је брижљиво очистио метлом сав храм, где он такође једини има право ући, пазећи добро да не дише док је ту. Кад му треба да удише ваздух, истрчи на врата, да божанство не би било окужено додиром једног човечијег даха.[121]

"Сутрадан, кад се скупи свет пред вратима, поп (жрец) узме суд из идолових руку, и испитује: да ли се течност у суду смањила од раније обележеног знака. Ако јесте, онда он предсказује оскудицу, сиромаштво у производима у идућој години; у противном случају предсказује изобилност. По овим знацима он унапред обавештава, да ли ће бити мало или много користи од земаљских производа. Затим то пиће од прошле године проспе по ногама идоловим у виду преливања жртве, па напуни рог новим пићем. Одавши кипу поштовање, чинећи, да му нуди да пије, почне онда од њега свечаним призивањем тражити свакојака добра за себе и за отаџбину, богатство и славу за грађане. Онда одједном прогута све оно што је било у суду, поново га напуни, па метне у десну идолову руку.

"После овога донесу пред кип један округао и као стас човечији висок колач, посут медом; свештеник зађе иза колача, и пита народ, да ли га виде. Ако одговоре да га виде, он изјави жељу: да га догодине не виде. Ова жеља значи: не да попова или народна срећа догодине буде боља, већ да је догодишња жетва обилнија.[122] Затим поздрави народ у име идола, опомене га, да остане постојан у својој побожности и у принашању жртава, а зато му обећава извесну награду у победи на суху и на мору.

"Остатак дана посвећен је гозби; једу месо животиња на жртву принесених. Оне их тада наведу и на неумереност. Но на овим гозбама повредити умереност и трезвеност (прејести се и напити се), значи учинити акт побожности. Сви људи и жене дају сваке године за култус богу по један новчић. Попу додељују трећину плена као да је он допринео победи. За своју службу он има три стотине коња и толико коњаника. Све што се оружјем или крађом задобије, поверава се чувању свештениковом. Он прави заставе и украсе (металне). Плаћачку чуваху у сандуцима, у којима бејаше доста сребра и употребљиве материје. Ту су се гомилали и сви државни и приватни поклони, које су купили ревносни просиоци.

Овај кип, који добијаше дарове из целе Славије, добијаше их исто тако и од пограничних краљева. И ти поклони беху каткада право оскврњење вере. Тако дански краљ Свено, да би га за се задобио, приложи му један скупоцен суд, претпостављајући на тај начин туђу веру својој. Но доцније, за то обесвећење своје вере, он би кажњен трагичном смрћу. Овај бог имађаше још храмова у много места. Њих су опслуживали свештеници нижег реда. За себе он (кип-бог), имађаше свог коња беле боје. Бејаше грех ишчупати му из гриве или репа и једну длаку. Само га је свештеник храма могао пасти и опремати. По причању Рујана, Световид (тако се зове овај идол) ратује противу непријатеља јашући на овоме коњу. Главни разлог за ово веровање бејаше овај: Често ујутру коњ бејаше сав каљав и знојав, као да је дуго јурио по пољу. Исти коњ служио је и за гатање, на овај начин[123] кад је реч: да ли треба или не треба предузимати какав рат, свештеници наместе испред храма троструки ред копаља. Затим вежу два копља косо са шиљцима доле. Сад кад хоће да крену у рат, најпре обаве свечане молитве, и свештеник доведе коња, да пређе преко копаља. Пође ли он сад при прескакању десном ногом, онда је срећан знак за исход рата; ако пође левом ногом одмах се окану поласка. Исто тако раде и са походима на море и свима осталим предузећима.[124]

Описавши идоле и све појединости о његовом култусу, Сакс Граматик прича, како су га Данци разорили[125] "Краљ бејаше послао Есберна и Свена, да га (храм) разоре. Морали су узети гвожђе, и чувати се да кип при паду не пригњави кога, јер би тада незнабошци веровали да се њихов бог свети... Идол паде... Храм бејаше украшен пурпурном материјом, коју је влага тако искварила, да су од ње све комади отпадали. По зидовима храма беше и животињских рогова. Наједанпут спазише једнога злог духа, како утече из храма и облику једне црне животиње.

Наредише становницима, да идола увежу конопцима, и да га извуку из града. Али, услед каквог верског страха, они заповедише најамницима страним и заробљеницима, да оборе бога, мислећи, да је боље, да ова презрена лица изложе његовом гневу. Веровали су да ће Њ. Величанство Бог, кога су тако дуго обожавали, љуто казнити све оне, који се усуде на њ дићи руке. Чули су се најразличнији жагори. Једни жаљаху, што се њихов бог тако вређа, други га исмејаваху. Најпоштеније, наравно, стиђаху се, што су се дали тако дуги низ година заваравати тако грубим култусом. Идол би одвучен у поље, где га је грдна гомила света љубопитно посматрала. Кад би увече, кувари га разлупаше, исекоше у комаде, да њиме ложе ватру. Рујани су затим морали предати и све благо, које Световиду беше посвећено..."

И Knytlinga Saga (Historia Knytidarum) даје нам скоро исте појединости. Краљ нареди Сонију (Sonius), Ебојевом сину, да уђе у арконску тврђаву и град, да разлупа идола Svanteviz-a, и да опљачка храм. Ову заповест изврши владика Свен и Сонијe.[126]

Хелмолд и Сакс слажу се у означавању Световида као великог бога на острву Рујну.[127] Обојица се исто тако слажу и у објашњењу тога имена именом хришћанског свеца св. Вида (Sanctus Vitus) или св. Гија: "У време цара Лудвика II, тј. око половине IX века калуђери из Корвеја (Corvey)[128] продреше на Рујан, где беше главно огњиште заблуде и седиште идолопоклонства. Они проповедаше слово божје, и подигоше једно светилиште у част нашег Господа Исуса Христа и св. Вида, заштитника Корвеја. Но наскоро Рујани прогнаше свештенике, и вратише се својој вери. Јер тог св. Вида, кога ми исповедамо као мученика, слугу Христовога, они га поштоваху као бога, претпостављајући створење творцу. И нема под небом варвара, који би горе мрзели хришћане и свештенике као ови људи. Они се поносе и славе само именом св. Вида, коме су они посветили чак и храм и једног идола, предмет једног врло брижљивога култуса, и кога они признаваху као првога између свију својих богова. Овде долазе ради питања пророштва из свију словенских крајева, па тада и жртве приносе. Становници поштују свештеника (жреца) не мање од краља. Од времена када су се први пут одрекли вере хришћанске ово празноверје је остало код Рујана све до наших дана."[129]

По Хелмолду би дакле име Световид било просто промена имена Sanctus Vitus: незнабожачки бог заменио би био дакле хришћанског свеца.

Хелмолд неће да тражи и да нађе, како је било старије име тога тако популарнога бога. У II књ. глави XII прича укратко, како су Данци освојили Рујане, разлупали идола Световидовог, порушили његов храм, и опљачкали цркву.

"Од свију словенских племена, која су раздељена по областима и кнежевинама, племе Рујани беше најупорније у своме мраку безверја; оно у њему остаде до наших дана.[130] Један доста нејасан глас прича, да је Лудвик, син Карлов, некада понудио земљу Рујана добросрећном Виду корвејском, јер он бејаше основалац овога манастира. Проповедници који дођоше из ове обитељи, преобратише, вели, рујански народ у хришћанство, и основаше тамо једну ораторију у част мученика Вида, чијем култусу би посвећена цела област. Ускоро затим Рујани оставише светлост истине, и падоше још у гору заблуду него дотле што беху,[131] јер овог истог св. Вида кога ми зовемо слугом божјим, они почеше обожавати као бога, направише му и један велики кип, те тако служаху пре створењу него творцу. Ово се празноверје тако утврди, да Световид, бог земље Рујана, постаде првим богом свих Словена итд..."[132] Сакс Граматик са своје стране тврди (стр. 444) да најпосећенији храм у Аркони носаше без права име св. Вида. (Cf. стр. 508: servitutem superstitione mutarunt instituto domi simulacro, quod sancti viti vocabulo censuerunt).

На овај начин, дакле, по Хелмолду и Саксу Граматику, Рујани су обожавали бога Световида, зато што су у његову корист окренули име св. Вида, које су име унели у њих корвејски калуђери. Адам Бременски, од кога је Хелмолд позајмио све главније податке о острву Рујну (I, 2) не спомиње ништа о придобијању острва од стране корвејских калуђера у IX веку, о уношењу култуса св. Вида, и о његовом преобраћању у незнабожачкога бога. По Велкелу (Voelkel)[133] обе ове приче биле би измишљене у XII веку, и ако се Хелмолд позива на veterum antiqua relatio. Јер корвејских калуђери су и много штошта другог мало оправданога измишљали и тражили да им лаковерни свет верује.

Има разлога, мислим, изврнути домишљања Хелмолдова и Саксова. Нису то незнабошци, који су, преобраћени у култус св. Вида, преокренули овога свеца у незнабожачко божанство; већ напротив, калуђери су, нашавши већ готов култус Световидов, покушали заменити га свецем, чије име беше истоветно. Они су заиста имали у својим рукама св. Вида, чији остаци беху изнесени из француске пикардијске Корбије у германску Нову Корбију (Nova Corbeia germanica). Ове побожне лажи и лукавства, ова збрка имена врло су честа у средњем веку.[134] Оне објашњавају замену култуса Световидовог култусом св. Вида.

Мржња балтичких Словена према хришћанству била је дубока. Њу су одржавали

заинтересовани свештеници, желећи тиме очувати свој утицај. Је ли могућно, да велики народни бог добије име једног хришћанског свеца? По самом Хелмолдовом сведочанству, које смо напред навели, приношени су Световиду на жртву каткада и по који хришћани, и свештеник тврђаше, да никаква друга жртва не беше његовом богу пријатнија.[135] Словени су волели исмејавати хришћанске ствари. Титмар наводи једну занимљиву анегдоту (Chronicon II, 37. уз год. 97.). Немачки свештеник Бозо, да би што лакше поучио оне Словене, које беше преобратио, или за које мишљаше, да су преобраћени у хришћанство, беше исписао словенске молитве, и наредио Словенима да их певају, пошто је објаснио садржину. Ови обешењаци тада из подсмеха пародираху ове речи, говорећи: укри волса, тј на латинском: eleri stat in frutectum - јфва (дрво) је у жбуну, - уместо да понове са свештеником κύριε ἐλείσον. И они говораху, да тако Бозо говори. Он је дабоме друкчије говорио".

Рујански Словени су могли тако исто пародирати и име Sanctus Vitus правећи од њега име Световид, али није ни мало вероватно, да су они то име дефинитивно усвојили као име свог народног бога, још мање вероватно, да су они то име Вид давали и другим боговима. Њихов религиозни фанатизам искључује потпуно ову хипотезу. Уосталом ми налазимо код Сакса једног бога Porevithus-а,[136] и једнога који се зове Rugievitus[137] - Руђевид; код Еба и Херборда, биографа Отона Бамбершког, налазимо бога Nerovith-а или Gerovith-а.[138] - О овим боговима говорићемо доцније.

Кад наставак -вид (vit или vith) не представља име св. Вида, онда шта представља?

Први део речи није сумњив, svent - значи свет.[139] Па иако по спољашности изгледа да је тако ипак ова реч нема никакве везе са латинским sanctus, што заиста значи у преводу свет-и. Овде се ми налазимо пред једном простом сличношћу. Наставак vit нарочито је побудио оштроумност етимологичара, који су се очајнички трудили, да га засебно објасне, не примећујући, да се тај наставак сусреће у хрпи особених именица словенских. Семовид?(Semovith или Semovithan), легендарни пољски кнез, спомиње се у Галовој хроници (Gallus, књ. I, гл. III) из XII века. Име Зјемовид налази се на више места у историји пољској, нарочито код владалаца Мазовије, и тек га нестаје у XV в.[140] Чешка Козмина хроника (XI - XII в.) спомиње чешкога кнеза Хостивида (Hostivit, Hostiwyt, Goztivit) оца Боривојевог, првог војводу чешког као хришћанина; ово име помињу и други чешки хроничари, особито стиховна хроника Далимилова (на чешком).[141]

Слог вид (вит) налази се још и код Егинарда (Eginard) у Аналима и у Животу цара Лудвика, где се говори о једном лицу, које се зове Liudevitus. То је један словенски кнез из Доње Пољске.[142] У историјским споменицима Јужних Словена налазимо једнако једно за другим разна имена са - вит: Витадраг, Витодраг, Витомир, Витослав, Витомисл. Сва су ова имена словенска, и немогућно их је објаснити именом свеца Вида.

Између многобројних тумачења, која су предложена, највероватније ми се чини оно, које вели, да слог вит представља корен вит или вкт, који значи: реч. Свент је добио значење свет под утицајем хришћанства. Можда је пре тога значио, као што се држало и за немачко heilig, јак, известан, сигуран. Име Свантовит могло би се тада објаснити Хелмолдовим речима, које смо и напред навели: "Szvantovit, deus terrae Rugianorum, inter omnia numina Slavorum primatum obtinuit clarior ut victoriis, efficacior in responsis."[143]

Ово ми тумачење изгледа највероватније.[144] Но ми смо овде у области самих хипотеза; није наодмет навести и друга предложена тумачења.

Оно тумачење које је дуго вредело, и предложено још почетком XVI в. у Немачкој, тумачи Svantovit-а именом lumen.[145] Ово се тумачење не би могло фонетички објаснити. Не види се, како би слово с ишчезло.

Добровски је од вит скраћено од витенз направио реч значења: витез, коњаник. Доцније г. Крек[146] везује вит за корен ви, ве - (дувати) - "вејати". Свантовит је за њ моћни дах. Њему

се чини, да му ову хипотезу потврђује онај горе наведени одломак Сакса Граматика, који прича, како свештеник, који чисти светилиште у Аркони, не сме унутра дисати, из страха, да нечистим дахом окужи идоле. Тако је Световид, једно за другим, по разним тумачењима: бог сунца, бог рата, бог ветра, бог који чини прорицања, бог снажан и весео, или сасвим просто један хришћански светац преобраћен у незнабожачкога идола.

Опет понављам, од свију ових тумачења највероватније ми се чини, у лингвистичком погледу, оно што вит тумачи прорицањем, саветом. Уосталом, као што се по наводима Хелмолдовим и Сакса Граматика може судити, својства која се Световиду приписиваху, беху најразноврснија. Он се не задовољаваше само, да чини прорицања; богатство жетве, успех ратних или трговачких предузећа, зависаху такође од њега. У исто време он држаше један лук, као симбол рата, и рог за пиће. Световидов храм је био подигнут у граду, који Сакс Граматик зове Archon, Arcon.[147] Аркон, по коме се имену и цела област тако прозвала. Ово име не изгледа словенско, и још му се не зна порекло.[148] У другим текстовима налазе се облици: Арекунда, Ареконда. Управо рећи то није био град, већ просто једна утврђена ограда која опкољаваше храм. Храм у Аркони разорио је дански краљ Валдемар, 15. јула 1168. То беше баш онај дан кад црква слављаше св. Вида. Ова подударност по свој прилици није сасвим случајна. Данци су полагали на то да фрапирају незнабожачку осетљивост, рушећи баш тога дана њихову велику народну светињу.[149]

Не зна се шта је било са главним идоловим свештеником. Да се и он покрстио, Сакс Граматик без сумње не би пропустио и то испричати. Њега нестаде, или је био убијен у тој борби. Кнез Тетислав је примио хришћанство.

Године 1868. приликом шестогодишњице разорења Арконе би одређена једна археолошка комисија,[150] да испита острвске старине. Она је нашла мало ствари. Само острво много је ороњено таласима Балтичког мора, које му сваке три године односи по читав метар.

По рачуну једног Чешког научника, који је пре петнаест година посетио ово острво, његов данашњи простор Арконе не заузима ни четвртину првобитне класичне величине. И данас се још тврди, да се у цркви у Алтенкирхену може видети стари Световидов лик. (Види снимке на крају књиге.) Он ни најмање не одговара опису Сакса Граматика. Под црквеним тремом узидано је у зид неко камење, на коме се види изрезана једна људска фигура, дугачка одприлике три стопе. Она представља једно лице, које на грудима држи огроман суд за пиће. Лик са стеном је окренут земљи, да покаже, веле становници, како се побеђени паганизам понижава пред хришћанством. На жалост, стена је, као што рекох, узидана у зид, и не може се видети шта има с друге стране. Алтенкирхен је, као што и име каже, очевидно једна од првих хришћанских светиња на острву. Па и лице коју фигура представља на стени, има само једну главу. А ми знамо, да Световид имађаше четири главе.[151]

Мислило се, да се налази један Световидов лик у једном идолу, који је пре пола века нађен у Галицији. Иако тачно не одговара лику, који је Сакс описао, ипак овај лик има сличности са тим описом. Према томе, како се посматрају, те сличности могу или потврдити или осумњичити његову аутентичност. Тај би идол био нађен 1848. год. после једне велике суше у реци Збручу, на имању Коцубинскога, близу Хусјатина у источној Галицији. Гроф Мицислав Потоцки извести о овом проналаску Учено Друштво у Кракову (Towarzystwo naukowe), и понуди му овај интересантан прилог за његову збирку. Друштво наложи једном свом члану, инжињеру Теофилу Зебравском, да оде и узме идола. Белешка грофа Потоцког и извештај г. Зебравскога штампани су у Годишњаку (Rocznik) ученог друштва, за год. 1852. Зебравски саопштава неколике интересантности, како су нестали многи незнабожачки споменици. Гроф Потоцки, сопственик Коцубинсковог добра, где је нађен идол, беше смислио, да га намести на једној хумци. Један му сељак рече: "Кад би то био какав светац, ништа не бисмо имали противу тога; но ако нам ту наместите тога Турчина, ми ћемо га у комаде разлупати". Идол овај, наравно, не имађаше никаквог натписа; неке појединости му наглашавају име Световид, под којим се именом и данас још наводи с разлогом или без разлога.[152]

То је једна четвртаста статуа са четири главе све под једном капом. Извајарена је на једном силицијском кречњаку. Висока је отприлике осам стопа (2 м 70 цм). На сва четири лица-стране нацртане су и руке у рељефу. Десна рука уздигнута наслања се на леву сису; лева рука стоји скоро у висини пупка. На двама ликовима руке не држе ништа. На једном лицу десна рука држи неку врсту прстена, а друга рог за пиће. (О том рогу говори и Сакс Граматик, а налази се спомен о њему и у хрпи других споменика.)[153] На трима лицима виде се неке привидне ноге; оне стоје на једном барељефу, који представља жену (или дете), врста једне каријатиде, коју опет држи једно лице поклекнуло на колена. На једном лику види се једна сабља и један коњ. На тај начин се неке појединости подударају са онима које нам је дао Сакс Граматик. И пољски археолози нису се устезали изједначити овај проналазак у Збручу (Zbrucz) са идолом који је описао Сакс Граматик.[154] Јер баш ове појединости (нарочито коњ) чине ово откриће врло сумњивим. Ако се ми налазимо пред једним фалсификатом из XIX века, онда је сасвим природно, што се његова лажност старала, да му да све придеве истинитога Световида. Примљен одушевљено од Пољака, а нарочито од Лелевеља, који га је описао и репродуковао у свом делу о словенском идолопоклонству, [155] Световид из Галиције хладније је прошао код осталих Словена. Најновији митографи Крек и Махал о њему не говоре ништа.

Да би се уверио у истинитост овога галицијскога споменика, ја сам повео једну истрагу. Мој учени колега, професор краковског универзитета г. Beaudouin de Courtenay, који се уосталом и не размеће, да је митолог, пише ми, да он не види разлога за фабриковање тога идола. На жалост прилвички идоли, рунско камење у Микорзину (Miekorzyn)[156],и данас су познати, као очевидни фалсификати. У историји Словена XIX века имаћемо их још таквих. Ове се преваре објашњавају највише срачуњеним патриотизмом; несрећним или неправедно гоњеним народима треба створити племићке титуле!

С друге стране г. Кентржински, директор Осолинског музеја (ossolinski) у Лвову (Лембергу), саопштава ми следеће: "тврди се, да је овај идол морао стајати хиљаду година у води, дубоко је био у њу загњурен, озго таласима запљускиван и излизан, и има дебео слој иловаче на постаменту. Међутим ништа од свега овога није било."

Као бог овај идол има и сувише украса, које је немогуће објаснити. Зашто је Swiatovit (?) постојао уједно и као човек и као жена? (Један лик носи дојке врло набубрele). Да ли су и код нас знали пре хиљаду година, да су постојале каријатиде? Горњи део подсећа на опис Сакса Граматика. Али то је баш та сумњива околност; сабља подсећа на један облик пољске сабље -карабеле".[157]

Поред Световида треба ставити још нека слична божанства, која се завршавају на вит-вид, и која изгледају сродна и арконском богу, који су најзад можда и његове варијанте. Сакс Граматик нам је описао идола Руђевида (рујанскога Вида) који је био обожаван у вароши Карентини (Карентина). Он је стајао у једном светилишту застртом двема црвеним завесама. То беше идол са седам глава; у десној руци држи мач, а седам других мачева висе му о појасу. Струк му је био дебљи но у човека. Био је толико висок, да га је владика Апсалон, дижући се на прсте, једва могао дотаћи у браду својом секирицом, коју обично уза се носаше. Сакс Граматик упоређиваше Руђевида са Марсом, и тврђаше, да је он предводио у рату, кад су Данци продрли у светилиште, и нашли идола у жалосном стању. У борама његових лица (sub oris eius lineamentis) ласте беху направиле своја гњезда; а на грудима му бејаше гомила тичијег ђубрета. Уосталом није у овога идола било ничега пријатног за око. Вајарски посао је био врло груб. Данци му секирама изломише ноге (он беше од храстовог дрвета). Бог паде, а урођеници, видевши његову немоћ, променише своје обожавање у презрење.

Поред Руђевидовог светилишта налазаше се и Поревидов храм (Porevit).[158] Овај је бог имао пет глава, али не носаше оружје. Апсалон нареди да га као и Поренуција однесу изван града, и да га спале. Становници се дуго устезаху извршити ту наредбу; бојаху се, да им се узму руке, ноге или језик, ако учине то светотаство. Апсалон их увери, да им за то

неће ништа бити. Свено, да би им показао колико треба презирати ове богове, попе се на идола, и нареди Карентињанима, да га тако с идолом вуку, nec minus trahentes rubore quam pondere vexavit, вели иронично Сакс Граматик.[159]

Најзад и биографи Отона Бамбершког наводе да је постојао и један бог зван Herovith - Gerovit - Gerovid, qui lingua latina Mars dicitur, и којега он зове deus militiae (Ебо[160] можда мисли на прост латински guerra). У храму посвећеном Геровиду висио је и један ужасно велики штит, који ниједан велики смртни не смеђаше ни дирнути. Посвећен је богу Геровиду, и кад год би га носили испред ратника, он им је доносио победу. Један немачки свештеник дохвати га једнога дана, и захваљујући само тој предрасуди, "он је могао умаћи гоњењу незнабожаца." На саму појаву штита, они бегаху од њега, или ничице падаху на земљу. Хаволини (Havoliens) слављаху почетком априла један празник у част његову. Геровида су тако исто обожавали и у Велегосту (Holagosta, Volgast) на обали Пијене (Одрине приточице). Били су му посветили један храм. Кад владика Отон дође пред овај град, нађе га свег заставама застртог из жеље: да се што боље прослави празник у почаст Геровида.[161] Врло је тешко допустити, да су сва ова имена тако разне физиономије и атрибута, само хомоними св. Вида Корвејског.

Још нешто о открићу идола у Збручу

Г. Кентржински, директор музеја Осолински у Лвову (Лембергу) изволео је за ме повести истрагу о околностима, у којима је нађен збручки идол. Г. Е. Павловић из Лвова, написао ми је ову белешку, коју ја преводим од речи до речи:

"Год 1873. састао сам се у бањи Ивонићу (Iwonicz) са г. Корвином, инжињером, који ми је испричао ово: Год. 1848. провео сам неко време у Лицкову, на добру Константина Заборовског, у Подолији, између Хусјатина, Сатанова и Тауска. Једнога дана, месеца августа, јахао сам дуж Збруча, недалеко од брега Миодобор, на коме се још данас виде рушевине; реке бејаху пресушиле, услед дуге суше. Спазих на површини нешто, што ми личаше на капу. Мислећи да ће ту бити какав удављеник, скочим у воду; дошав до тога предмета, видим, да је то неки камени кип. Вињаше се с дна воде дијагонално нагнут од руске обале ка галицијској. Ту је река била доста дубока, а беше и такав вир, да на први поглед нисам могао распознати ни облик ни величину предмета. Изгледао ми је необичан; и ја се реших, да га извучем из воде уз помоћ г. интенданта Кавловског, који сада станује у Лвову. Користих се тиме, што је руска стража одатле била доста далеко. Требало је употребити за тај посао шест пари волова, који су имали грдне муке док су статуу извукли из воде. Кад је била на земљи видесмо, да нема доњег дела. Боја статуе је била потпуно бела, кад смо је извукли; но после неколико дана много је потамнела. Сместисмо је у једно двориште испод ладњака, где је стајала све дотле докле је сопственик није предао Мициславу Потоцком, чувару старина у Галицији, који је потом сам понудио Ученом Друштву у Кракову. Мало касније био сам принуђен на дуже оставити земљу, услед политичких околности. На тај начин Потоцки је себи неправо приписао улогу проналазача, он је био само дародавац. Кип је тај пронашао г. Бијенковски, који га је и објавио.

"При крају свога живота Бијенковски се био обратио сталном одбору, да добије какву награду за услугу, коју је био учинио археологији. Не знам да ли ју је добио.

Лвов, 13. јануара 1896. год. Е. Павловић"

Глава четврта

Волос у Русији и Велес у Чешкој, - Волос и Св. Блез - Власије (Blaise) - Хорз. - Дажбог. - Симаргл. - Мокош. - Сварог, Сварожић - Suarasici. - Стрибог. - Тројан - Трајан. руска и балканска

предања

Волос - Велес

У уговору који смо напред споменули, налази се поред Перуна још и Волос, бог стада, као јемац од стране Руса.[162] Не види се јасно, зашто је поред једнога бога громовника призван и овај бог стада. Могли бисмо се запитати, да ли ове речи "бог стада" нису под пером хришћанскога хроничара један презриви атрибут, нешто што би могло значити бога простака, глупака (руска реч сколь - стока има у руском овај двојаки смисао). Ма шта да значи, Волос се налази и у другим старословенским руским споменицима. Калуђер Јаков прича (XI век) у својој биографији св. Владимира,[163] како овај владалац беше наредио, да се један Волосов идол баци у реку Почајну. По биографу Аврамову из Ростова (XII в.) овај би апостол био порушио у овој вароши [164] једнога каменог идола бога Велеса (sic), према коме су оближњи Финци имали особитог поштовања.[165] Облик "Велес" још се једанпут налази у једном чувеном грчком споменику: Путовање мајке божје кроз пакао.[166] Налази се заједно са Тројаном, Хорзом (Хрзом) и Перуном. Исти облик Велес налази се још и у "Слову о полку Игорову", према коме се ја, као што се зна, држим у највећој резерви.[167]

У руској фолклористици и до данас се одржало име Велес - Волос, и, изгледа, изједначило се са именом Св. Власија, заштитника стада, исто онако како се Перун помешао са св. Илијом. Овде је ово изједначавање још занимљивије, јер су се изједначили и име и сви атрибути митскога лица. Наравно исто онако, како су неки хтели из св. Вида извући Световида, тако и хиперкритична школа пориче, да је било Волоса - Велеса као незнабожачкога бога, па га сасвим просто замењује са св. Власијем.

По Афанасијеву,[168] ево шта бива у тренутку кад се приступа жетви. Један жетелац, мора бити женско, узме једну прегрш класја и веже. Ова је прегрш света. Не сме нико да је дирне. То се зове: "везати браду Волосову или Перунову". Ова Волосова брада штити жетву противу свију зала. Зову је још и Илијна брада, или брада св. Николе, или најзад Перунова брада.[169]

Што се тиче овога мешања Волоса - Велеса са хришћанским свецима, г. Буслајев је открио ову занимљиву ситницу. У старој Русији, на шеснаест врста од Владимира, бејаше једно место, које се зваше Волосово; ту беше манастир св. Николе; можда је он заменио какво светилиште Волосовог култуса. У Новгороду храм св. Власија подигнут је на месту, где је био идол Волос.[170]

Они који полажу на идентичност св. Власија (Βλασιος) са Волосом - Велесом, примећују, да су неки руски писци продрли и у незнабожачке алогене, да је нпр. св. Никола постао бог Самоједа; исто би тако и св. Власије (Влас, Волос) могао постати богом код незнабожачких Словена на Дњепру и Волги. Интересантно је само питање: како је Волос могао постати Велес. Ја у руском језику не знам у особених именица овакве промене. Влад даје Волод, али никада Велед.

Не мање је заметно питање знати: како је латинско Blasius, поставши у Чешкој по сасвим нормалним законима Blažej, могло дати у истом језику и облик Велес. Извесно је, да се реч Велес налази у писаним чешким споменицима XV и XVI в. Она не означује више неко нарочито божанство, већ - сатану. И споменици су доста нејасни: "Оставимо те грехе код Велеса." (беседа 1471. год.) "Какав зао дух, који га је Велес надражио противу мене?", пише један писац познат под именом Ткадлечек .(Tkadleček), платнар XIV в. Тома Решел (XVI в.) пише у своме преводу књиге Језуса Сираха (или Ecclesiastes) од Гашпара Хуберина: "Један човек желјаше да му жена постане дивља гуска, да утекне преко мора, и да се више никада не враћа". Немачки текст вели: "dass ein solche boess Weib wer ein

Ganss und fluege ьber Meer und keme nimmermehr heim"; чешки преводилац вели: "да жена постане дивља гуска, и да одлети некуда преко мора к Велесу." Ово је Решелово тумачење поново навео и један чешки писац XVI века, Замарски. У свима овим разним текстовима Велес очевидно значи: сотону. Ми не налазимо Велеса ни у Пољској ни код Јужних Словена.

Словенским кореном заиста је тешко објаснити ово име Велес - Волос. Миклошић (Etym. Wörterbuch, sub voce), који је, узгред буди речено, заборавио, или није знао за чешки облик Велес,[171] сматра, да упркос фонетичким тешкоћама, треба реч Велес или Волос приписати грчком Blбsios, онако исто, као што се име Световид везује за св. Вида. Наводи се још једна блискост, један скандинавски бог Волси, који одговара Приапу (Priape).[172] Ова блискост заслужује, да се изближе испита. Скандинаваца бејаше много у Кијеву; и они су могли собом донети име једнога од својих божанстава. Но ово је посао скандинавских научника. Литванска фолклористика такође познаје једнога демона Welnes-а који станује у једној греди житнице или у огњишту некога мајура.[173]

Ма шта било, хришћанство је морало мислити, да се користи неоспорном сличношћу словенскога Волоса - Велеса са грчким Βλάσιος.[174] Има два Власија. Један је пореклом из Цезареје у Кападокији, и чобанин је (Βουκόλος); а други је калуђер и мученик. Наравно онај први као чобанин јесте и заштитник стада. У Грка је у том својству и поштован. Он је отео свињче једне жене од једнога прождрљивога курјака.[175] Његов је култус врло распрострт у Бугарској. Њему треба захвалити, што стада имају лепо руно (влас). Он их чува од једне болести, која се такође зове влас.[176] Овде се мора признати утицај народне етимологије. Тако је у неким областима св. Корнелије заштитник рогатих животиња (cornua - рог): света Луција лечи болести очију (lux - светлост, ви дело), а св. Тењон лечи красте (teigne - красте). У Русији призивају у помоћ св. Василија, кад влада сточна за раза; његова се икона донесе и стави у шталу где влада зараза.[177]

Видели смо, да се у старим руским споменицима поред Перуна и Велеса налазе и друга божанства: Хорз (Хрз), Дажбог, Стрибог, Сморгл или Симаргл и Мокош. Несторова Хроника прича, под год. 980, да је Владимир подигао на једном узвишењу, поред Перуна, и идоле свима овим боговима. Његово сведочанство потврђују безбројни споменици од XII - XV века.[178] Да испитамо редом сва ова божанства.

Хорз

Споменици нам не дају никаквих података о улози и својствима овога божанства. Намерно изостављам онај спомен у Слову о полку Игорову, који ми изгледа сумњив, и по коме би Хорз био бог сунца.[179] Споменик, који је Срезњевски открио, наводи поред Перуна (Перена) и Мокоша, још и Аполина, тј. Аполона. Ако је овде Аполон на месту Хорза, онда је Хорз очевидно бог сунца. Његово име не налази у словенским језицима довољног етимолошког оправдања. Иранске речи (види Крека 391) Кхор, Кхорес, Кхореш још мање га објашњавају. Некада се покушавала васпоставити нека веза између овога чисто рускога бога и придева хорошь, који значи добар. Но ова блискост не може опстати, од како је Јагић показао, да овај придев долази од корена хом (chorn), који између осталих представља и идеју: чувати, склањати, ставити у ред нешто. Да није то сасвим просто грчка реч:Χρύσος? И зар ово име нису могли дати каквој позлаћеној статуи грчки вештаци, којих је било тада доста у Кијеву? Да споменемо још један навод узајмљен из једног лажног споменика; он вели: "Има два анђела грома, незнабожачки Перун и јеврејски Хорз." Г. Јагић држи, да је Хорз исто што и Дажбог. Ово име југословенског порекла замењено је по свој прилици именом Хорз, јер оно прво име има више словенске физиономије.[180]

Дажбог

Осим Несторове Хронике, која нам каже, да је кнез Владимир подигао овом богу једнога идола у Кијеву, имамо још многих споменика о овом божанству. Налазимо га и у старословенском преводу Ђорђа Хамартола, где се његовим именом преводи грчка реч ήλιος, и у једном врло занимљивом тексту Ипатске хронике, под год. 1114. Ево тога текста у преводу:

"У овој години би основана Ладога, и ладошки становници ово ми причаху: кад је велика бура, онда ...на обалама реке Волхова деца налазе очи црвв. Ту их вода избаци. Набрао сам их више стотина, и има их разних врста. То те зачуди, а они ми рекоше: Није то никакво чудо, јер ми имамо још стараца који су отишли у земљу Југринацв (Jougriens) и Самоједа. У тим северним земљама они су видели једну олују; у тој олују пада једна веверица, рекли бисмо, тек што се окотила; она расте и шета се по земљи. Затим дође друга олуја, и тада у њој падају мали јелени; и они расту и шетају се по земљи. И ако ко у ово не верује, нека чита Фронографа (sic! Овде је овај Фронограф Ђорђе Хамартол).

"У време Проба била је једна велика киша и велика олуја; и жито помешано са много воде паде, те се испунише велики сандуци. Исто тако и у време Аврелија падаху парчета сребра, а у Африци паде и велико камење. После потопа и кад су се људи поделили на многе 'језике', росе владати Местром од племена Хам (Cham), а за њим Јеремија, па Феоста. кога Египћани зваху Сва рог.[181] Док је овај Феоста владао у Египту, падоше с неба клешта, и људи одмах почеше ковати оружје, јер се пређе бораху батинама и камењем. И овај Феоста издаде закон за жене, да узимају само једнога мужа, да живе уједно, и да се казне блуднице. За то га прозваше бог Сварог. Јер пре њега жене се предаваху онима ко их је год хтео, и живљаху као животиње. Ако добију дете, досуђиваху га ономе, коме оне хоће, говорећи: 'Ево твога детета'; и човек просветкује ту свечаност и прими га. Феоста уништи тај закон, и уреди, да сваки човек има само једну жену, а свака жена само једног мужа. Ко би повредио овај закон био би бачен у једну усијану пећ да сагори. Зато су га звали Сварог, и Египћани га обожаваху. После њега владао је 7470 дана његов син, по имену Сунце, кога зову Дажбог. Син Сварогов, краљ Сунца који је Дажбог, беше снажан човек. Он дознаде, да имађаше једна богата Египћанка, и да неко провођаше блуд са њом. Шћаше је ухватити. Но не хотећи вређати закон оца Сварога, он узе собом неколико људи, и видевши час кад је она блуд учинила, изненади је ноћу са њеним саучесником; стави је на муке и проведе срамно кроз целу земљу; и тако се у Египту уреди беспорочни живот..."

Овај је навод преведен из Ђорђа Хамартола,[182] и осим оних додатака, које смо подвукли и које је преводилац дометнуо. Мало касније поново ћемо се вратити на Сварога.

Овде констатујемо само, да је Дажбог идентичан Сунцу. и да се сматра као Сварогов син. На другим местима он стоји као превод грчког Ηλιος[183]. Ова се истоветност потврђује тумачењем речи Дажбога, тј. бог који даје, плодан бог;а ако овде бог значи богат, онда је то онај бог који даје богатство.

У западним писаним споменицима нема нигде речи Дажбог. У неким српским народним причама спомиње се Дајбог - Двбог. који је господар земље, док је бог господар неба. Ове је приче објавио у Речнику Академије у Загребу, г. Јагић (Arch. f. slav. Phil. в. стр. 114.)[184]

Српски Двбог је исто што и зао дух. Јер заиста реч двбог није далека од латинског diabolus; по српски језик је створио своју реч ђаво - дијавол, од грчке διάβολος. Фонетички реч дабог не би се могла заменити речју ђаво - дјавол.

Симаргл

Божанство, које је још теже објаснити, јесте оно, које руски хроничари означују именом Симаргл или Сима и Ргла. Читало се то уједно, или раздвојено на две речи: Сим и Регл - како су урадили доцнији споменици, не добија се у словенском језику никакав смисао. Реч

је о неком страном божанству. Досадање хипотезе нису донеле довољних тумачења. Мислило се на један текст из Библије. Сваки је народ себи створио богове. Људи Гутини (de Guth) створише Нергала (τήν Ερτγέλ); људи Хаматини (Hamath) начинише Асхима, (τήν Ασιμάθ). Блискост је променљива; но ту има и једне озбиљне тешкоће. Εργέλ и Αδιμάθ су у грчком женскога рода, а у првобитном старословенском језику имамо само једну реч мушкога рода. Домишљански је закључак Н. Гедеонова, који у Симарглу види покварено грчко Σεμ Ηρακής.[185]

Уопште Симаргл не припада словенском Пантеону; и немогућно нам је још знати, које је божанство у ствари хтео тим именом означити руски хроничар.

Мокош

Ништа мање нисмо у неприлици и при одређивању тачног карактера Мокоша, једнога од оних божанстава, којима Владимир подиже идоле на брегу у Кијеву. Мокоша не наводи само првобитна хроника, већ и други писани старословенски руски споменици средњег века. (Крек. Einleitung, стр. 395 - 407.) У верском споменику XVI века, номоканону, који је навео г. Веселовски (Журналъ Минист. Нар. Просвещ., јуни 1889.) налази се једно лице по имену Мокуша, које игра улогу једне врачаре. Свештеник који исповеда једну жену, пита је: "ниси ишла к Мокуши?" Фолклористика у северној Русији још и данас зна за Мокушу. То је једна жена, која се јавља за време великог поста, обилази куће, надгледа предиље.[186]

Ако се њихов чекрк окреће па зашкрипи, оне веле: да то Мокуша преде. Она се занима и животињама. Ако неко неострижено јагње изгуби вуне, вели се да га је Мокуша остригла. Ноћу се оставља крај маказа један прамен вуне. То је понуда Мокуши. (Барсов, Коментар Слова о полку Игорову, који цитира Веселовски. I. с.)

Ако име Мокуша није финскога порекла, мора се везати за богињу Мокош у Хроници. Ништа не казује, каква су била својства ове богиње. Име њено могло би се везати за корен мок (мек-ота, мок-ар); али наставак ош је незгодан. Јагић (Arch. f. slav. Phil. т. в, стр. 7.) мисли, да је Мокош превод с грчкога μαλακία. Оп наводи по Тихонравову споменике, чије оригинале нема при себи, и по којима би Мокош био превод грчког μαλακία, тј. рђаво божанство, које навлачи на Онанов грех.[187]

Сварог - Сварожић - Suarazici

У глави посвећеној Дажбогу навели смо један одломак преведен с грчког по Ипатијевском споменику од Ђорђа Хамартола, у коме је, чини се, име Сварог преведено са Ηφαιστος. Име Сварог находи се само у овом писаном споменику.

У накнаду томе Сварожић или син Сварогов налази се у руским споменицима XIV, XV и XVI века: Сви они објашњавају Сварожића огњем: "они призивају огањ, зовући га Сварожић".

Овај вас Сварожић наравно подсећа на онога бога Zuarasici, чијег идола Титмар спомиње у Радгостовом храму, код Редаријана (VI, 23). "У унутрашњости храма подижу се богови руком сграђени, носећи сваки своје урезано име, обучени у неки страшан оклоп, са шлемом на глави. Први између њих зове се Zuarasici - Сварожић. Њега сви незнабошци обожавају више по све остале. Иза ових богова налазе се њихове заставе који се износе из храма само при поласку у рат".

С друге стране, постојање једнога бога који се звао Zuarasici, потврђује нам и једно писмо Св. Брина (Бруно) краљу Хенриху II. Овај је споменик из почетка XI века. Да би заратио против Пољака, краљ бејаше склопио савез са словенским племенима Велећанима (Vŭlétes), који тада беху незнабошци. Брино му пребацује за тај савез, и пита га овако:

"Bonumne est persequi christianum et habere in amicitia populum paganum? Quae conventio est Christi ad Belial?[188] Quae comparatio lucis ad tenebras? Quomodo convenient Zuarasiz diabolus et dux sanctorum vester et noster Mauritius? Qua fronte coeunt sacra lancea et diabolica vexilla?"[189] Из овога споменика види се јасно, да је Сварожић био бог рата код Словена око Лабе. Један Suarasiz још се једанпут спомиње и у Knytlinga Saga.[190]

Овај је бог извесно сродан са руским Сварожићем, који је, изгледа, такође постао од Сварога. Но да ли је Сварожић урођенички бог руски, или је у Русију унесен са стране? Г. Јагић (Archiv, IV, 412.) замишља, да су Zuarasici - Сварожића донели у Русију странци, и да је на овом патронимичком облику створено име Сварог.

Ова је хипотеза зацело врло оштроумна. Г. Јагић примећује, да се Сварог и Сварожић не налазе у старијим руским хроникама, и да се јављају тек врло касно. Мисли, да су они донесени из Новгорода, који је увек био у непрестаном додиру са балтичким Словенима. С друге стране, можда је преводилац, имајући да протумачи име Ηφαιστος, могао помислити и на руски глагол сварить, сваравать - ковати. Ова хипотеза не одузима ништа стварности Suarozici или Suarasici Титмара и Брина.

Крек држи, да је Сварог аутентично име (стр. 332) и тумачи га индоевропском речју (svarga санскритски значи немирно, облачно, мутно небо). Но не објашњава се, како је од Сварога постало Сварожић. Небо даје придев небески, а не небесић. Сварог у смислу небо дао би сварошки. Г. Сирку (Журн. Мин. Нар. Просвещ - мај 1887.) бележи једну румунску реч сварог, која значи сув, мршав, прегрејан. Извесно ово име није латинског порекла. Г. Сирку мисли, да је она могла бити узајмљена из словенских језика, где је значила сунце. Миклошић Dict. йtymologique sub voce svarog, пронашао је као име места код Кашуба[191] Сварожено. Он ту претпоставља корен сър, који уосталом не оправдава. Било би интересантно, кад би се то месно име Сварожено могло идентификовати са именом божанства. Но Миклошић не пружа никакво опредељеније тумачење.

Укратко, извесно је, да је код лапских Словена постојао један бог, по свој прилици, бог рата који се звао Svarasici - Сварожић. Наставак ісі изгледа патронимичан. Но у оно мало из словенске митологије што знамо, нема нигде примера о породици или породичној вези словенских божанстава. Не знамо, ко је отац Сварожића. Руски Сварог је сумњив, и то је штета. Јер би то био главни стуб балтичко-руске митолошке системе.[192]

Стрибог

Идол овога бога био је у Кијеву, у друштву са идолом Перуна, Хорза, Мокоша.

И његово је име постало као и име Црнобога Хелмолдовог, Дажбога и руске Хронике. Изван руске Несторове Хронике оно се налази још и у неким сумњивим споменицима, као што је Слово о полку Игорову. Сам начин како се оно ту налази, јесте за мене аргумент, да оспорим аутентичност овога споменика. Не допуштам, да је један хришћанин XIII века могао пасти на ту мисао, да своје једноверике и земљаке означи као унуке каквога незнабожачкога бога. Мало даље писац тога Слова зове ветрове Стрибоговим унуцима. Кад би ово казивање било аутентично и тачно, оно би нам могло објаснити и улогу и сву радњу тога бога.

Миклошић неће да објашњава то име. Јагић га доводи од глагола stкrêti (стьрьти), литванско styrieti, starr, steif sein, erstarren, укрутити се, очврснути, заледити се. То би био бог мраза. Он нема ни једног себи сличног божанства познатог код других словенских народа, изван Русије.

Трајан - Тројан

У грчкој средњовековној литератури постоји једна прича под насловом: Откриће Свете Марије божје о паклу (’Αποκάλυψις τής ύπεραγιόν θεοτόκον περι τών κολάσεον.) Овај споменик је преведен на старословенско-руски језик у XII в.[193] Света Дјева Марија добије овлашћење од Господа, да обиђе пакао под вођством св. Архангела Михаила, који јој показује мучења осуђеника, и објашњава јој узроке услед којих су тако кажњени. Први грешници које Марија виде, улазећи у пакао, јесу они, који нису веровали у Бога Оца, Сина и св. Духа. На овом месту старословенски превод додаје један доста дуги уметак: "То су они, који су заборавили Бога, који су називали боговима оне предмете, које је Бог створио ради наше употребе, као: сунце, месец, земљу, животиње, рептилије, који су постали камени богови као и људи: Трајан, Хорз, Велес и Перун." Један апокриф из XVI века, Апокалипсис апостола доводи Трајана у везу са Перуном, Хорзом, Дивом (Зевсом).[194]И додаје: да ови називи богови беху људи; Перун је живео код Грка, Хорз на Кипру, а Трајан бејаше цар у Риму.

Слово о полку Игорову спомиње Трајана четири пута, и Русију зове земљом Трајановом. Као што сам на другом месту казао,[195] и овде се држим потпуно резервисан што се тиче аутентичности овога споменика. Али ако је и било фалсификата или уметања, није мање истина, да фалсификатор није измислио то име Трајан, и да га је узео из старијих споменика или народног предања.

У кијевској губернији још и данас показују Тројанов Вал (бедем). За овај бедем везују се нека митска предања, у којима се говори о Тројану, цару ермилијанском (тј. римљанском-римском).[196] Ова су предања морала доћи у Русију од Јужних Словена, нарочито Бугара, који су увек у додиру са Румунима, а можда и од самих Румуна. У Румунији је остала врло жива успомена на Трајана.

Још се у овој земљи показују: Valul lui Trajan (Трајанов шанац), calea lui Trajan (Трајанов пут); masa lui Trajan (Трајанов сто, стена); pratul lui Trajan (Трајанова ливада).[197]

Сличних назива има и у Бугарској. Римски друм, који, пролазећи кроз Сардикум (Софију), спајаше Италију са Цариградом, и данас се зове у Бугарској; Трајанов друм, а Турци га зову Трајан-јол. Далматински путник Вранчић, који прође кроз ове крајеве 1553. г. чуо је, где се говори о овом Трајановом друму, и чудио се, како је име овог великог римског цара сачувано тако у ових варварских народа.[198] На Хисару, северно од Филипопоља, издижу се неке римске рушевине, које Бугари зову Трајанов град, докле Турци га приписују Ђеновљанима, и зову га Ђеневизлер.[199]

Јужно од Ихтимана отвара се у Средњој Гори један кланац Трајанова врата, од скоро чувена и по јуначким делима хајдука.[200] На месту данашње вароши Старе Загоре (Ески Загоре) подизаше се варош Ulpia augusta Trajana; Пансаба, данас Ћустендил, дугује свој постанак цару Трајану. Тако исто и Улпиа на Црном Мору, данас Анхиал, подигао је Трајан; село Девна подигнуто је на месту старог Трајанова Марцианополис. На тај начин успомена на тога великог сага налази се и свим крајевима Бугарске.

Његово се име исто тако налази и у српскохрватским пределима. У Мостару, и Херцеговини, један мост зове се Трајанов мост; и Далмацији рушевине приморскога града Burnum-а зову се Трајанов замак. Исто је име дато и рушевинама једног старог града српског близу Н. Пазара. Чувена Трајанова табла и остаци на Дунаву налазе се више од десет векова и српској земљи; град Кулина порушен у средњем веку такође носи име Трајаново.

Деминутив имена Трајановог у Трајко још је и врло јакој употреби и Бугарској. Народна етимологија га везује за глагол трајамъ - трајати. У XI в. то је име носио мађедонско-српски царевић, Самуилов син.[201] У српским народним причама спомиње се једно лице под именом Тројан. По Вукову Речнику живљаше на планини Церу, и близини Тројанова града, и околини Шапца, неко лице под тим именом.

Сваке ноћи иђаше он у Срем код какве жене или девојке. Бојаше се сунчаних зракова, да га не спрже, те од ње одлажаше пре сунца. Кад дође код своје драге, даду коњима зоби; а кад они поједу зоб, и петао запева, он се одмах враћа у свој замак. Једне ноћи брат или муж једне његове драгане метну у зобнице коњима песка место овса, па посече језик свима петловима, да га певањем не пробуде. Кад цар помисли да је време да иде запита свога слугу да ли су коњи појели зоб. Слуга одговори да нису, а петлови не могаше певати, те се тако Трајан одоцни код своје драге. Најзад видећи у чему је ствар, уседне на свога коња и појури замку. Сунце га стиже на путу; он се сакрије под један пласт сена; но дођоше волови и растурише сено, те тако Трајана дохвати сунце и спржи.[202]

Варијанту ове приче прибележио је и Милићевић у својој Кнежевини Србији: "У једном замку на планини Церу живљаше цар Тројан. Имађаше три главе (ове три главе објашњавају се српском речју троје - Тројан). Једна гуташе људе, друга животиње, а трећа рибе. Дању борављаше у своме замку на Церу, а ноћу у Ширину на Сави (Tsirina). Народу се није допадао овај начин живота, те оде и потужи се св. Димитрију, једном од Трајанових слугу, и замоли га, да упита свога господара: чега се он боји. ' Бојим се само сунца ', одговори Трајан. Дознавши то, св. Димитрије да коњима пуне зобнице песка место јечма, а људима закаже, да сваки својим петловима повади језике, да не би певањем објавили Трајану зору. То њега омете, те се задоцни, и сунце га ухвати. Он се зарије под пласт сена; али дође бик те преврне сено и он се растопи. - Прича даље вели, да је Тројан и том бегању оглувео у селу Глушци, изгубио табане близу села Табановци, ослепио поред села Слепчевић, изгубио свој штит, поред села Штитари, а највећа несрећа му се десила близу села Десића."

Св. Димитрија зато убише пријатељи Трајанови и бацише у Саву. На обали реке у шабачком округу налазе се остаци града Кулина, чије оснивање народ приписује Трајану.

У својим српским приповеткама (II изд. стр. 150-152) Караџић је објавио једну народну причу, по којој цар Трајан има козје уши (у оригиналу: очи).

У XII в. Tzetzus u Chiliades (г. Томашек их је први објавио у Zeitschrift fur Aesterreichische Gymnasien) знао је за ову легенду о козјим ушима, и предаваше им неки симболични значај. "Ωτία δέ Τροίανον λέγουζιν έχειν τράγον" (у цара Трајана козје уши). Труди се да протумачи ову басну тиме, што је Трајан био похотљив као јарац и умео гонити римске непријатеље у најстрменитија места.

Г. Koehler, који се такође занимао овом легендом, објашњаваше је такође сличношћу речи: Τροίανος и τράγος.

По Бертрандону де ла Брокијеру, који писаше у XV в. град Трајанопољ подигао је "ung empereur appelй Trojan, lequel avait, ce disaient les Grecs, une oreille ainsi que ung mouton".

По једној бугарској причи из Старе Загоре (Периодическое списание, Софија, т. IV, стр. 182) био је један цар Трајан, који је имао магареће уши. Индискреција његовог берберина подсећа на Мидову историју. Један варијанат из Неврокопа у Маћедонији представља Трајана са козјим ушима.

Берберин његов иде и поверава тајну једном пустом извору. Мало касније нађоше путници поред извора Једно дрво, на коме сваки лист носи откривену тајну (чим зашушти). Цар чује за то, оде да види извор и дрво, и кад се увери, рече: "оно што је од Бога не може се сакрити". И од тада он није више крио своје уши.

"У народним песмама браће Миладиноваца, имају две песме, у којима се спомиње неки Тројан град Троем (песма 31. и 38.), чији су становници рђави хришћани, и имају да искусе разна искушења. Песма 31. је забележена у Кукушу у Маћедонији; друга нема тачног назначења о своме пореклу, но судећи по тексту, она мора да је из источне Румелије (јужне

Бугарске). Текст није доста јасан, да би се могло видети, односи ли се на легенду о Трајану или на тројанску причу, која такође игра знатну улогу у књижевности Јужних Словена.

Како је Трајан постао бог, или бар - сатана - у хришћанском смислу, - код Јужних и Источних Словена?[203] Јагић је одавно предложио једно врло згодно и вероватно тумачење. Најважније рушевине у дунавским земљама приписују се Трајану, или носе његово име.

Народна машта насељава све те рушевине сотонама и вештицама; и сасвим је природно, да је једна од тих утвари Трајан, који постаје бог као Перун, Хорз или Дажбог. Балкански Словени, брзо преобраћени у хришћанство, били би пренели Трајанов култус међу Русе, који су га дуже сачували. Може се претпоставити исто тако, да је и успомена на славна јуначка дела Трајанова остала дубока у балканских народа, од којих су Словени примили предања; да су нашли и идеју о Богу, привезану за ову славну личност (divus Augustus); да су је сачували и раширили. По ономе што ми знамо о њиховој Словенској митологији, било у Русији, било код балтичких Словена, нигде се не налази други пример. да су људи постали богови. Међутим у последњем веку па баш и у наше скорије време, видели смо, да су неке руске секте ставиле у ред богова и цара Петра III. Други му за поручника дају Наполеона, који треба да успостави правду на земљи, или да прокламује њиховог месију. У историји незнабожачких Словена нема овоме сличних примера.

Глава пета

Млада божанства

Триглав. - Јула. - Радгост (Радигост). - Подага. - Припегала. - Црнобог. - Безимена божанства. - Ринвид. Турипид. Турувид. Пизамар. Црноглав (Тијерноглав). - Богиње. - Домаћи богови. -

Триглав

Сада се поново враћамо боговима балтичкога реда, чијег смо главног представника, Световида, већ проучили. После њега најглавнији је бог Триглав. Његово постојање нарочито су нам утврдили историци Отона Бамбершког. Бејаше у Штетину, вели један од њих, четири continae (Херборд, II, 32.) тј. четири храма. Ова реч continae не буни ни најмање Немца Херборда: "Sclavica lingua, вели он, in plerisque locis latinitatem attingit et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocatas". Таком етимологијом лако се и од Св. Вида може добити Световид. Ни савремени коментариста Перцов није срећнији од Херборда. Он сумња, да је contina словеначка реч, и тумачи је пољском konczyna (fastigium).

Ово је погрешно тумачење. Konczyna значи крај, свршетак, и другог значења нема. Контина се по свој прилици везује за корен конт, који је у српском дао реч кућа, а у бугарском къшта. итд.

Једна од ове четири контине, која је била и најглавнија, беше велељепно украшена варварским радовима, који су представљали: људе, тице, четвороножне животиње, тако вешто насликане, да би човек помислио, да су живе. Тако су лепо и обојене, да им боја није избледела ни од снега ни од кише. Очевидно у овим редовима има мало претераности. У ове контине се сносио десетак од све непријатељске пљачке, златни и сребрни пехари, позлаћени и камењем украшени рогови, оружје и скупоцено посуђе.

Два оваква храма беху посвећена Triglous-у. Извесно је овде словенска реч измењена; но није ју тешко васпоставити под правим обликом - Триглав, бог са три главе. И данас још Немци су преокренули врх Триглав на Корушким Алпима у Terglou. Име Триглав ми

налазимо у старој браниборској хроници.[204]

Отону Бамбершком би допуштено, да код штетинских Словена проповеда хришћанство. Они га лепо примише, уверени, да ће се њихов бог свм моћи добро бранити. Овом толеранцијом знаде се он добро користити. Помоћу својих свештеника почне рушити секирама и косирима све контине. Кад народ виде, да се богови не бране, нападне и сам на храмове, раздели њихово благо, а дрва однесе кући за кување јела. Што се тиче идола Триглава, владика му разби труп, узе све три главе, посла их у Рим, да посведочи покрштење града. (Herb. II, 32.). У накнаду зато он пристаде, да се поштује један свети дуб, umbre atque amenitatis gratia.

Међу појединим предметима култуса Триглавовог налазаше се и у Штетину као у Аркони (види главу о Световиду) један њему посвећен коњ, добро урањен и лепог стаса. Нико га није смео јахати, а један од она четири храмовска свештеника бринуо се о њему и неговао га. Тај је коњ чинио прорицања. Кад је требало предузети неки сухоземни поход, положе најпре на земљу девет нових копаља, на један лакат даљине једно од другога. Свештеник онда доведе зауздиног и оседланог коња, држи га за узде, тера га да трипут у оба правца пређе преко копаља. Ако при том прелажењу не дотакне ниједно копље, онда је прескакање срећно и поход би се предузимао. У противном случају одустајали су од намере (Herb. II, 35.). Да би уништио и овај начин гатања, Отон смисли да тога коња прода негде на страни (Herb. II, 3.) убедивши становнике, да је он много способнији да вуче кола, него да прориче. По једном другом биографу (Prifl. II, 11.), коњско седло бејаше од злата и сребра и чувано је у једној контини.

Триглава налазимо у граду Волину (Volyn). По покрштењу ове вароши свештеници, оставши верни култусу идола, напустише град, повукоше се у села (Ebbo, II. 13.). "И како је Отон био разорио храмове и уништио кипове боговске, они однеше ван ове области један златан кип Триглава, који бејаше њихов главни бог. Повере га на чување једној удовици, која живљаше у једном сеоцету, где се ово драгоцено благо тешко могаше пронаћи. Удовица увије идола у хаљине, изврти рупу у стаблу једнога врло дебелога дрвета, и ту сакри ову светињу тако, да се није могла ни видети ни дотаћи. Оставила је само један мали отвор, кроз који незнабошци могаху принети жртву и понуде. ('Solummodo foramen modicum ubi sacrificium inferretur in trunco patebat '.) И нико к њему не прилазаше, осим онај који приноси жртву. Отон дозна за овога идола. Побојао се, да после његовог одласка он допринесе, да се народ још неучвршћен у хришћанској вери врати паганизму; те потражи начина да га се лукавством дочепа.[205] Да су незнабожачки свештеници случајно дознали за његову намеру, можда би били сакрили свој паладијум у какво још неприступније место. Ову деликатну мисију повери епископ неком свом другу Херману. То беше вешт човек, који разумеваше и урођенички језик. Он му нареди, да се преобуче у словенско рухо, па да оде к удовици, као да жели Триглаву принети жртву. Херман послуша. Исприча удовици, да је недавно избегао једну страховиту буру, захваљујући једино Триглавовој заштити, и зато хоће да му принесе жртву. Удовица му покаже свето дрво и рупу, где може ставити своје понуде, препоручујући му да ником не казује то место, ако мисли на свој живот. Он уђе и једну тајанствену ограду, баци кроз онај отвор један сребрни новац, тако да се могао чути и његов звек, те да се верује, да је заиста принео жртву; по томе га опет извуче. Па да би показао све своје презрење према Триглаву, он уместо жртве, бици му један велики испљувак (sputaculum ingens). Затим прегледа свуда, не би ли могао дићи идола. Али он беше тако добро и стаблу затворен, да га беше немогућно извадити. Гледајући око себе, опази Триглавово седло обешено о ограду. Било је врло старо и потпуно неупотребљиво. Диже га и сакри, па га после однесе као доказ оних парога које је учинио, да се дочепа идола."

Доста је чудноват завршетак приче. Могли бисмо се запитати, да ли Херману треба веровати; и да није он пронашао историју о седлу, да заглади свој неуспех, или да он просто није дигао какву било коњску опрему? Незнабожачка старица је извесно скрила седло у безбедан заклон од хришћанске похотљивости.

После овога узалуднога покушаја померански апостол није више на томе настојавао. Бојаше се да га оптуже за лакомство, ако би и даље гледао, да се дочепа скупоценога идола. Стога сада прибеже убеђивању. Сакупи кнежеве и старице, и закуне их да се махну култуса Триглавовог, и да употребе оно злато, од чега је он начињен, на откуп својих робова.

И биографи Отона Бамбершког спомињу Триглавов култус у Штетину. Овај град (Ebbo, III; 1.) садржаваше у своме опкопу три планине. Највећа, она у средини, беше посвећена незнабожачком богу Триглаву. Његов идол имађаше три главе. Златан завој покриваше му очи и усне. Незнабожачки свештеници овако објашњаваху ове појединости: њихов велики бог има три главе, јер влада трима краљевинама, небом, земљом и паклом. Лице му је покривено завојем, јер неће да види ни да позна грехове људске. Руском научнику Кирпичникову ове су приче изгледале можда сумњиве.

Словени, вели он, нису могли имати хришћанску идеју; а није никако могућно, да један бог, који предвиђа будућност, не зна за људска дела.[206] Г. Кирпичников се још пита, да овде немамо једну деформацију хришћанске Свете Тројице. Тако се мислило, да се у Световиду види св. Вид. С оваквим скептицизмом иде се врло далеко. Па ипак је извесно, као што смо то и доказали у студији о Световиду, да су балтички Словени обожавали идоле полицефале (многоглаве).

По самом признању Отоновог биографа (Ebbo, III, 1.), култус Триглаву и другим идолима, чија имена не знамо, не ишчезе тако лако. Кад је Отон преобратио, или бар мислио, да је преобратио цео Штетин, заповеди да се незнабожачки храмови предаду огњу, а да се место њих сагради две цркве, од којих једна на самом Триглавовом брегу доби име св. Адалберта. Но идолопоклонички свештеници не беху се одрекли обожавања идола, а још мање прихода од цркава. Тражаху само прилику, да народ врате у паганизам. И заиста догоди се, да у граду завлада епидемија, смртност би велика; свештеници убедише народ, да је свему томе злу узрок њихово покрштење, те да се треба вратити идолима. Сви ће становници, говораху они, помрети, ако се гнев богова не ублажи уобичајеним жртвама. Подстакнут овим говорима народ затражи своје идоле, принесе им жртве, па нападне на хришћанске цркве. (Ebbo, III, 1. - Херборд, III, 16.) Разоре половину оне цркве која је била намењена вернима; но испред олтара устукоше. Тада се разорачи обрате идолском свештенику, и рекну му: "Ми смо учинили оно, што се нас тицало; сад ти сруши и нагрди светилиште овога незнабожачкога бога" (teutonici dei). Свештеник узме секиру, подигне руку, но она оста укочена, на што он закука: "Јаој, каква је то сила овога немачкога бога, и ко ће јој одолети? ' Видите како ме је ударио, мене, који сам напао на његову светињу '. Народ се зачуди и питаше се шта да ради. Добивени или Ебо измишљени одговор јесте доста чудноват. "Саградите овде кућу своме богу поред куће тевтонскога бога, и поштујте и овога као своје богове, из страха да вас гнев његов све не помори". Они послушаше, и до повратка побожнога апостола Отона остадоше у тој заблуди, служећи и Богу и ђаволима.

Триглав се спомиње још и у опису чудеса св. Отона. (Mon. germ. t. XII, стр. 91.) То беше једно зло божанство, које је имало и једну жену.

Триглав очевидно показује и неке сличности са Световидом; али нема разлога не ставити га у ред независних богова. Световид имађаше четириглава идола, Ружиевид - Руђевид једнога са седам глава. Но ми не налазимо нигде имена четириглав, седмоглав.[207] Стога нема основа сумњи, да је Триглав једно потпуно независно божанство.

Јула

И Јула се спомиње код биографа Отона Бамбершког. За време његовог другог бављења у Волину, Отон саветује становнике, да се више не враћају култусу Јуле и њенога копља, а обожавању идола. Не знамо шта значи ово име. Волин - данас Wollin - зваше се тако исто и Јулин. Да овде није реч о једном градском богу, по чијем се имену и град зове? Извесно је

да су становници Волина обожавали копље, привезано за један огроман стуб у сред града (Ebbo, II, 1; III, 1, - Herb. III, 26.). Ебо прича, да је још Јулије Цезар подигао град Јулин, и да се ту још обожава његово копље ob memoriam eius. Почетком лета ту се слави велика свечаност у његову част. Ми смо већ видели, говорећи о Триглаву и Световиду, какву улогу игра копље у врачању.

Радигаст - Радгост

Овај бог је дуго заузимао неоспорно место у словенском Пантеону. Но последњих година осумњичено је његово биће. Брикнер (Arch. f. slav. Phil. t. XIV) тврди, да је Радигаст просто име града. Да разгледамо мало и писане споменике. Титмар, који је уопште о свему добро информисан (VI, 23) вели: "Est urbs quaedam in pago Riedirierum nomine, tricornis ac tres in se continens portas, etc..." Овај је град (да резимирам остали навод) са свију страна опкољен шумом, коју становници поштују као предмет обожавања. Двоје градске вратнице су отворене сваком намернику; трећа води на море, које је близу, и страшно га је видети. У овом граду или на овој вратници (in eadem) има само један храм вешто сграђен од дрвета, и стоји на роговима разних животиња.[208] Зидови овога украшени су споља дивно изрезаним ликовима разних богова и богиња. Унутра су слике богова кичицом рађене; имена су им урезана;[209] на глави им је шлем, покривени су оклопом, те изгледају страшни. Први од њих зове се Сварожић (Zuarasici),[210] и сви га ови народи поштују више него све друге. Овде се чувају и заставе, и износе се из ових светилишта само у случају ратнога похода. Тада њих носе пешаци.

Ради чувања овога блага установљени су нарочити свештеници. Кад се сакупе ради принашања жртве идолима, или ради умирења њиховога гнева, они седе, док остали народ стоји, и мрмоље неке неразумљиве речи (invicem clanculum mussantes); копају земљу уз неки религиозни страх, и испитују судбину, да би дознали сумњиве ствари. Кад то сврше, онда зеленом травом покрију једнога коња, који се сматра као највећи у целој земљи, па га воде да пређе лагано између двају за земљу утврђених копаља;[211] па сравњујући исход овога врачања са малочас извученом судбином, они изводе главна предсказања. Ако обе ове врсте врачања даду исти резултат, онда се предузима оно што се хоће; у противном случају народ се ожалости, и напушта сваку намеру. Они од најранијих старина проповедаху још и ову заблуду: вероваху, да ако им прети каква дуга и страшна побуна, тада изађе из мора један вепар, који има два дуга зуба као браниче, и ваља се по таласима, крећући их уз једно страховито шуштање.

Колико год срезова има у овом крају, толико има и попова и храмова сатаниних, које неверници обожавају. Но град о коме сада говорих, заузима прво место. Полазећи у рат њега поздрављају, а и кад се кући враћају са срећног похода, њему доносе сву плаћку. Ждребијем или помоћу коњског гатања они се брижљиво извештавају и о најуљуднијој жртви, коју свештеници морају поднети боговима. Људска крв а и крв домаћих животиња умирује њихово највеће беснило".

О овом наводу много се расправљало. У њему има повише неистинитих појединости: храм који садржи толике тешке идоле, а стоји на животињским роговима; божанства, чија су имена урезана испод лика, све то изгледа врло фантастично. Но било шта му драго, овај одломак ипак заслужује, да буде цео наведен.

Титмар држи, да је Riedigost име неког града. Његов коментатор г. Крусе, слажући се са Лишем (Lisch) држи, да се он вара, и придружује се мишљењу Адама Бременског, који у имену Радгоста гледа једно божанство, које је обожавано у граду Ретри. Наш земљак (Француз) г. Бернар истог је мишљења у својој тези: De Adamo Bremensis geographo (Paris, 1895. стр. 66.).

Шта вели Адам Бременски? (II, 18)

"Од словенских народа, који станују између Лабе и Одре најсилнији су Ретаријани (Rhetarii). Њихов најмногољуднији град јесте Ретра, који је у исто доба и седиште идолопоклонства (сасвим је природно, што град носи исто име народа који у њему станује). У њему има један храм сатани посвећен, чији је кнез Радигаст.[212] Његов је идол од злата, а постеља од пурпура. Град има девет вратница; одасвуд је опкољен дубоким језером; прелази се преко једног дрвеног моста, који је допуштен само онима, који долазе ради принашања жртве, или да питају пророштво за савет. (По овоме изгледа, да Ретра није био град, већ само једно место за богомољу). Од овога храма до Хамбурга има, веле, четири дана хода." Мало даље (књ. III, 52) Адам прича, да владика Јован, поставши заробљеником, би позван, да се одрече своје вере. Но кад он не хтеде, тада му одсеку руке и ноге, а главу пободу на један колац, и незнабошци је принеше на жртву богу Радгосту. Ово се збило 10. новембра, у словенској метрополи Ретри. Овом речју метропола Адам Бременски хоће без сумње да означи религиозни центар Словена овога краја.

Хелмолд (I, 2) понавља, да је Ретра престоница Редаријана, па копира неколико врста из Адама Бременског о богу Радгосту. Мало даље (I, 23) говори о једној борби између словенских племена Љутића и Редаријана (Liutitses et Riaduri), "који услед старине свога града и гласовитога храма, где се показује Радгостов идол, тврђаху, да су они најплеменитији, јер их походе сва остала словенска племена због питања пророштва, и ради приношења годишњих жртава." Најзад (иста књига, §. 52) нам каже, да "Пров беше бог земље Алденбуршке (Стар-Града), Сива богиња Полабљана, Радгост бог земље Оботрида."

Ботова (Botho) саксонска хроника у XV веку (sub anno 1113)[213],и представља нам Радгоста како на прсима носи штит са црном говеђом главом; у руци држи секиру, а на глави му је и једна тица. Један издавач хронике саставио је по овоме опису и нацрту слику, која је више пута прештампавана, и послужила фабриковању назови богова оботридских, који се чувају у музеју у Најстрелицу. Не знамо, где је Бото нашао ову грађу. Вероватно у својој машти. Најзад либечки хроничар у XVII в. који коментарише Хелмолда, прича нам, да је Радгост био кнез Оботрида, па доцније постао богом. Овај врло позни коментар мало је истинит; он је у противречности са свим оним, што ми знамо из словенске митологије, где нигде не нађосмо лица, која су доцније постала боговима.

Да би измирили Титмара и Адама Бременског, може се претпоставити, да је Редигост или Редигаст било словенско име града, који су Немци можда звали Rethra. У том случају Радгост би био просто бог, који је своје име дао и граду у коме је обожаван.

Има имена људи као и имена места, која се свршују наставком - гост. Реч је постала из две: рад и гост. Одговара грчком φιλόξενος. Овај се епитет може додати и једном лицу, као и имену места. Миклошић спомиње у својој студији о словенским именима једног Словенина, Радагоста, који живљаше у Крањској око 975. год. Код Јужних Словена налазе се идентична имена Милигост[214] Carum hospitium habens qui hospes carus est; Gostirad, на чешком Hostirad. У Пољској има места, која се зову: Bydgoszcz (немачки Бромберг у Пруској); Radgoszcs име једног села у Галицији. На планинама Бескидес у Моравској има једно брдо, које се зове Radhost. Писац дела Moravia sacra - Стредовски,[215] који живљаше у XVIII веку претпоставља, да ово брдо дугује своје име каквом идолу Радгосту. Да ли се ово оснива на простој сличности имена, или на каквом месном предању? Било шта му драго, он прича даље ово: "Беше на том брду један храм Radhost-a (г у чешком постаје х). Некада незнабошци слављаху ту првих дана после летње солстиције празник посвећен богу. Данас још на тај брег долазе у великом броју верни из парохије Hochwald-a, Рожнова и Фридека; па чак и оближњи Словаци из Угарске; и по једном врло старом обичају, не мешајући уосталом никакву сујеверицу, они се ту одају задовољству пића и игре."

Као што се види, овде је говор само о једном тако познатом празнику летње солстиције.

Нема специјалних разлога, који би говорили у прилог везивања његовог за какву успомену на култус Радгостов.

Подага

Већ смо навели ону главу из Хелмолда (I, 83) која нам даје врло интересантних података о словенским божанствима: "Словени, вели он, имају врло различне облике сујеверја. Једни њихови богови имају своје ликове у храмовима, као идол Пион, који се зове Подага..." Име Подага не значи ништа. Може припадати једном и другом полу. Маретић (Arch. f. slav. Phil. X.) тумачи га речју Будигој, и примећује, да има словенских имена, која почињу речју буди, а друга се завршавају наставком гој; и тако тумачи име: in expergefactione validus. По овом мало дрском тумачењу ово би био бог будноће (живота).

Ја се усуђујем предложити једно простије тумачење. Уместо Подага зар се не може рећи Погода (време)? Погода би био бог или богиња атмосферских феномена. Пољски историк Длугош спомиње једну богињу температуре, која се зове Погода (Arch. f. sl. Phil. t. XIV, стр. 170. и даље.).[216]

Припегала

Овај бог спомиње се у једном документу од 1108. г. То је пастирска посланица архиепископа Аделгота из Магдебурга. (Њу је навео Брикнер у Arch. f. slav. Phil. т. IV, 223.) Овоме су извору некада спорили аутентичност. Али по сведочанству Wattenbach-a, изгледа, да данас о томе не може бити сумње. Ова посланица садржи врло важан извор за изучавање борбе паганизма противу германске пропаганде.

Владика пише: "Ови грозни људи, Словени, подигли су се противу нас; својим идолопоклонством профанисали су Христове цркве... Они су поплавили нашу земљу. Хришћанима секу главе, па их приносе на жртве. Њихови фанатици, тј. свештеници, говоре на њиховим гозбама: ' Наш Припегала хоће те жртве '. Они кажу Припегала, но то су Приапе и срамни Belphegor,[217] они држе пред својим храмовима пуне пехаре крви, и урличући око њих страшним гласом вичу: ' Радујмо се, јер је Христос побеђен; победа је на страни победоносног Припегале '. Владика позива хришћане на усташки рат противу ових варвара, да би се могле чути радосне песме у славу Бога, уместо страшне незнабожачке хуке у славу Припегале?"

Шта значи ово име?

Г. Брикнер је предложио врло вероватно тумачење. Припегала представља: Прибихвала, онога, коме припада сва хвала и слава. Имена на приби врло су честа код свих Словена: Прибигој Прибислав, Прибимир, Прибитић.[218]Зар се овде не би могло помислити и на глагол препыкатъ - припећи, који се налази још и у језику померанских Словена? (Dict. Romult. sub. voce.) Зар не би Препјекал могло бити неки епитет сунца? Ја се усуђујем поставити ову хипотезу, која, држим, заслужује, да се о њој расправља.

Црнобог (Црни бог)

Име овога бога лако је протумачити: значи бог који је црн. О његовом култусу тврди Хелмолд (I, 53):

"Словени, вели, имају један чудноват обичај. На гозбама они се сви обређују једним пехаром, уз који изговарају и неке речи, рекао бих, не ради молитве, већ ради проклињања

у име својих богова: добра и зла; верују, да све што је добро долази од доброга бога, а зло од рђавога. И тако они и зову то божанство на своме језику Црнобог.[219] По постојању овога бога митографи су закључили, да је постојао и један бео бог, који се звао Белобог. Име Белобог не налази се ни у једном аутентичном споменику. Но неки су мислили, да његово биће оправдају географским именима (Belbuck - Белбог у Померанији; Białobože и Białobožnica у Пољској; Bělobozice у Чешкој). По овоме је израђена читава једна теорија о словенском дуализму. У ствари ми не знамо ништа о том белом богу.[220]

Безимена божанства

По Титмаровој сведоџби (VIII, 64) Љутићи су имали једну богињу, чији се лик налазио на заставама. Неки немачки војник пробуши заставу једним хицем камена. Свештеници љутићски потуже се на то цару, и примише по његовој заповести одштету у дванаест таланата. Прелазећи преко реке Милде, која бејаше јако дотекла, они изгубише једну другу богињу и педесет својих другова.

Ринвид, Турупид, Пурувид, Пизамар, Црноглав

Ова се божанства спомињу у Knytlinga Saga (издање у Копенхагену т. XI). Пошто је испричала рушење Световидовог идола, Сага даље прича, да је краљ Валдемар отишао у град Коренцију (Korrenzia), и наредио, да се поруше три идола: Ринвид, Турупид и Пурувид. Ринвид је по свој прилици истоветан са Руђевидом (Вид са Рујна - види главу о Световиду). Пурувид можда има неких веза са Провеном (види главу о Перуну). Турупид је можда бог ратник (кашупски: trepoet, trepoetose są, дрмати се, трести се). Четврти је идол Пизамаров. Могло би се рећи, да је име Пизамар постало од Бесомар (бесъ-демон); мар је наставак на крају, који се налази код неких словенских имена.[221] Што се тиче бесъ-а, које на словенском језику значи ђавола, могли бисмо се запитати: да ли незнабошци нису дали овај епитет једноме од својих богова?

Црноглав, бог са црном главом, кога горе споменусмо, био је по речима Саге бог победе, друг свију ратних експедиција. Он је имао сребрне бркове.

Богиње

Разни писани споменици потврђују култус богињама, особито Титмар у своме опису храма Радгостовог, и у глави (VIII, 64) у којој се Словени жале за увреду, коју је нанео један немачки војник њиховој застави, на којој је био лик једне богиње.

Ми мало знамо о именима ових женских божанстава. Хелмолд (I, 52) наводи поред алтенбуршкога бога Проба, и Радгоста оботридскога бога, и Сиву богињу Полабљана. Ова Сива давала је богатство. Њу је узео лажни састављач Mater Verborum-a, и назива је dea frumenti. Данас се зна, да је он изменио Сиву од речи aiunt.

Сива се такође спомиње и међу лажним божанствима оботридским. Чеси су протумачили Сиву са Жива. Чешки речник Котов доноси чланак о Живи, Живени, богињи људскога живота и природе; а то је име богиње Церере. Све су ове измишљотине дошле од Хелмолда. Није чак ни извесно, да ли треба читати Сива. Неки рукописи имају и Сина (Sinna).

Тумачење Сива са Жива изгледа вероватније. Маретић представља, да је то скраћено име једнога сложенога имена: Дабижива. Један старословенски новгородски споменик XV века (који наводи Крек, стр. 384) спомиње богињу диву. Длугош (XIV в.)[222] тврђаше, да је код старих Пољака нашао култус Дијанин под именом Dzevana.[223] С друге стране он наводи

једнога бога живота, који се зове Zywie.

Длугош спомиње још једно божанство, које се зове Зизилелија (Dzidzilelya), које бди над судбином детињства, и изједначује га са Венусом. Ово се име даје лако објаснити (dziecilela, она која мази децу).

Често се находе имена: Лада, која би била богиња лепоте; Морана, богиња зиме и смрти. Али ових имена нема у старим споменицима. Она припадају традиционалној књижевности.

Домаћи богови

Хелмолд нам прича (I, 52), да села и шуме балтичких Словена беху препуне домаћих богова (penates). Исту реченицу понавља и мало ниже (82).

Титмар вели: "Domesticos colunt deos multumque sibi prodesse eosdem sperantes eis immolant (XIII, 69)", па додаје: "Audivi de quondam loculo in cuius summitate manus erat unum in se (ferreum) tenens circulum, quod cum pastores illius villae, in quo is fuerat per omnes domos has singulariter ductus, in primo introitu a portitare suo sic salutaretur: Vigila, Hennil, vigila! Sic enim rustica vocabatur lingua et de eiusdem se tueri custodia stulti autumabant..." Не знамо ко бејаше тај Hennil. Неки су хтели у њему видети бога стада (гонити - хонити).

Први чешки хроничар Козма, који увек избегава словенска имена, и своје приче увија вишемање класичном терминологијом, прича нам (I, 2), да се оснивач чешког народа настанио на подножју брега Рипа; ту: "primas posuit sedes, primas fundavit et aedes et quos in humeris secum apportarat humi sisti penates gaudebat." Својим друговима држи један академски говор: "o socii, non semel mecum graves labores perpessi sistite gradum; vestris penatibus libate libamen gratum quorum opem per mirificam hanc... venistis ad patriam." Хроничар песник, погрешно познат под именом Далимил, прича да је Чех ишао од шуме до шуме dietky své na plecú nesa (носећи своју децу на раменима). Иричек је предложио, да се ово поправи и чита dědky, што би значило претке. Ова је поправка само хипотеза.

Веровање у постојање домаћих богова потврђено је фолклористиком свију словенских народа. Усмена руска литература зна за једнога домаћега бога, који се зове дёдушка домовой. Замишља се као старац; дању се крије иза пећи, ноћу излази одатле и једе јела, која му се спреме. Ако не нађе ништа, љути се, претура клупе и столове. Воли сва места где гори каква ватра. Радо посећује парна купала, и тада га зову баникь; не воли оне, који се ноћу купају и узнемиравају га, нарочито ако се још пре купања нису молили Богу. Узима на се разна имена по деловима куће где обитава. Управља кућном економијом, домазлуком, те га и зову хозяинъ, хозяинушко (на чешком: hospodařiček). Зову га још дворовой, јер борави у двориште; хлевникъ, коњушникъ, јер се интересује за шталу и коњушнице. То је душа једног претка. Свака кућа мора имати свој домовой; нова кућа га нема; има га тек кад јој први газда умре. Сељак који се сели, позива домовоја да иде и с њиме седи у новој кући. Призива га у помоћ, приноси му жртве. Домовој га заштићује, па се тако исто и он боји домовоја свога суседа, који долази да му украде сено или живину.[224]

У Галицији код Хукула (Hucules) и Бојкиа (Bопсі) домовој се зове дид, дидо (дед). Код Пољака га зову domowyk или chowonec (чувар), krasnoludek (човек одевен у црвено). Dziady (преци) су нарочито страшне утвари, душе предака које траже жртве. Но у ствари ови dziady припадају фолклору Беле Русије.[225]

Породични кућни демон зове се још Skrzat: "Bodaj cię skrzaci wzięli", одговара оној нашој: "да те ђаво носи." О човеку, који има ружан изглед, каже се "Wygląda jako skrzat". Има изглед skrzat-a. Мало касније вратићемо се на ову реч.

Већ смо говорили о домаћем духу, који се у Чешкој зове hospodařiček. Зна се још и за шотек или шетек. И ово име значи стар (Kott). Не зна се етимологија ове речи. Писци XVII и

XVIII века често се на њ позивају и упоређују га са римским ларом. Шотек је тако исто познат и код Словенаца у Штајерској. Овај је факт утолико значајнији, што код Јужних Словена нема нигде трагова о култусу домаћим боговима. У Чешкој се још зна за Skřitek, сличан skrzat-у код Пољака. Стари лексичари преводе ту реч са lar domesticus. Проповедници су од skřitek направили синоним diabolus. Хус вели о вернима који не слушају службу божију: "Свештеник изговара неке речи, а њих прима Skřitek", тј. очевидно ђаво. Један народни израз сличан пољској клетви, коју сам горе цитирао, вели: Aby te skritek vzal - нека те ђаво носи![226]

Реч szkrat у пољском, ľkratek у словеначком, skritek у чешком - није словенског порекла. Као што је Маценауер (Matzenauer) показао у своме Речнику страних речи у словенским језицима (стр. 81), та је реч германског порекла: ст. немачко scrato, scratum (larvae, lares mali, lemures); средњовековно немачко: schrat, schratze, schretze (faunus daemon), schretel (spiritus familiaris) etc. Овде ми пада на памет једна блискост, на коју етимологисте још нису указали. Германско chrat зар се не може упоредити са словенским черт, czart, чорть - ђаво? Ова је реч продрла код Чеха, Пољака, Руса и Словенаца, који су били у додиру са Немцима. Непознато је код Јужних Словена, осим код Словенаца, суседа Немаца. Хрвати, Срби и Бугари били су први међу словенским народима, који су се покрстили и примили хришћанство. Нека предања, која су код других Словена дуже остала, изгледа, да су потпуно ишчезла код ових. И ја се не бих ни мало чудио, ако је реч черт проста позајмица из германске фолклористике.

За означење домаћега бога употребљава се код Словена деминутив од имена бог: Buožik, buožiček domaci. Пољак у XVI в. говораше: skryatkowie domowe vbožęta (мали кућни бог).

Глава шеста

Божанства судбине. - Виле. - Русаљке. - Водене нимфе код Чеха и Пољака.

Често су навођене ове Прокопијеве речи (De bello gottiico, III, 14.): "Словени нису знали за судбину, и не верују, да има какве силе над човеком. Но кад им прети смрт било услед болести, било услед рата, они се заветују, ако се спасу, да учине какву жртву Господу (τώ Θεώ); и кад се спасу, они то збиља и ураде, убеђени, да су своје спасење дуговали тој жртви. Они обожавају реке, нимфе и друга божанства. (δαιμόνια), и свима приносе жртве и тада помоћу њих гатају."

Писани споменици и фолклористика допуштају нам, да допунимо и објаснимо ове речи Прокопијеве. Ако Словени нису знали за судбину, која рукује и опредељује животе људи и царства, они знају лица, која председавају рођењу, и одређују судбу човечију. По тврђењу средњовековних споменика ова лица још живе у народном предању. Зову их Рођенице, Рожанице (од речи род-ити) или Суђенице (од судити, суђаје). Афанасијев је навео (Возрение Славянъ, т. III, стр. 416.)један старословенски руски споменик из XII века познат под именом Кирикова питања: "Да ли се Рођењу и Рожаници даје хлеба, сира и меда? - Зло за оне вели владика, који пију у здравље Рожаница." Афанасијев наводи још један словенско-руски одломак из превода о Исаији (LXV, 11, 12). "Ви који остављате вечност, вели пророк, који заборављате висину моје светости, који стерете сто војсци небескоj, дајете кропљење (тј. право кропљења) толиким звездама, које се могу избројати, ја ћу и вас пребројати својим мачем." (Реч је о Јеврејима који певају незнабожачке песме). Један старословенски превод Исаије, који носи датум од 1271. год. каже ово: "Ви који сте ме напустили, а који спремате трпезу Рожаницама."

Други писани споменици, који се приписују Јовану Хризостому, допуњавају и проширују овај малопре наведени, и спомињу Род, Рожанице и митичка бића, која при рођењу

председавају. У Пајсијевом Зборнику такође се налази име Род и Рожаница. Одатле ми познајемо и светковине које су пратиле рођење, и на којима се призивају Род и Рожанице у корист новорођенчета, нудећи им хране, особито хлеба, сира и меда. Други један споменик, који је Веселовски навео,[227] вели: "Правоверни су они који служе Бога а не Рожаницама". Један цитат из XV века у Миклошића (Ст. слов. Речник) вели: "Они се моле Перуну и Роду и Рожаницама". Све ове писане споменике допуњује и фолклор. Налазимо: Суднице, Суђенице, Сојенице, Судички код Чеха, Хрвата, Словенаца, Долъу (судбина) код Руса, Срећу код Срба. Бугари знају за Урисницу или боље Орисницу. Ово име долази од глагола: орисам (грчки ό ρίζω, одређујем, решавам). Оне одређују судбину детета. Има их три добре и три рђаве. По једном Чолаковљевом наводу прва Орисница опредељује детету мудрост, и учи га, да чита; друга му даје здравље и лепоту; трећа га прати кроз цео његов живот. Сваки човек има три добре и три рђаве Ориснице. Реч Орисница, значи дакле у бугарском језику: судбина, срећа.

Укратко, ако Словени нису имали одређенога појма о судбини, - fatum-у, они су знали за нека митска лица, која су председавала рођењу детињем и управљала животом људским. Та су лица као и Parce и Виле увек женског пола.

Виле

"Они обожавају реке и нимфе" вели Прокопије у оном горе наведеном одломку. И доиста ми налазимо и у старим писаним споменицима и у фолклору нека митска лица, која одговарају нимфама и класичној стародревности.

Старословенски руски споменици (сакупљени Креком, стр. 314) које смо напред навели, говорећи о Перуну, Хорзу, Мокошу, Роду и Рожаницама, говоре такође и о вилама. Један од њих наводи ту реч и у дативу: вилу, што би значило, да је номинатив вил. То је по свој прилици погрешка или незнање преписивачево. Споменици су углавном из XIV и XV века; али они имају за основу старије редакције. У једном старословенском преводу Ђорђа Хамартола име сирена преведено је са вила.[228] Код Бугара један религиозни рукопис из XVIII века, који је репродукција старих рукописа, осуђује оне који обожавају Самовиле, и који су ренегати Христови. Код Срба пак, колико ја знам, нигде се у старим споменицима не јавља реч вила. Нема је ни у Даничићевом Речнику српских старина; но налази се реч Самовила у једном споменику XIV века (Миклошића Lexicon). Једна повеља цара Константина Асена (XIII в.) спомиње у близини Скопља неки вилски кладеж - кладенац. Један споменик XV или XVI века (Archiv. 1.1, стр. 609.) носи назив: "Како отпоче и би створена Самовила."

Дуго се држало, да вила припада само Јужним Словенима, особито Србима. Скорија истраживања пак тврде, да је она била позната и код свих Словена осим балтичких. Колар ју је нашао и код Словака (Spevanky I, 412.). У Тренчинском комитату виле се сматрају као душе заручника умрлих после веридбе. Оне не могу наћи мира, и осуђене су, да ноћу лутају. Ако сретну кога човека, одвуку га у своје коло, и нагнају да игра с њима, док не постане само душа. Њихови су трагови нађени у Пољској. У околини Сијераџа (Sieradz) виле су душе лепих девојака, осуђених због својих погрешака, да вечито лебде између неба и земље. Људима чине добра и зла, према томе, како су им ти људи чинили за њихова живота. Махал је навео два споменика, који, изгледа, доказују, да у Чешкој има вила. У околини Жамберка Немци кажу о каквом лицу, које је у шуми залутало: "Die Vile hat ihn verfurt (виле су га завеле). У области Храдец (Hradec) каже се, да су bludičky или дивље ватре душе оних које је вила поморила.

Шта значи реч вила? У ствари она се чује и употребљава само у језицима балканских Словена, у српскохрватском, бугарском и словеначком. Петроградска Академија бележи у своме Руском Речнику ову реч као страну. Миклошић јој не зна етимологију. Али он предлаже, по мом мишљењу с разлогом, да јој се придаду ове бугарске речи: вилъня

(потчињен сам утицају виле, постајем луд); чешки вила значи луд. Ова врло стара реч налази се већ у Далимиловој хроници (XIV век): вилати - водити раскалашни, блудни, живот: vilil jest lid se dcery moabskymi, народ је проводио блуд са кћерима Моабијевим; vilnэ - похотљив; вилост - лудост, etc. У пољском имамо: wila - луд, будала; wilowac - правити лудорије, szaławiła, будала, ветрењаст, лакоуман. Први део ове речи припада корену шал - беснило.

Све ове речи доиста изгледају, да се приближују незнабожачком појму о вили (појму о незнабожачком богу, који има демонских особина, тј. богови који су постали од речи бес). Али нам се не објашњава етимологија виле.[229] А. Веселовски претпоставља, да стари облик виле јесте вьла; упоређује је са литванским welis, што значи преци, а на грчком ήλυς значи душе покојника, одакле долази реч ήλύσιος; све то пак дошло би од индоевропског корена вел - пропасти, који се налази у Валхол (Walhalla). Саопштавам ову хипотезу не улазећи у расправу њене стварности. Она ми се чини особито смела.

Из недовољности ове етимологије неки предлажу другу чисто историјску. Празници у почаст мртвих беху светковани с пролећа, у време ружа и љубичица. Зваху их dies rosae, rosalia. (Приликом говора о Русаљкама, вратићемо се на њих), а тако исто и dies violae. Ово violae могло би се наћи у речи вила. Укратко, ми једнако у овом питању остајемо у области самих хипотеза.

Споменици које смо горе споменули потврђују нам и култус вилама код незнабожаца (то су Прокопијеве нимфе) и код Словена још добро неутврђених у хришћанству. Одржао се по селима, нарочито код Јужних Словена. Усмена књижевност Срба, Хрвата и Бугара једнако понавља име вила; па је та реч примљена чак и у књижевном језику, те су стари далматински песници њоме преводили класичне нимфе.

Могли бисмо по народним песмама описати цео живот виле.[230] Младић Петар хвалио се граду:

"Не љепше љуба од моје,

"Ни бјеле виле од горе."

То чује вила, постаје љубоморна, па виче Петру:

"Изведи твоју љубовцу,

"Која је љепша од мене,

"Од мене, виле од горе."

Петар је изведе, одевену у сјајно свилено руво, окићену "дробним бисером" и "златним брњицама у ушима"; те је била: "трипут љепша од виле." Вила, кад је виде, мораде признати истину:

"Мала ти фала делијо!

"Ако т' је љепша љубовца

"Од мене виле од горе,

"А њу је мајка родила,

"У свилен повој повила,

"Мајчиним мљеком дојила;

"А мене вилу од горе,

"Мене је гора родила,

"У зелен листак повила.

"Јутрења роса падала,

"Мене је вилу дојила.

"Од горе ветриц пувао,

"Мене је вилу шикао,

"То су ми биле дадије."

Судећи по другим српским споменицима, вила се рађа из росе са неког црвеног главичастог јесењег цвећа. У Славонији причају, да се она рађа кад пада киша и греје сунце.[231] или кад се јавља дуга.

Виле су представљене као лепе жене, вечито младе, обучене у бело или плаво. Њихова златна расплетена коса таласа се низ плећа. Ова коса садржи тајну њиховога живота. Вила, која допусти, да јој се ишчупа једно влакно, одмах умире. Каткада имају крила, очи им севају као муње, глас им је врло сладак и пријатан; онај који га је једанпут чуо, не заборавља га никада. Оне живе у облацима, на земљи, у води, па чак и у мору. На облацима оне граде фантастичне дворе. Једна песма из Црне Горе описује један такав замак:[232]

ВИЛА ЗИДА ГРАД

"Град градила б'јела вила

"Ни на небу ни на земљи,

"Но на грани од облака;

"На град гради троје врата:

"Једна врата сва од злата,

"Друга врата од бисера

"Трећа врата од шкерлета;

"Што су врата суха злата,

"На њих вила сина жени;

"Што су врата од бисера,

"На њих вила кћер удава;

"што су врата од шкерлета, -

"На њих вила сама сједи;

"Сама сједи погледује,

"Ђе се мућа с громом игра,

"Мила сестра су два брата,

"А невјеста с два ђевера;

"Мућа грома надиграла,

"Мила сестра оба брата

"А невјеста два ђевера."

Има и горских вила. Оне играју улогу Св. Илије у свим атмосферским појавама. Оне скупљају облаке, производе буру, чувају од града. Станују на звездама. Виле планинкиње залазе и у пећине, претварајући се у змије. Водене виле живе по рекама или у мору. Неке од њих, као сирене, пола су женско, пола риба. Каткад се претварају у лабуда, или имају женско тело а ноге лабудове. Бугарска Самовила јаши на дивљем јелену, узда јој је змија, а бич гуја отровница.

Виле јуре по шумама, стрелама устрељују дивљач. Играју у облацима или у шумама. Њихово је певање умилно. Али њега могу разумети само они, који су пуштени, да уђу у њихово друштво. Оне имају пророчанскога дара, лече болеснике, могу чак и мртве ускрснути. Понеки извори, који носе њихова имена, нарочито су лековити. Ово потврђује и оно име Вилин кладенац, које горе споменусмо.

Виле су врло снажне. Оне се боре са јунацима; а каткад оне или њихови покрети уздрмају и саму земљу. Друже се и са смртним људима. Многи су их јунаци узимали за своје посестриме.[233] Исто су тако оне посестриме и извесних омиљених им животиња (јелена, кошута, дивокоза).

Каткада се удају и за смртне, и с њима имају децу; али ови су бракови уопште трагичнога свршетка. Једног тренутка вила одлети и нестане је. Оне људима краду децу, и хране их медом; или још напротив и своју децу дају људима на чување. Ови вилини синови одликују се изванредним памћењем и бистрином.

Виле су каткада и пакосне, и немилосрдно се свете за увреде које им људи учине. Гађају, и стрелама прострељују своје непријатеље, сакате их, море, или их направе лудима. Такав човек у кога уђе демон, зове се виловњак (νιμφόλιπτος, полудео; в. чешке и пољске речи горе наведене). Оне дave младиће, који се усуде купати се у њиховим вировима. Уништавају оне, који муте њихове изворе, или из њих захватају воду без њиховог допуштења. Оне подижу буре на мору, крше лађе, ослепљују оне који се усуде слушати њихово певање, или замутити им воду на извору где пију, или који гледају кад се оне купају.

Још и данас им приносе жртве. У далматинском приморју и старој Војничкој -Граници девојке стављају на камење при улазу у пећине: воћа, земље, цвећа, свилене појасеве, говорећи уз то: "узми, о, вило, што ти је драго".

Бугари Самовилама нуде крпе, вешајући их о дрвеће, или им остављају поред извора колаче. Извесно цвеће нарочито њима је посвећено. "У Средњој Гори, вели Иричек,[234] као и у околини Трнова, Котела и Ћустендила показали су ми самовилско оро или ориште, где Самовиле или виле играју ноћу. Усред једне ливаде види се један круг или полукруг траве или другог биља, нпр. јагода, које је јаче од остале траве. Ова је трава изникла из семена, које је ту вихор посејао. Такав један велики круг налази се на граници Србије и Бугарске, између Ћустендила и Врања,[235] и зове се Вилино Коло. Сељаци не смеју ноћу у њ ући; не косе га, нити ору то земљиште."

По Иричеку неке су биљке нарочито посвећене Самодивама, особито Риганина (од грчког ὁρίγανον) thymus serpillum i Dictamus albus.

У Бугарској виле се зову: Самовиле, Самодиве, Деве, Јуде. Сва ова лица под разним именима имају иста својства. Њихов извор има воду чудноватога дејства. Онај који је окуси, постане јак као Самовила, баца камен од милијон ока, чупа из корена цела дрвета, рађа крилату децу беле косе и ватрених очију.

Њихова омиљена забава јесте игра. Неки пут воле притећи у помоћ и јунацима; удају се за њих; но оне су уопште опасне по људе. Оне кажњавају девојке које се усуде радити у забрањене дане. Онај који узме једну Самовилу или Самодиву, нема среће да је дуго чува. Она ће и кроз сам оџак утећи. Неки имају нарочита имена; оне граде куће, па да би им се темељи одржали, траже људске жртве.[236]

Ни најмање није лако објаснити ова бугарска имена вилв. Шта значи предметак само? Извесно у сложеном облику оно, што и ауто-αυτός. Има ли између вила и самовила истог одношаја који постоји између грчких речи δρυάς и αμαδρυάς?

Реч дива може бити источног или словенског порекла. Може се довести у везу са персијским кореном див, турским дев - демон, [237] српским кореном див-аљ.[238] Тако тумаче ту реч у околини Свиштова, где се верује, да постоје људи самодиви (дивљи), који живе по шумама. У Караесену (свишт. округ) причају старци, да се некада на Ђурђев-дан приносила жртва, јер је један светац ослободио земљу од самодивв, којима је она некада била потчињена. Познато је, да је код Чеха и Пољака веома распрострто веровање, да постоје нека дивља лица, divi lidé, dive žieny, dzivožony.[239] Услед апсолутне сличности изговора тешко је овде између чисто словенских елемената, и оних, који су са стране дошли, пронаћи полазну тачку, тј. од које су речи постале оне друге.

Име јуда јесте специјално бугарско, и не находи се нигде у другим њему сродним наречјима. Налази се или само, или у друштву са речју самовила. Да неће то бити сродно оном митском лицу, које руски фолклор назива Јага баба, и коју Пољаци зову jędza, jędzina, jędzi baba(корен ажу значи змија, чудовиште)? Ја се усуђујем предложити ову хипотезу, која до сада, мислим, није нигде изнесена. Она ми изгледа вероватнија од оне, која реч јуда везује за унда (тј. вода) услед тога што виле радије походе воде. Г. Јагић, чије мишљење никад не треба пренебрећи, предложио је, да се самовила и јуда просто вежу за латинско sibylla judae. Пољске легенде о митској принцези Ванди, која је скочила и удавила се у Висли, подсећају можда на лице слично јуди у Бугара. Г. Веселовски[240] везује култус вила за култус душв предакв. Но питање је, да ли стародревне нимфе, дриаде, ореаде и друга слична бића имају какве везе са култусом прецима? То је питање изван моје компетенције. Код покрштених народа ова митска лица, чија се успомена није могла избрисати, сматрана су често као да представљају душе умрлих. Но ова се идентичност морала произвести под утицајем хришћанских идеја.

Русаљке

У руском фолклору русаљке играју ону улогу, коју играју виле у Јужних Словена. Њих нема, као што се дуго веровало, само у Русији. Ми их налазимо и у Бугарској. Њихово је име релативно скорашње. Не налази се у старим писаним спомеиицима, и није словенскога порекла. Свој постанак не доводи, као што се дуго безразложно тврдило, ни од именице русло (поток), ни од придева русъ (плав). Но ипак су ове две речи допринеле, да се утврди карактер Русаљака као по народној етимологији.

Ово се име налази први пут код историка Татишчева (XVIII в.) чије је критично око осредње. После истраживања Миклошића, Томашека, Веселовског није допуштено у име русаљка тражити какву словенску етимологију, већ јој треба приписати страно порекло.

[241] Долази од грчке речи ρουσάλια, латинске rosaria, rosalia, pascarosata, pascha rosarum. Значи Духове, или ружични Ускрс, хришћански празник, који се, као и многи други помешао са незнабожачким празником. Дакле празник Розалија долази просто од латинске речи rosa (немачки Rosentag). Ово име розалија - рузалија прешло је у већину словенских језика, у стари руски (нпр. у Несторову Хронику), и словеначки, српски, словачки, код Руса, особито Белоруса и код Бугара.

Празник Рузалија имађаше незнабожачки карактер. По Миклошићу црква га је осудила, и Русаљке би биле постале персонификација овога празника. Народна пак етимологија (русло, поток, ток воде) довела би их нарочито у везу са култусом водама. Гомила празничних имена постала су, као што се зна, од легендарних лица. Нпр. Beffania код Италијана (код Француза је у народној машти Бадњи Дан идентификован са малим Исусом); Света Среда, Света Петка, Св. Недеља код православних Словена.

Милићевић наводи у својој "Краљевини Србији" (стр. 25), да у околини Ниша, изнад села Гор. Матејеваца, на брду Метоху, има једна стара црква у развалинама. На његово питање: како се зове ова црква, сељаци му одговоре:

"Света Богородица Русалија.

- Богородице Русалије нема, брате!

- А оно ће бити св. Тројица Русалија, рече сељак.

У источним нашим крајевима народ тројичину недељу зове још и Русална недеља."[242]

У Бугарској се находе на разним местима Русалскиа гробишта. То је можда успомена на крваве борбе које су пратиле сваки незнабожачки празник Росалија.

Ма ког да су порекла Русаљке играју у руском фолклору знатну улогу.[243] Њихово је име очевидно заменило име вила. Као и виле оне живе по води, пољима и шумама. Народ их се боји, особито недеље после Духова. У неким пределима њихов се култус везује за култус мртвих. Верује се, да су то душе девојака умрлих пре венчања.

Чеси, Пољаци, Срби и Лужичани знају такође и за Нојаде или водене Нимфе. Чешка Козмина хроника приповеда (I. 4), да је легендарна принцеза Тета научила народ да обожава Орeаде, Дриаде, Хамадриаде. Још и данас се каже: "Multi villani pel pagani, hic latices, seu ignes colit, iste lucos et arbores aut lapides adorat, ille montibus, sive collibus litat, aliumquae ipsa fecit ydola surda et muta rogat et orat ut domum suam et se ipsum regant". У почетку III књ. Козма алузира још и на сељаке који о Св. Тројицама: "offerantes libamina super fontes mactabant victimas". Ово је заиста прави празник Розалије.

Чешки сељак данас зна за Vodni Panny. ili Ženy; Словак зна за Vodopanenky. Оне станују под водом у кристалним дворовима. Каткада излазе из својих станова, да учествују у забавама младежи. У Лужици их зову Wodne jugfry (од немачког jungfrau).

У Пољској оне вуку несмотрене у водене дубине. И њих зову Bogunki (богињице). Онај ко из узме за жену зове се Boginiarz.[244]

У Чешкој и Моравској зову их још Nemodliki (ne - не; modliti - молити). Оне кажњавају децу, која се не моле Богу, одвлаче младиће у водене дубине, и приморавају их да их узму за жену.

Глава седма

Култус. - Жртве. - Жртвеници. - Храмови. - Идоли. - Свете шуме. - Извори. - Врачари. - Пророштва.

У споменицима, које смо споменули приликом говора о разним божанствима, наишли смо на детаљне спомене и о незнабожачком култусу. Није наодмет уредити и овде те помене синтетички, и ако је потребно, и допунити.

Дабоме да су се боговима управљале молитве. Споменици о томе ништа директно не говоре. Но довољно је овде констатовати везу, која већ постоји између речи modla, што на чешком значи идол, и глагола као што су modliti se (молити се) у чешком, и modlić sie (исто значење) на пољском.[245]

Многобројни писани споменици сведоче нам и о принашању жртава. По Прокопију (De bello gothico, III, 14.) Словени принашаху на жртву богу грома волове и разне друге понуде.(βοάς τε κα ιερεία άποντα).

По Хелмолду (I, 25) "скупе се људи и жене с децом, и приносе својим боговима на жртву волове, овнове, а такође и Хришћане. Они сматрају да богови нарочито воле хришћанску крв. После тога свештеник прелива жртву крвљу, да би боље разумео прорицање. Јер по причању многих Словена зли богови се најлакше маме крвљу. Кад се тако по обичају сврши чин принашања жртве, онда сав народ поседа за богате столове, једе, пије, па се за тим весели и игра". По већ наведеном ставу Хелмолдовом "они се на својим гозбама и весељима обређују једним пехаром, при коме изговарају неке речи (богорадају), које, пре бих рекао, нису у похвалу богу већ као проклињања,[246] говорећи, да све што је добро долази од бога добра, а зло од бога зла..."

Мало даље, говорећи о Световиду, Хелмолд нам каже, да би Словени учинили нарочиту част Световиду приносе му на жртву сваке године по једног Хришћанина за то коцком изабранога, и све словенске области шаљу сваке године прописане прилоге за жртве.

Ово тврђење налази се у глави VI исте књиге: "Трговци који долазе на острво Рујан, вели Хелмолд, не смеју ништа ни продати ни купити, ако претходно нису принели богу на жртву какав предмет од вредности."

Мекленбуршког епископа Јована (глава XXIII) једном заробе Срби (Sorabes). Пошто су га, исмевајући га, провели кроз све словенске вароши, погубе га. Осеку му ноге и руке, а главу натакну на једно копље, и понуде богу Радгосту. Словени (глава LXIX) принашаху жртве не богу већ ђаволу. У глави LXXXIII Хелмолд описује Прованов храм, светилиште за целу околину, где се вршаху обичаји разних начина принашања жртве. Од Сакса Граматика дознајемо, да становници острва Рујна сваке године после жртве жртвоваху богу Световиду штогод од стоке, а по том прављаху религиозну гозбу, на којој месо посвећено богу служаше да задовољи прождрљивост верних. Историци Отона Бамбершког причају о жртвама принашаним бога Триглаву (Ebbo, V, 13. 15; III, 1,18.) Код балтичких Словена имамо сасвим уређен култус: свештенике, принашање жртве, понуде, хаџилук.

Није извесно, је ли и у Русији било храмова. Ништа не потврђује да је постојала нека нарочита свештеничка каста; идоли су, изгледа, подизани на уздигнутим местима. У виду жртве принашане су им људске жртве. Хроника вели: [247] "Владимир оде у Кијево, да са својим народом принесе жртве идолима; и старци и идоли рекоше: "Извуцимо коцком ког младића или коју девојку, и на кога ждреб падне, тај ће бити принесен боговима на жртву." Ждреб падне на сина једног Варјага (Нормана) Хришћанина; отац не даде свог сина да се закоље за жртву, и затвори се с њим у својој кући. Тада обојица бише убијени." На другом месту (ид. стр. 64) вели иста хроника, Владимир постави више идола на једном узвишењу, и то: Перуна, Хорза, Дажбога, Стрибога. Ту су им приносили жртве; народ је ту жртвовао ђаволима и своје синове и кћери. Они окаљаше руску земљу тим својим жртвама..."

У Новгороду Добриња подиже Перуну идола, а Новгорођани му принашаху жртву као богу. Кад се Владимир покрсти, он подиже цркву Св. Василија на оном брегу, где беше Перунов идол[248] и где кнез и народ вршаху жртвеничке обреде. Ове се жртве зову треби, а место за жртвовање требишта.

По Хроници новгородских цркава (стр. 172) епископ Јаћим разори све жртвенике. У животу Константина Мурома, који датира од XVI века, али који се оснива извесно на много старијим текстовима,[249] биограф подсећа на покрштење овога града, и пита: "Где су они, који чињаху жртве рекама и језерима, они који над мртвима коње клаху?"

У ставу који смо већ навели, Длугош, једини међу пољским аналистима, каже неколико речи о храмовима, жртвама чињеним на годишњим светковинама, које се зваху стадо (скуп). По свој прилици Длугош се овде много пребацио.

Од чешких хроничара једини се Козма више задржава на незнабожачким обредима, но увек неким академским изразима. Нигде не спомиње и принашање људи на жртву. Алузирајући на незнабожачке обреде, који постојаху још у његово време, он вели: "Овај приноси (I, 4) понуде планинама или брдима (литат), а онај призива у помоћ идоле, које је сам направио, и моли их, да му кућом управљају." Мало даље (III, 1) прича, како је кнез Бретислав III уништио год. 1092. известан број остатака тог незнабожачкога култуса, као што су нпр. били празници празновани у време Духова, када се разне понуде доношаху на изворе, где се жртва приносила, и приређивале погребне игре, на које ћемо се касније вратити.

Напред сам протумачио речи које представљају идеју принашања жртве. Она је најчешће исказана кореном треб, који значи: да нешто треба, да се нешто изискује, тј. боговима се даје оно што они ишту.

У словенским земљама постоји велики број места, у чијим се именима налази корен треб: од Требиња у Херцеговини па до Требова у Чешкој и Требовља у Галицији. Да ли ова имена означавају места старих жртвеника, или долазе просто од корена треб-ити (уништавати, разорити)? Да ли значе места жртвеника, или места где се уништила, истребила шума? Ово питање изискује, да се изближе проучи.

Има такође и светих шума и светог дрвећа. Титмар спомиње свету шуму Жутибор (Zutibor)"ab accolis, ut Deum in omnibus honoratum". (VI, 38) Жутибор код балтичких Словена је светибор. То име постоји и данас у облику Schkeitbar (између Lьtzen-a и Zwenkau). Овај прости облик довољно објашњава начин, на који су Немци унакарадили словенску топономастику.[250]

Један историк Отона Бамбершког говори нам о неком светом лешничару или орашју.[251] У Чешкој име Paj (paj) значи известан број шумв. По сведоџби чешкога хроничара Б. Јелинека (Часопис Česky lid, III, стр. 78.) у овим се шумама и данас налази пепела и костију, по чему се може претпоставити, да су у тим шумама били жртвеници. Јелинек је у исто време у овом своме делу открио у чешкој топономастици известан број имена, која се, изгледа, могу везати за религиозне појмове: Svatб, Svatépole, Svata hora (svat - свет); Viљeboha, Nizebohy, Boharne, Božna, Zbožna, Zbožnice, Svetice, Svatobor, Modlany, Modlanice. У свима овим именима доста се налази религиозног појма; но за сваки појединачно могли бисмо се запитати, да ли тај појам води своје порекло из незнабожачке вере, или доцније из хришћанске. Козма (I, 4; III, 1; циља на свете шуме; тако исто подсећа и на свете изворе (super fontes mactabant). Титмар (књ. I, 3) спомиње у срезу Гломаци (данас Ломач) у Саксонској, у околини Мајсена, један чудотворан извор. Одатле постаје једна бара. Кад треба да влада мир и изобиље у свему, извор је пун пшенице, зоби и жира, и урођеници извлаче из те појаве срећно предсказање. Кад се рат приближује, извор се напуни крвљу и пепелом. У Титмарово време Хришћани имађаху још више поштовања према овом чудотворном извору, него према оближњим црквама.

У Чешкој проповедници говораху још у XVII столећу вернима, да се чувају обожавања дрвећа и извора "alii solem alii lunam et sidera colebant, alii flumina et ignes, alii montes et arbores sicut et adhuc pagani multi faciunt et plurimi etiam in hac terra nostra adorant daemonia et tantum modo christianum nomen habentes peiores sunt quam pagani."

Титмар спомиње (VIII, 59) једну планину која се налази у pagus Silensis (у Шлезији); она је врло висока, и због своје величине била је предмет обожавања од стране незнабожаца.

У глави о Перуну и св. Илији ја сам већ означио оне споменике, који говоре о култусу храста код Руса. Афанасијев је пронашао и руске изразе, који говоре о култусу дрвећа. "Они се рађаху у шуми, мољаху се стаблима; живљаху у шуми, мољаху се деблу; живети у шуми, молити се дрвету као Богу," - вели сељак, кад говори о својим незнабожачким прецима.[252] Руски фолклор верује у Љеса или шумскога демона.

У више прилика говорили смо о храмовима балтичких богова. Ови храмови беху позорница више-мање компликованих обреда. По Хелмолду (I, 52) "скупе се људи, жене и деца, и приносе својим боговима: волове, овнове, а тако исто и Хришћане; тврде, да Бог нарочито милује крваве жртве. После тога свештеник прелива жртву крвљу, да би боље разумео прорицање. Јер по речима многих Словена сатане се лакше дају крвљу намамити. Кад се изврши чин жртве, народ се преда гозби и весељу. Тада при гозбама они се обређују једним пехаром, итд". (види напред наставак овог навода, стр. 156 - 157).

Мало даље, где се говори о Световиду, спомињу се и људске жртве. Приносили су му сваке године по једног Хришћанина коцком изабранога. "Из свију словенских земаља слаху се у овај храм прописани прилози за жртве." На другом месту (§ 38) Хелмолд изјављује, да Рујани не имађаху новца; све што опљачкају злата и сребра, употребљаваху га за украс и накит својих жена, или га сипаху у ризницу свога бога. "Народе, које оружјем потчине (§ 36), подвргну плаћању данка своме храму."

Још се могу навести нека Хелмолдова сведочанства:

1. О храму у Ретри подигнутом у граду, који је затворен са девет вратница, и са свију страна опкољен једним језером (I, 13). "У њ се улази преко једног дрвеног моста, преко кога је допуштен прелаз само онима, који долазе да принесу жртву, или да питају пророштво за савет."

2. О храму Световидову, о коме смо већ говорили. (I, 6)

3. О убиству макленбуршкога владике Јована из религиозних разлога; глава набодена на копље би понуђена богу Радгосту (I, 23).

У глави LXIX Хронике говори се о жртвама у част сатане. Исто тако ту се говори и о светим шумама, које је уништио владика Геролд.

Проучавајући Световидов култус навели смо ставове Сакса Граматика, који се односе на храмове зване continae, на жртве у стоци, светом колачу. Биограф Отона Бамбершког (Ebbo, III, 13, 15; III, 1, 18) прича нам такође, да су принашане жртве и у стоци, а нарочито богу Триглаву.

Судећи по историцима балтичких Словена, неки њихови храмови били би гдегде богато украшени и достојни народа доста напредних у цивилизацији. Има, држим, разлога да човек буде доста обазрив према прилично сумњивим сведочанствима.

Главни штетински храм (види наводе о Световиду и Триглаву) беше сграђен изванредном вештином; по зидовима споља и изнутра низаху се барељефи, који представљаху људе, децу, тице; и они беху обојени тако изврсном бојом, да ју ни киша ни снегови не могоше

изменити. У Гоцкову се подизаху сјајни храмови украшени колосалним идолима изредне вештине и тако тешких, да су их једва могли повући неколико парова волова (Ебо). Њиховом одржавању посвећиваху становници знатне количине сребра.[253]

Радгостов храм у Ретри бејаше дрвен. Украшен је био такође дрвеним статуама богова и богиња. Служаше за скупљање људи, а ту се и гатања чињаху. Титмар (VI, 17) описује у Радгостову храму (можда у Ретри) један дрвени храм, који стојаше на животињским роговима. Спољни дуварови беху покривени дивно извајаним ликовима богова и богиња, унутра беху богови руком израђени, носећи и своја урезана имена;[254] озго су покривени шлемовима и обучени у оклопе. Главни је идол бога Сварожића (Zuarasici). О овом имену већ смо расправљали.

Сакс Граматик описује храм у Аркони (види напред), који је, по њему, украшен врло грубим вајарством и живописом.

"Колико год има крајева у овим областима, вели још Титмар (VI, 18), толико има и храмова; и неверници свуда обожавају ликове сотона. И кад хоће да заратују, долазе у храмове; ту доносе и дарове после каквог срећног похода; и, као што сам казао, коцком или нарочито гатањем помоћу коња, они дознају: каква се жртва мора боговима принети. Народ који се зове Љутићи - Љутице не признаје посебна божанства".

Да ли су сами Словени градили ове храмове? Или су за то позивали стране вештаке? О томе немамо споменика. Арапски географ Масуди (X век) бејаше чуо, да се говори о словенским храмовима; но он их није походио, већ о њима говори само по чувењу и по фантазији једне праве источњачке маште. Ради читаоца, да не би ишао да тражи, шта о томе вели Масуди у глави LXIV (том. IV) својих "Златних Ливада" ја наводим овде цео тај фантастичан опис, наравно ограђујући се потпуно од њега: "Бејаше код Словена више светих споменика; по речима философа један бејаше сграђен на једној највишој планини на земљи. Много се хвали на том споменику: архитектура, вешт распоред и различне боје камења, које је ту употребљено, вештачки механизам намештен на врху грађевине, тако да се он покреће и трепери, кад се сунце рађа; скупоцено камење и вештачки радови, који се у њему чуваху, који наговештаваху будућност, и чуваху од невоља судбине пре њиховог испуњења; наводе најзад и гласове који се чуше са врха тога храма, и утисак који на присутнима произвођаху.

"Други један храм бејаше саградио један њихов краљ на Црној Гори (Montagne Noire). Он беше опкољен чудотворним изворима, чија се вода преливаше у бојама и разликоваше укусом, и имађаше у себи сва добродетељна својства.[255]

"Обожавано божанство у овом храму бејаше један колосални кип, који представља старца, како у руци држи један штап, који изазиваше костуре изнад њихових гробова. Под десном ногом његовом виђаху се неке врсте мрави, а под левом неке тице црнога перја, као гаврани, и друге тице, и људи облика који припадаше абисинској раси.

"Трећи храм уздизаше се на једном гребену опкољеном једним морским рукавцем.[256] Он беше сав сграђен од црвених корала и зелених смарагда. Над средином уздизаше се висок торањ, под којим стајаше један идол, чији делови беху начињени од четири скупоцена камена: берила, црвеног рубина, жутога агата и кристалнога кварца. Глава је била од сухога злата.[257] Други један кип намештен према овоме представљаше девојку, која му подноси жртве и мирисе. Порекло овога храма Словени приписиваху једном своме мудрацу, који живљаше у давна времена..."

Доказали смо, да је код балтичких Словена и оних на Лаби постојала и свештеничка каста. Изгледа, да ње није било код Словена у Русији, ни код балканских Словена, који су врло брзо прешли у хришћанство.

У накнаду, код западних Словена и код Руса постоје врачари (гатари) и мађионичари.

Врачар на староруском зове се влъхвъ, мађија влъшба; ово име постоји само у руском језику и изгледа да има везе са кореном велс, отуда вльснаши, муцати, мрмљати. Изгледа, да је ова етимологија истога рода као и она данашњега рускога врачь, што би данас значило лекар; али некада је извесно значило онога, који речима очарава зло.[258] Опсенар се још зове чародыець онај који чини чари, чашки чародѣјник, пољски czarodziej, у кашупском чарецел. Првобитни смисао речи чарь (чар) није познат. У чешком и у вендском реч чара знаци црта. Не би ли чародјец значило онога који описује, црта мађионичке црте? Чешки и пољски језик зна још и за чернокњизник, czarnoksiẽznik, онај који се служи црним, тј. ђаволским књигама. У француском језику постоји појам црне мађије.

Код балтичких Словена мађионичари се не јављају одмах поред свештеничке касте. Напротив њих сусрећете у Чешкој и у Русији. Козма прави од легендарне принцезе Љубуше једну пророчицу (III, 8). Под год. 1092. доноси, како је кнез Бретислав прогнао из својих земаља гатаре и мађионичаре (II, 136.). Но они се наравно опет вратише. Омилијар прашкога владике (XII века) циља на то у више махова.[259]

Руска Несторова Хроника прича под г. 1091. јуначка дела мађионичарска. Интересованоме обраћамо пажњу на мој превод (стр. 148 - 149).

Нека светилишта беху чувена по својим пророштвима, код којих долажаху да их питају за савет. "Световид, бог Рујана, вели Хелмолд (I, 52), онај, чија прорицања беху најизвеснија." Свештеник предсказиваше изобиље или сушу, по количини течности, која је остала у суду, по висини колача.[260]

Он тако исто предсказиваше и будућност по начину, на који коњ прелазаше преко копаља намештених на земљи на известан начин. Напред смо навели те ставове. (Види индекс под речју коњ.)

Титмар (VI, 24) говори доста нејасно о пророштвима, код којих један свети коњ игра неку улогу. Овај коњ прелази преко два копља пободена у земљу. Понеки пут пред застрашене верне истрчи и из мора по које морско прасе.

Далимилова хроника означава и буљину као неку свету тицу. По Саксу Граматику (XIV, стр. 567, издање Holzer-овог) Рујана, пре но што би ушли у какво предузеће, тумачаху предсказања по животињама које сусретаху, по комадима белих или црних дрва, по парним или непарним линијама које су на пепелу гаталице обележиле. Биографи Отона Бамбершког (Herbord, II, 32, 33; Ebbo, II, 12; Priening, II, 11.), говоре још, али доста нејасним изразима, и о гатању пехарима и коцкама. Не зна се управо, каква су то гатања пехарима... Једанпут годишње се славио у Pyris-у један празник који је уједно имао и ратни и пољски карактер. Други један празник слављаше се у Волину (Ebbo, II, 12, 13.).

Глава осма

Живот на оном свету. - Да ли и Словени вероваху у њ? - Супротна сведочанства. - Нав, бог Нија. - Рај. - Начин сахрањивања. - Гробља, погребне свечаности. - Култус прецима у Русији.

Козма прашки, подсећајући на незнабожачке сујеверице, које је кнез Бретислав II силом уништио својим едиктом од 1092. г. овако вели: "Jtem sepulturas quae fiebant in sylvis et cargpis atque scenas [261] quas ex gentili ritu faciebant in biviis et in triviis quasi ob animarum pausationem, item et jocos profanos quos super mortuos suos inanes cientes manes ac induti faciem lavis bacchando exercebant exterminavit."

Овај став који се односи на незнабожачке Чехе много је измучио оштроумност коментатора. Он извесно показује, да је код Словена у Чешкој постојао култус мртвих; чак изгледа да доказује, да су ови веровали и у бесмртност душе, јер чињаху жртве ob animarum pausationem. Но на Козму су можда утицале и хришћанске идеје. Изрази које он употребљава припадају црквеном говору.

Опатовички[262] омилијар у XII в. позива чешко свештенство, да забрани сатанске песме, које народ ноћу пева над мртвима, а тако исто и оне скаредне сцене које прате ове песме.

Титмар који није Словенин, и који као немачки прелат не воли словенски паганизам, прича у првој књизи своје хронике (§ 14) неколике приче о вампирима, па додаје: "Ne muti canis obprobrio noter inlitteratis et maxime Sclavis, qui cum morte temporali omnia putant finiri haec loquor..."

Изгледа да ово сведочанство Титмарово потврђује Несторова Хроника. Пошто је примио посету мисионара различних култуса, Владимир (стр. 88. франц. прев.) сазива своје великаше, и саопштава им резултат својих разговора: "Грци вели, дошли су кудећи сваку другу веру, а хвалећи своју. Они су дуго говорили о стварању света, и веле, да има и други један свет."

Стављајући у Владимирова уста ове речи хроничар извесно хоће да покаже, да незнабожачки Словени нису знали за "онај свет".

Сведоџбе двају католичких великодостојника у овом деликатном питању апсолутно одступају једна од друге. Козма тврди, да незнабошци чињаху жртве за покој душа. Титмар пак доказује, да се све свршава са смрћу. Нестор који припада источној православној цркви, задахнут је очевидно хришћанским веровањима. Немамо апсолутно никаквих сведочанстава незнабожачких Словена.

Да видимо мало, чему нас уче лингвистички споменици и оно мало ставова које имамо. Појам о смрти изражен је у словенским језицима кореном мер (мрь), који је истоветан санскритском и латинском, који преводи појам умора, укочености, пропасти. Појам о месту, куда се иде после смрти, изражен је кореном нав, који је очевидно сродан корену ny, и изражава појам о умору (чешки: unaviti уморан; руски нъімъ - проузроковати јад, ојадити, чинити зло; уныілый, клонуо).

Овај корен даје именицу нав, која, изгледа, означује место, куда људи иду после смрти. Потом Крок јде до нави, вели Чешка Далимилова хроника (III, стих 5).[263] Могао би човек покушати, да помисли и на реч нава, у смислу на-вис: Крок оде у лађу, у сандук. Но конструкција реченице, употреба предлога до не изгледају ми, да овлашћују и на овако тумачење. Стога се дакле са овим једним ставом може допустити, да нав у нава значи онај други свет.

С друге стране налази се реч navî смислу покојника (Миклошић: Lexikon paleoslavenicolalinum, стр. 400.).

Длугош (краковско издање стр. 47.) даје нам једно веома драгоцено објашњење, које се сада слаже са лингвистичким доказима: "Plutonem cognominabant Nya quem inferorum deum et animarum, dum corpora linquunt, servatorem et custodem opinabantur; postulabant se ab eo post mortem in meliores inferni sedes deduci." Очевидно Длугош није измислио ову реч Nya. Покојници звани нави, пребивалиште мртваца: нав или нава, бог мртвих nya, - све се то врло добро слаже. Очевидно Длугош, који хоће словенску митологију да наврати на класичну, мора на себе узети и одговорност за изједначење Нуа са Плутоном. Је ли овде доиста реч о каквом божанству, или просто о пребивалишту мртваца, које се пољски зове nyja, - на знамо ништа.

Код Руса у Карпатима зову се Мавкы или Навкы врсте Русаљака, које, изгледа, представљају душе умрлих.[264]

По сведочанствима, које је Machal (стр. 121) прикупио, сведочанства, која ја немам начина проконтролисати, исто би име постојало и у Бугарској. Код Словенаца се зову Мавје, Навје - душе умрле некрштене деце (у Срба исто тако).

Поред речи нав има у словенским језицима пансловенска реч рај. Ова је реч очевидно старија од хришћанства. По ономе што смо напред казали (стр. 188), може се претпоставити, да код незнабожачких Словена она значи шумско пребивалиште праведних, нешто као Елисејска Поља. У односу према нав, која би представљала пакао, то јој значење још више одговара.

Но споменици ћуте; а испитивање корена рај ништа нам позитивнога не открива. У основи ми врло мало знамо о појму о оном другом свету код незнабожачких Словена. Руски научник Котљаревски посветио је целу једну књигу изучавању погребних обичаја код незнабожачких Словена.[265] На жалост, он се ту користио и споменицима, који су данас оглашени за апокрифне. С друге стране он примењује на словенске Русе арапске споменике, који изгледају, да се пре могу применити на скандинавске Русе.[266] Оно што из свих писаних споменика излази јесте, да стари Словени упражњаваху два начина сахрањивања: закопавање и спаљивање; да у част неких умрлих приређиваху даће или свечаности; да се неке жене, по примеру хиндушких жена, даваху спалити на истој ломачи, на којој сагореваху остаци њихових мужева. Ибн Фослан прича, да је присуствовао спаљивању једнога Руса, и ставља у уста једнога Руса (Словенина или Варјага-Нормана), који је учествовао у тој церемонији, ове речи: "Ви, Арапи, ви сте један глуп народ; ви закопавате човека у земљу, где га раздиру животиње и црви; а ми, ми га зачас спалимо, да би одмах отишао у рај."

На овај се став не може, мислим, много полагати. Незнабожачки Словени немађаху нарочитих места посвећених сахрањивању мртвих. Тек је хришћанство у њих унело гробља. Напред смо навели Козмин став о сахрањивању "quae fiebant in silvis et in campis". То исто потврђује и једно писмо владике Отона Бамбершког, које се односи на балтичке Словене: "Ne sepeliant mortuos chistianos inter paganos in silvis aut in campis."[267]

Кадлубек, пољски хроничар XIII в., потврђује такође, да су постојале погребне свечаности "Funebres superstitiones quas eciam hodie in funebris exercet gentilitas."[268]

У старим руским хроникама говори се о некој погребној свечаности, која се зове мрызна. Миклошић[269] пише тризна, и преводи је са pugna, означујући ипак као малоруску реч трызна - починак мртвих. Ортографија словенско-руских текстова колеба се између трызна и тризна. У овој недоумици ја мислим, да се ова реч може везати за корен тръ (прогутати) [270] и да реч првобитно значи погребну гозбу.[271] Ако би се допустило ово тумачење, онда би ова реч очевидно била слична речи страва, коју је Јордан употребио, да означи погребну гозбу, коју су Хуни славили у част Атилину: "Postquam talibus lamentis est defletus stravam super tumulum eius quem appellant, ipsi ingenti commessatione concelebrant..." (изд. Момзеново, с. XLIX, стр. 258) О речи страва много је расправљано. Баш у време Атиле Хуни беху у додиру са Словенима, и може се мислити, да су им они и позајмили реч страва. Било је, наравно, Словена и у Атилиној војсци.

Нећу дуго расправљати о речи тризна, већ упућујем читаоца на француско издање Несторове Хронике:

"Кад ко од Радимића умре, они славе тризну око леша; затим направе велику ломачу, наместе леш на њу, и наложе ватру. Потом покупе кости и метну их у један судић, који наместе на један стуб крај пута. Тако и данас још чине Вјатићи."

У истој Хроници под год 969. (стр. 54. фр. изд.) речено је: "Умре Олга. Закопаше је. Она

беше наредила, да јој се не приређује тризна; јер она имађаше једног свештеника, који је и закопа." Хришћанство није уништило код свију словенских народа старе незнабожачке обреде у част мртвих. Ради уверења о том довољно је прочитати макар и у преводу Мицкијевићеву песму Преци. Мицкијевић пише на пољском; сељаци његове песме су Бели Руси, унијати, тј. у основи православни, код којих је хришћанство, представљено неспремнијим свештенством, много мање утицаја произвело, него код њихових словенских рођака, католичких Пољака. Од свију словенских народа они можда на најпримитивнији начин представљају стање душе. Обреди, које они вршаху код својих предакв, апсолутно су исти, које је на латинском изнео пољски песник Клоновић у XVI веку, у својој песми Roxolania:

Quin etiam mos est morientum poscere manes

Portari tepidos ad monumenta cibos

Creduntur volucres vesci nidoribus umbrae.

Ridiculaque fide carne putantur ali.

У песми Dziady (Преци) Мицкијевић је изнео народне обредне обичаје уз свечаност у част предака, коју свечаност славе Бели Руси у његовој родној земљи Литванији. Ови обреди које је песник посматрао, ове песме које је слушао а затим протумачио у лепом пољском стиху, биле су више пута прибиране и сакупљене у нарочито лепој публикацији г. Шејна: Грађа га изучавање живота и језика рускога народа и сев. западним областима (Петроград, штампа Акад. Наука, III, vol. in 8°, 1896.).

У III тому (стр. 582. и даље) г. Шејн је посветио једно педесет страна изучавању обредних обичаја у част предака. Оно што сељак Беле Русије зове dziady, dzidy, diady (родитељи у Вел. Руса) то су душе умрлих родитеља. Но те душе нису баш неминовно душе предака или дедова. Међу dziady-ма има не само дедова, већ и ујака, тетака, па чак и деце умрлих још врло малих.

Што карактерише ове обреде јесте то, што су апсолутно незнабожачки. Каткада их врше на четрдесет дана после смрти покојникове. У почетку новембра има један општи празник Dziady. Суштина овога празника јесте један оброк, ручак, од кога остатак чувају за умрле.

Уочи празника очисти се кућа и спреми се јело. Чистоћа у кући, добро јело, привлаче претке. Увече скупе се сродници и званице у кући. Тада домаћин запали једну свећу. Сви седе око стола, на коме је постављено јело, пиће, ракија; и онај који очита молитву, изговара ову формулу:

Свети преци, ми вас позивамо,
Ходите к нама, свети оци,
Има свега што нам је Бог дао.
Ево вам све што имамо,
Све чиме кућа наша изобилује.
Молимо вас, свети оци, ходите, сиђите доле к нама.

Затим налије једну чашу ракије, тако, да се мало прелије на сто за претке, па испије. Сви одраслији чине то исто. Нико не једе пре но што се одвади по једна кашика од сваког јела, или одвоји комад, што се све оставља у нарочити суд. Овај суд метну поред прозора (ради предака). Затим почну јести и пити, али невесело. Старци су још од свију најневеселији; они прислушкују најмањи шум, шуштање лишћа, дах ветра, шкрипу врата, лет каквог ноћног лептира. Све ове појаве чине се, као да означују присуство покојника. Кад се сврши јело, подижу се испред стола, пошто су претке отпустили овим речима:

Свети преци, ви сте дошли овде,

Јели сте и пили,
Идите сада својим кућама,
Реците, шта вам још треба?
Или боље, идите на небо.

Словени у Белој Русији јесу чисте расе; њих је цивилизација врло мало докачила, хришћанство их је само дотакло. Њихово стање душе је још и данас оно исто њихових незнабожачких предака од пре десет векова. Сведочанство које нам њихов фолклор доноси заслужује озбиљну пажњу.

Ова предања која и данас упркос хришћанства постоје код неких словенских народа, јесу до овог новог верскога реда најбољи доказ, којим се потврђује, да су њихови преци имали појма о оном свету. Овде ћутање старих споменика мора допунити фолклор. Но домашај фолклора је бесконачан, а описи, које смо донели, за сада су довољни. Уосталом овде нам и археологија долази у помоћ. У гробовима незнабожачким у Чешкој нађени су судови, који су морали садржавати храну, и који су очевидно ту стављени били, да покојницима служе у животу на оном свету.[272]

ДОДАТАК

Световид (Свантовид) и Свети Вид[273]

У глави у којој смо напред говорили о Световиду, словенском богу на острву Рујну, и о боговима на свршетак вид, ја сам се трудио, да докажем обратно Миклошићу и неколиким претераним критичарима, противно Хелмолду и Саксу Граматику, да је име овога бога постало од чистих словенских елемената, и да у њему не треба гледати неку измену латинскога Sanctus Vitus-a. Јер то је тумачење просто основано на једној од оних фантастичних етимологија, које обилују словенским именима у латинских средњовековних хроничара. Ја сам би тако срећан, да се моме мишљењу придружи и наследник Миклошићев на катедри словенске филологије на бечком универзитету, г. В. Јагић.[274] Само уместо да се сложи са мном, да вит значи пророчанство, г. Јагић доводи то име од корена vi - ви, борити се. Овом тумачењу прилазим и ја, јер оно боље од мога тумачења објашњава имена: Витоград, Земовид, Хостивид, Љутевид, Витослав, Витомир.

Корен свять значи свет. Можда првобитно значи јак, чврст (немачки heilig); налази се у великом броју особених имена, нпр. Светоплук, Сватоплук, Свјатоплук у Моравској, Чешкој, Русији и Померанији. У Русији се налази још име Свјатослав (Σφεωδοσλάβος) у византијских хроничара). У Пољској Сватобор име човека (op. Gallus, II, 27) Сватобор, света шума, итд.

Латински хроничари који изједначавају свет (свять) са sanctus падају у грешку сличну оној, у коју су пали критички слаби Румуни, који хоће речи sanctus да припишу придеву sfint, који је из старословенског прешао у њихов језик. Оба саставна дела речи Световид јесу дакле чисто словенска.

Изједначујући ово божанство са Sanctus Vitus, Хелмолд и Сакс Граматик дали су се обманути једном чистом и случајном сличношћу облика и звука. То је обичан поступак средњовековних немачких или урођеничких хроничара, кад год би хтели објаснити нека словенска имена. Они најчешће гледају, да им нађу смисао не у језику коме они припадају, не ни у језику германском, што би. строго узев било и правилно, већ у језику латинском и у класичним успоменама. Код њих је то један прави систем. Стога бих ја у овој речи о Световиду противу (Sanctus Vitus) светог Вида хтео прикупити неколико примера, који до сада, колико ја знам, нису нигде систематски уређени.

Да почнемо од Хелмолда, јер противу њега треба изнети доказе. Од првог параграфа његове Chronica Slavorum ми хватамо на делу његове археолошке фантазије. Реч је о Балтичком мору: "Sinus huius maris... appellatur ideo Balticus eo quod in modum baltei longo tractu per Scythicas regiones tendatur usque in Graeciam." Рецимо у олакшицу Хелмолдову, да је он од речи до речи преписао ову реченицу из Адама Бременског (Descriptio insularum Aquilonis, ш 10.). Адам Бременски, који такође воли да етимологише, везује у загради име Винула (Vinules) словенског народа са Вандалима.

Мало даље Хелмолд, мислећи, да даје доказе о својој класичној спреми, говори о једном граду quae dicitur Woligast; "apud urbaniores (писмених) vocatur Julia Augusta propter urbis conditorem Julium Caesarem? Јулије Цезар основалац једнога града на обали Балтичкога мора - то је толико исто, као што је Sanctus Vitus дао име словенском божанству.

Херборд историк Отона Бамбершког описује у граду Штетину незнабожачке храмове зване contmae.[275] Њему поставља један његов замишљени саговорник ово питање:

Quare illa templa vocabant continas?"

Он одговара:

"Sclavica lingua in plerisque vocibus latinitatem attingit, et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocabant."

Први део одговора је потпуно исправан, други чиста машта.

Перц је то врло добро приметио, да треба тражити друго тумачење, те зато предлаже у примедби једно тумачење извучено из пољског језика: "Polonis est koncizna finis, continae igitur aedificia fastigata." Ово тумачење вреди исто онолико колико и Хербордово.

Г. Крек је боље погодио, доводећи у везу реч contina са старословенским кать (къть) кућта, која и данас постоји у српском језику као кућа, у бугарском кьшта, и чешком koutina. (Gesindstube, Kott, Supplément, стр. 698.) Реч contina има дакле исти смисао као и реч храм. Ово је особито интересантно за доста сиромашан речник језика балтичких Словена.[276]

Мерзебуршки владика Титмар имао је све врсте добрих разлога, да зна порекло свога епископскога града и етимологију његовога имена. То је чисто словенска етимологија: mezi bora (чешки mezi, кашупски meize; пољски: miedzi, међу; бори, пансловенска реч, боровина). Но Немац по народној етимологији преноси бор у burg. Титмар, да ли зато, што никада није слушао о словенском пореклу свога епископскога града, или просто што је желео, да то порекло доведе у племенитију визу тек он реч merse везује за бога Марс-а.

"Et quia tunc fuit haec apta bellis et in omnibus semper triumphalis antiquo Marti signata est nomine. Posteri autem mese, id est mediam regionis nuncupabant eam vel a quadani virgine sic dicta."

Титмар случајно наилази на праву етимологију; но неће да је призна, већ радије изазива име једне легендарне девојке.[277] Ни Света Столица (папска) не тумачи ништа боље од прелата. Титмар у два маха наводи један Mons Silensis, у коме се може познати име Шлезије (Silezije Szlązek, изговарај Chlonzek на пољском). Овај Mons Silensis постаје у једној були Евгенија II (apud Jaffй. 2. II, 2998). Mons Silentii!

Историк Отона Бамбершког, Ебо, прича озбиљно[278]да је град Јулин (друкчије зван Волин) на обали Балтичкога мора подигао Јулије Цезар, да се ту чува (још од његовог времена) његово копље приковано за један стуб, који је подигнут у част тог римског јунака. Свештеник Бернхард, распаљен љубављу према мученику (Христу) покушава оборити тај стуб. Кад се Ебо није устезао од невероватности оваквих измишљотина, које је једино сугерирала једнозвучност имена Julius и Јулин, треба ли се онда чудити, што су Хелмолд и

Сакс Граматик примили сто пута вероватнију сличност и блискост између Световида и Светог Вида (Svantovitus и Sanctus Vitus)?

Да пређемо на Јужне Словене. Историк словенске цркве у Салони у Далмацији, архиђакон Тома (XIII в.) асимилира словенско име Хрвата (Croates) са именом старих Curites или Corybantes: "Haec regio antiquitus vocabatur Curetia et populi qui nunc dicuntur Chroati dicebantur Curetes vel Coribantes."[279] Ова фантастична етимологија није довољна архиђакону Томи. Те и он осећа потребу, да протумачи име Curètes: "Dicebantur vero Curetes quasi currentes et instabiles; quia per montes et silvas oberrantes agrestem vitam ducebant."

Писац Chronica Slavorum Арнолд (XIII в.) наилази узгред на име Срба око Дунава, па не може да не прави игру речи о латинском облику тог имена: "Jn medio nemoris cuius habitatores Servi dicuntur filii Belial, sine jugo Dei, illecebris carnis et gulae dediti et secundum nomen suum immunditiis omnibus servientes. "[280]

Наравно Арнолд не сумња ни један часак, да Срби дугују своје латинско име ропству у коме се налазе, с погледом на рђаве њихове страсти. Ово исто име Срби, под грчким обликом Σπόροι, није ни Прокопу Цезарејцу донело више среће. (De bello gothico, књ. III, 14.) "Σπόρους γαρ τς παλαίον εκοάλουν ότι δί σποράδην, οίμαι διεσκηνημένοι τιν χώραν οικούσι. Зову их Спорима, јер живе расејано, спорадично".

Етимологија игра тако исто своју улогу и у чешко-латинској Козминој хроници (XI в.) и у стиховној Далимиловој хроници, која је постала из оне прве. Обе доводе име Prag - Praha од prah - праг, јер је град подигнут на месту, где неки дрводеља и његов син прављаху праг.[281] Исти је појав и у пољским хроникама. Тако Богухвалова хроника[282] објашњава име Панонија пољском речју pan господар, а име Далмација са dala mat (dedit mater).

Не би било тешко навести безброј оваквих примера. Ови које сам навео довољно показују какву улогу играју у првобитним хроникама: аналогија звукова, народна етимологија и проста игра речи (каламбур). Из њих се извесно може закључити, да је име Zvantovitus, Svantovitus - Световид заиста аутентично име једнога словенскога бога, поред свег усиљавања и Хелмолда и Сакса Граматика, који су хтели да га доведу у везу са именом Sanctus Vitus - св. Видом.

Снимци кипова

Снимци које овде прилажемо, позајмљени су из немачкога часописа Archiv fur Anthropologie (Brunswik, т. XI, стр. 45., и даље). Они иду уз чланак Weigel-a.

Снимак 1. протумачен је на стр. 104 - 105 ове књиге. Снимак 2. представља надгробну плочу у цркви у Берлину, на острву Рујну. Сматра се, да ова плоча припада гробу некога калуђера. Изгледа, да лик са ње одговара лику са снимка 1. Може се претпостављати, да је за време хришћанске периоде рог био замењен крстом.

Снимак 3. објаснили смо на стр. 105. и даље.

Снимак 4. јесте једна статуа од црвенога гранита, која од незапамћених времена служаше као гранични камен између села Mosgau Grossherzogwalde (округ Rosenberg, источна Пруска). Данас се ова статуа чува у данцишком музеју.

Снимак 5. представља исту статуу гледану са стране.

Снимак 6. је статуа од сивог гранита, која је служила као међа између села Rosenverg-a и Rosenau (у западној Пруској). Рог за пиће је можда био окачен о врат, а данас је тај део уништен. - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 7. статуа од сурог гранита, служила је као међа између села Rosenberg-а и Grossninkau (у западн. Пруској). - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 8. статуа од сурог гранита, служила је као граница између села Goldan и Heinrichau (у западн. Пруској). - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 9. велики комад сурога гранита, представља једнога грубог скицираног коња и коњаника. Нађена је у селу Gross-lesen-у у округу Rosenberg (у западној Пруској).

Снимци 10. и 11. На левој страни овога камена је човек грубе израде; на супротној страни види се човек који држи један рог. Налази се у данцишком музеју.

Снимци 12. и 13. Лице и наличје једног каменог лика, нађен 1859. у околини Бамберга у Баварској.

Снимци 14. и 15. од камена, нађени у околини Бамберга.

Снимци 16. и 17. од камена, нађени у околини Бамберга. - Сев. источну Баварску заузимали су некада Словени. (Оригинали се чувају у бамбершком лицеју).

Снимак 18. је од дрвета из Alt. Friesack (округ Ruppin, област Брандебурга). - Налази се у етнографском музеју у Берлину.

Снимак 19. је од иловаче, нађен је у Rhinow-у, округ Havelland (Брандебург). Врло рђаво је печена. - Налази се у етнографском музеју у Берлину.

Снимак 20. и 21. су од ћилибара нађени у Schwarzort-у - (запад. Пруска). Налазе се у данцишком музеју.

Снимак 22. представља жену, од бронзе је, нађен у Kleinzastrow, округ Greifswald (Померанија).

Снимак 23. од бронзе је. Нађен у Thorn-у (источна Пруска). - Налази се у данцишком музеју.

Ништа тачно не доказује, да су ови снимци словенскога порекла. Ипак оно што о њима каже г. Вајгел изгледа врло вероватно. Неки од њих имају извесне појединости, које се слажу са описима, које смо и у хроникама нашли.[283]

Неке примедбе о словенским идолима

Ништа не доказује, да све ове напред изнесене слике заиста представљају каква божанства. Слике 12, 1. и 2. јесу можда прости надгробни споменици.

Исте ове споменике проучавали су: Вајгел (Weigel: Archiv f. Antropologie, 1894.) и А. Хартман и Кехлер (Hartmann, Koechler, ibid. 1896.).

Требало би, да се редом прибележе сва открића учињена о предметима, који изгледају, да се могу приписати култусу незнабожачких Словена. На жалост, овај посао до данас није ни покушаван. Ја сам о томе питао г. Д-ра Niderle-а, који најбоље познаје преисторијску археологију Чешке. Он ми је дао ово неколико својих објашњења, али изјављује, да није обратио особиту пажњу на моје питање, које мене интересује.

Чешки часопис Pamбtky Archйologicke објавио је у 1880. г. (стр. 338. и даље) чланак г.

Смолика: О археолошким открићима учињеним и Чешкој од XVI - XVIII века. Бјененберг (Bijenenberg) у своме делу: Versuch über einige merkwürdige Alterthümer in Königreich Boehmen - (Koenigratz, 1779 - 1785), означује у околини Јаромера откриће неких предмета из бронзанога доба, међу којима би били и дванаест домаћих богова (lares). Наравно, не зна се, шта је било са њима. Бјененберг наводи једно исто тако откриће у околини Храдеца. У истом часопису т. III, стр. 27 - 29. Зап (Зап) је описао и репродуковао три бронзана идола, од којих је један нађен у Бихлову у Моравској, други у Хрудиму у Чешкој, трећи припада колегији Clementinum-а у Прагу. Да ли су они словенскога порекла? Не могу о том ништа рећи.

Моравски археолог Др Ванкел изнео је у Časopis Olomouckecho Musea (Ollmütz, 1889. стр 58.) откриће у гробовима у Наклу близу Оломуца двеју камених статуа са врло великим главама, које су биле разбијене.

Дело које се зове Schlesiens Vorzeit (које не знам, а не знам му ни аутора), вели, да су у гробовима у Становићу (Stanovice) у округу Охлау у Шлезији нашли zwei Göolzenbilder (идола).

Калина у своме делу Boehmens heidnische Opferpldtze - Праг, 1836. стр. 167. - спомиње у Квилицу, близу Раковника у Чешкој, један камени пиједестал, на коме данас стоји крст, али некада, по традицији, био је ту уместо крста, идол.

Бечке Mitteilungen der Central-Comission (1890. стр. 226.) спомињу у Кокору, близу Оломуца у Моравији, једну недавно оборену камену статуу женскога типа (kamenne baby).

Нађене су у Чешкој камене статуе женскога типа, које, изгледа, припадају словенској периоди. Једну од њих одавно је описао Болелуцки (Rosa Bohemica, 1868.) чији је опис поново издан у Časopis českého Museum, год. 1891. стр. 417.

То беше: "rude quoddam saxum, truncum et acephalum ad instar cylindri truncum potius quam statuam repraesentans. A summo, quo pectus ob humeris descendit... cuius cumque bubulci manus supercilia, oculos, nasum, os et mentum clavo, vel quocunque ferro sculpsit, mammas etiam mulicbres adjecit... Utero praegrandi tumet illius saxum quasi parturiens foetum." Оближњи сељаци зваху ову статуу Јелисавета, а жене у благословеном стању иђаху јој на поклоњење.

Миодраг Б. Шијаковић

Варијације на тему: словенски мит

Књига Луја Лежеа "Словенска митологија" појавила се у нас пре осамдесет година, тачније - 1904, док је француски оригинал изишао само три године раније, 1901. Разуме се, отада па до данас наука је дошла до нових сазнања из ове области, извршена су нова испитивања, прављена су упоређења и појавила су се тумачења структуралиста, који су подробније осветлили прасловенске, балтијске и општеиндоевропске текстове. Једном речи, појавиле су се бројне књиге у којима је реч о митолошком супстрату старих Словена; и не само књиге, већ критички написи и веће или мање студије о појединим проблемима и изворима.

Упркос свему, књига Луја Лежеа остаје и данас као озбиљан покушај да се систематски и свеобухватно размотри словенски пантеон, кога сачињавају бројна позитивна и негативна божанства, полубожанства и митска бића. И то је несумњиво, поред осталог, и разлог што се она опет појављује; сем тога, надамо се да ће она још више подстакнути наше млађе научнике, у првом реду антропологе и етнологе, а ништа мање и историчаре, да се, попут руских структуралиста - В. В. Иванова, В. Н. Топорова, Б. А. Успенског, Ј. М. Лотмана и других, упусте у ову пустоловину истраживања наше древности, која је, несумњиво,

значајна како за упознавање менталитета и карактерологије словенских народа, тако и фолклора који се, заправо, и заснива добрим делом на митским представама, обредним ритуалима и хероизираним догађајима; посебно је значајна за наше заједништво не само на овим просторима, већ уопште међу словенским народима, који ево већ вековима истрајавају на историјској ветрометини.

Писац ове књиге, Луј Леже, био је француски славист, и он је својим бројним студијама и књигама упознавао европску јавност са словенским наслеђем и традицијама, па се чини да је штета што још коју његову књигу нисмо имали у преводу на наш језик. Рођен је у Тулузи 1843. године; студирао је на лицеју "Луја Великог", а потом је, под утицајем Чодцкоа (Chodzko) почео да изучава пољски језик и књижевност. Међутим, на њега је пресудан утицај извршио Јозеф Вацлав Фрич (1829-1889), чешки књижевник који је, после револуције против Мађара из 1840, живео, као изгнаник и револуционар, у Паризу, где је и упознао Лежеа, и упутио га на студије чешких старина. Стога је и први Лежеов рад био посвећен проучавању чешке литературе.

Приликом боравка J. J. Штросмајера у Паризу за време изложбе 1867. године, Л. Леже га је упознао и с њим се спријатељио, па је тако био позван на свечано отварање загребачке Академије наука и том приликом је први пут контактирао са нашим народима, будући да је, после Загреба, посетио и наше јужне крајеве. Овај боравак му је омогућио да приведе крају своја два докторска рада - "Преобраћање Словена у хришћанство" (La conversion des Slaves au Christianisme) и "Хроника калуђера Нестора" (La Chronique du moine Nestor), после чега су му се отвориле широке научне перспективе; исте године постаје професор чешке, пољске и српскохрватске књижевности у Жерсоновом институту, што је он веома зналачки и компетентно обављао, залажући се да приближи наше културе својим слушаоцима. За време Париске комуне Л. Леже борави у Прагу и уређује француски лист "Journal", а већ идуће године путује у Русију, присуствујући, као представник Француске, откривању споменика песнику Пушкину; после тога постаје наставник у Школи за живе источне језике ((Ecoles des langues vivantes orientales), што му је отворило пут за Колеж де Франс и омогућило озбиљније бављење науком, тако да су после тога уследиле бројне студије, чије би нас навођење далеко одвело. Стога ћемо указати само на неке значајније: "Народне словенске приче" (1880), "Словенски народ у XIX веку" (1882), "Херојске песме и народне баладе Чеха" (1866), "Косовска битка и пропаст српског царства", "Старе словенске цивилизације", итд. Овом списку треба, наравно, додати и Лежеово дело "Словенска митологија". Умро је 1923. године.

Књига "Словенска митологија" је по свом садржају свакако најзанимљивије и комплексно Лежеово дело, на коме је он дуго радио, проучавајући бројне изворе који су му били приступачни, у настојању да реконструише словенски пантеон и да га понуди у једној прихватљивој форми. При том је, дакако, користио и словенске и стране изворе, и то зналачки и педантно, многе од њих подвргавајући анализи и критички их уткивајући у овај материјал који је често велики изазов да се застрани и одступи од материјалних чињеница. Наиме, као што нам је познато, словенска митологија се може градити на основу словенских извора, који су каснијег порекла, јер су настали онда када су Словени били већ ван своје прапостојбине, али и страних хроника у којима се помињу Словени и њихови обичаји и веровања, што почиње још од Тацита, који у својој књизи "О Германији" помиње наше претке и даје занимљиве податке о њима. Очигледно је, што се може и из саме књиге закључити, словенска божанства фигурирају у делима старијих словенских аутора и хроничара, али су присутна и у фолклорној грађи, у скаскама и легендама, тако да се етимологија многих имена налази у географским, ботаничким и другим називима.

Наравно, словенски извори су веродостојни и аутентични; они почињу са Несторовом хроником, где се већ помињу богови древног словенског веровања, чак и сам бог Перун, тако да се већ код Нестора појављује тзв. словенско двојеверје, будући да он, негде средином X века, равноправно пише о паганима и хришћанима. Значајан је такође и Ипаћевски рукопис, где се говори о Сварогу и Дажбогу, затим "Слово о полку Игорову", као и Новгородска хроника, која описује, поред осталог, уништавање древних светилишта и

култова.

Што се тиче чешких извора, они су малобројни и одатле би најпре требало поменути хронику Козиме из Прага (Kosimus Pragensis), чији је наслов "Fontes rerum bohemicarum", док су пољски непоуздани, пошто су Пољаци примили хришћанство још у X веку, а Длугошево (Longinus) дело "Historia Poloniae" потиче из XV века, дакле четири века после паганских традиција, те се стога можемо ослонити највише на фолклорну грађу.

Наши извори, извори јужнословенских народа, доста су богати и очувани су у народној традицији после доласка Словена на тле Балканског полуострва; о тој традицији писали су многи наши научници, нарочито у време романтизма, који се, као што знамо, залагао за рехабилитацију народног стваралаштва, откривајући многе заборављене споменике словенских култура. У том смислу од посебног је значаја рад Натка Нодила "Стара вјера Срба и Хрвата", штампан од 1885. до 1890. године у десет књига "Рада" Југословенске академије знаности и умјетности, а пре кратког времена издат је у посебној књизи у сплитској издавачкој кући "Логос". Ништа мање нису значајни и радови осталих слависта и истраживача старина - Томе Маретића и Ватрослава Јагића, а у новије време Веселина Чајкановића, чија истраживања наших старих обичаја и веровања заслужују посебну пажњу, затим Милана Будимира, па Хенрика Барића, Тихомира Ђорђевића, Симе Тројановића, М. Филиповића, и др. Списак би одиста био велики, мада не би било на одмет направити за наше прилике комплетну библиографију написа и студија о словенској митологији. Додајмо овоме и то да се и међу млађим кадровима већ показују резултати.

Нажалост, Слободана Зечевића, писца запажене књиге "Митска бића српских предања", отргла је смрт и зауставила његов даљи рад.

Међутим, овом приликом треба истаћи и доприносе руских и осталих научника у овој области. Од објављивања књиге А. С. Кајсерова - "Словенска и руска митологија" (друго издање 1810), која је подстакла и Дубровског да приступи проучавању погребних обичаја старих Словена и да напише прву граматику старословенског језика, многи су се латили посла да обрађују поједине проблеме: словенским старинама се занимао, најпре, Ј. П. Шафарик, чији допринос такође треба имати у виду, али од изузетног значаја је И. Ј. Хануш, чија је књига "Бајесловни календар" (Праг, 1860) привукла нарочиту пажњу, јер је писац у њој изложио све паганске празнике старих Словена; мало касније се јавио и Афанасијев са својим делима, тако да је литература о словенској митологији полако расла налазила су се решења.

Што се тиче страних извора, и они су бројни; и поред тога што су каткада непоуздани, ипак нам пружају значајне податке на основу којих можемо полако да реконструишемо многа божанства и веровања, обичаје и ритуале. Већ смо поменули да је о Словенима писао још Тацит, називајући их Антима. Каснији хроничари пишу о овим непокрштеним "дивљацима" каткада са презрењем, каткада топло и благонаклоно, али у сваком случају ту и тамо провири који занимљиви податак који инаугурише нова сазнања и открића. Међу тим хроничарима посебно место заузима Адам Бременски, каноник Бременске катедрале, који је живео у XI веку; и поред тога што у својој хроници, чији је наслов "Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum", није желео да говори о паганима, ипак је у описивању Словена говорио и о њиховим старим веровањима; он пише о граду Ретре, где су била светилишта у част "демона", будући да је овим именом називао словенска божанства, посебно Радигоста, који је био - по њему - на врху словенског Олимпа, а што се етимолошки везује за словенско гостопримство.

После Адама Бременског, значајно место заузима Хелмолдово дело "Словенска хроника", које нам открива и потврђује поједина имена словенског пантеона; Хелмолд је рођен почетком XII века, између, дакле, 1110 и 1117, али место рођења није утврђено, а једино је поуздано да је био Немац; његова хроника обрађује период од осмог века - све до 1172. године, што значи да је догађаје описивао или по причању или као очевидац, будући да је у хронику унео њему савремена преплитања. И поред тога што у овој хроници има доста

нетачности, нарочито у погледу изговора имена и одређивања места, она нам ипак осветљава многе ликове словенског пантеона, тако да нам пружа увид и у историју Словена, нарочито нас упознаје са дугом борбом немачких феудалаца са словенским кнезовима. Немац и хришћанин, који је писао под утицајем Библије и предходника Адама Бременског, Хелмолд се залагао за немачке феудалце и хришћанство, тако да његови искази често нису објективни и не пружају праву светлост, али - и као такви - помажу нам да дођемо до бројних података. Стога се Хелмолдова хроника може сматрати значајним извором за словенску митологију.

После Хелмолда долази хроничар Титмар, магденбурски каноник, који, поред Радгоста, помиње и Сварожића, додајући притом да је свако словенско племе имало и своја божанства. За сагледавање ових проблема такође је значајно и дело Сакса Граматика "Gesta Danorum", јер се у њему, поред описа борбе између Данаца и Словена, пружају подаци о словенским култовима и божанствима. Треба поменути и дело "Vita Otonis" (XII век), које је написао монах Ебо из Бамберга негде 1151 или 1152 године; у њему говори о покрштавању Словена и притом помиње и паганске богове. Није занемарљиво, наравно, и дело Херборда, другог Отоновог биографа, пошто и он помиње словенска паганска божанства, у првом реду Жеровита (Gerovit), кога пореди са римским богом Марсом. Сем тога, он говори и о појединим градовима и светилиштима у њима.

Што се тиче византијских извора, њих такође треба имати у виду при конструисању словенске митологије, а нарочито Прокопија Цезарејца, који у свом делу "De Bello Gothico" (О Готском рату) говори о Словенима и њиховом веровању у врховног бога громовника и у речне нимфе, што је, разуме се, доказ да су Словени веровање у виле понели још из прадомовине. Остали византијски извори нису нарочито значајни, мада и њих треба користити, утолико пре што је наша Академија наука објавила неколико књига "Византијских извора за историју народа Југославије", тако да су у њима затуплъени сви византијски аутори који су говорили. о Словенима или их помињали неком пригодом.

Наравно, било би пожељно да се објаве исто тако и извори из хроника осталих европских хроничара и историчара, како би овај занимљив материјал био што приступачнији нашој најширој публици, најпре онима које занимају проблеми словенских старина.

Као што се види, савестан митолог који жели да компонује словенску митологију имао би одакле да почне, јер је материјал, упркос томе што су многи сматрали да је то terra incognita, доста обилан и обиман, али га само треба систематизовати, нарочито после најновијих открића руских структуралиста, који су својим радовима овај проблем приметно померили напред и успели да баце нове светлости на везе словенског митског света са митским представама осталих индоевропских народа. У том смислу од посебног су значаја књиге: В. В. Иванов и В. Н. Топоров: "Исследования в области славянских древностей (Москва, 1974), затим Б. А. Успинский: "Филологические разыскания в области славянских древностей", (Москва, 1982), Н. Н. Велецкаја: "Языическая символика славянских архаических ритуалов " (Москва, 1978), затим радове Е. В. Померанцеве, и тд. Наравно, и код осталих словенских народа развијало се интересовање за древну словенску митологију, као што је то случај, рецимо, са написима Михаила Арнаудова код Бугара, Нидерлеа код Чеха, и осталих научника који својим доприносом помажу да се приближимо митским правизијама старих Словена: оне су, као што се може видети, богате и раскошне.

Стога сматрамо да ће књига Луја Лежеа "Словенска митологија", коју читалац сада има у рукама, употпунити наша сазнања о овој области, о којој свако од нас треба да зна бар оно најосновније, јер се свакодневно сусрећемо са неким ритуалним поступком који је прешао у конвенцију, а такође и са народним стваралаштвом, које се, чини се, тешко може схватити ако претходно не контактирамо са ликовима словенског пантеона. Ово утолико пре што се у последње време, свуда у свету па и код нас, често пише о митологијама и митовима појединих народа, нарочито после Фројдове психоанализе, будући да је Фројд у митовима назирао метафоре о најинтимнијим људским нагонима и подсвесним импулсима. И ова књига долази да употпуни наша познавања и прошири видике.

Миодраг Б. Шијаковић

Напомене

1. Paris, Vieweg, 1868.

2. Књижара Leroux, 1886.

3. Неколики примерци ових расправа продавани су у књижари Maisonneuve.

4. Рођен 1782. погинуо 1813. у бици код Ханау, Кајсаров је био у више питања претеча. Год. 1806. пријавио је Универзитету у Гетингену једну тезу о еманципацији робова. De manumittendis per Russiam servis; Dessertatio inauguralis philosophico-politica. Његов покушај о словенској митологији преведен је на руски. (Москва, 1807. г. 2. изд. ib. 1819.) Г. Сухоилинов му је недавно посветио једну врло интересантну белешку, у свесци LXV Зборника једног одељка руске Академије Наука у Петрограду 1899.

5. О Афанасијеву види врло правилну белешку г. Кипричникова, у делу Венгеровљевом: Критико-библиографическій словарс рускихъ писателей, т. I, стр. 860. и даље.) Пок. Ралстон је велики део грађе за своја два дела о песмама и причама рускога народа позајмио од Афанасијева (The songs of the Russian people, Лондон, 1872; Russian folktales; ib. 1873.).

6. Руски наслов те књиге је: О погребалънъ іхъ обичајахъ языческихъ Славянъ, Москва, 1868. - Друго издање је објавила Академија петроградска (у општем издању Котљаревскових дела 1891. год.).

7 Узгред сећања ради спомињем пољске књиге Казимира Шулца (Casimir Szulz): Mythologia Slavianska (Posnan, 1881.). Она је потпуно без вредности. Толико исто могу рећи и о једној скоријој књизи са потписом M. K. O religii poganskih Slowian.

8. О овој књизи види осим чланка Јагићевог и чланак г. В. Милера у Журналу минист. нар. просвіъщ год. 1884. прва свеска.

9. О Махаловој књизи види Archiv fur slav. Phil. t. XVII, стр. 583. и даље. Упркос празнина и грешака за које му се замера, ово је дело ипак драгоцени репертоар и за митологију, особито за фолклор.

10. Уз прво издање Крекове књиге, писаше Миклошић (Jenaer Literaturzeitung, 1875, стр. 43.) "изјављујемо, да не припадамо оним митолозима, који верују, да могу из прича народних извући сву веру незнабожачких словенских народа". Г. Поливка наводи овај став у једној примедби свога превода на чешки мојих "Esquisses" (Sbornik Slovanskэ, 1883. стр. 392.): "ипак се не може порицати, да више него једна незнабожачка идеја може бити скривена под хришћанским обликом. Али у томе треба поступити са много критике и опрезности". То сам и сам каткада чинио (види главу о Перуну и св. Илији).

11. "Invaluitque in diebus illis per universam Sclaviam multiplex ydolorum cultura... Mira autem diligentia circa fani diligentiam affecti sunt (Helmold, I, 52.): "Praeter penates enim et ydola quibus singula oppida redundabant..." (ib. I. 83). Хелмолд наводи као значајну особитост: "Prove deus Aldenburg quibus nulle sunt effigies expresse". "Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonum singula ab infidelibus coluntur..." (Thietmar, VI, 24.) Могао бих навести мноштво оваквих цитата.

12. Cf. Thietmar: "Quamvis autem de hiis aliquid dicere perhorresscam, tamen, ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem inanioremque populi istius executionem, qui sunt vel unde

huc venerint (dii Liuzicorum) strictim enodabo" (VI. 23) cf. p. 9.

13. Што се тиче Несторове Хронике, упућујем на моје француско издање (Paris, Leroux, 1884.); за словенске руске текстове - на издања руског археолошког друштва. Ја сам већ исказао своју сумњу о песми Игоровој у својој "Руској књижевности" (друго издање, стр. 21 - 23).

14. Fontes rerum bohemicarum, т. II, Праг, 1874. стр. 21.

15. Ib. стр. 8.

16. Ево тог споменика у целини: "Novus dux Bracislaus iunior... omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores, quas in multis locis colebat vulgus ignobile extirpavit et igne cremavit. Item et superstitiosas institutiones, quas villani adhuc semipagani in Pentecosten tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et daemonibus immolabant, item sepulturas, quae fiebant in silvis et in campis, atque scenas, quas ex gentili ritu faciebant, in biviis et in triviis, quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos, quos super mortuos suos, inanes cientes manes ac induti faciem larvis bachando exorcebant; has abominationes et alias sacrilegas adinventiones dux bonus, ne ultra fierent in populo Dei, exterminavit".

17. Fontes rerum bohemicarum, t. в, стр. 15.

18. Ib. стр. 88.

19. Galli-chronicon, ap. Bielowski, Monumenta Poloniae historica. t. v, Lwów, 1864. - О Галу види најновији мемоар Max-a Gumplowicz-a: Bischof Balduin Gallusvon Kruszwica (Sitzungsbesichte der kais. Akademie, Vien, 1895.).

20. Cf. ad. Brem. Descriptio insularum Aquilonis уз описе обреда скандинавских незнабожаца: "Caeterum neniae quae in eiusmodi ritu libationis fieri solent multiplices et inhonestae ideoque melius reticendae". (28)

21. Archiv fur slav. Phil. t... XIV, стр. 170. и даље.

22. Види Dlugosz, Opera, t. x, Cracovie, 1873. стр. 47. и даље.

23. Archiv. f. slav. Phil. loc. cit. стр. 183. и даље.

24. Адама Бременског издао је Лапенбергер, ap. Pertz (Mon. germ. t. VII). Поново је штампан у Хановеру in usum scholarum,1 vol. in 8° књижара Hahn, 1876. У предговору се указује на најбоља издања, преводе и коментаре. У најновије време проучавао је географију Адама Бременског Август Бернард, De Adamo Bremensi geographo (теза поднесена факултету филолошко-истор. у Паризу, Hachette) 1896, и г. S. Günther, Sitzungsberichte der königl, boem Gesellschaft der Wissenschaften - Праг, 1894. - Дело Адама Бременског достиже до год. 1072. Допуњено је још једном занимљивом главом о географији: Descriptio insularrum Aquilonis. - Види још Wattenbach Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, 4° изд. Берлин, 1877.

25. Orderic Vital (XII век) изједначује религију Словена Љутића са вером Germanaca: "In Leuticia populosissima natio constitebat quae Guodenem et Thurum Freamque aliosque falsas deos colebat." (Monum. Germ. hist. t. XX, стр. 55.)

26. Вагри-Вагринци заузимали су земљиште између Ист. мора реке Траве и Свентина у кнежевини Холштајн. Главни је град њихов био Старград (данас Олденбург). Покорио их је Карло Велики око год. 804. Но племе Бодрића одржало се у паганизму још 300 год. Плен - Плоен - је било седиште друге кнежевине словенске. Познати су: домаћи кнез Гочак

(Gottschak), погинуо 1066, год. и Хајнрих, умро 1124. год. Они су покушавали и ту увести хришћанство, но без успеха. Год. 1132. освоје их Холштинци, и од тада су покрштени и погермањени. Имали су свој грб: сребрну бикову главу, између рогова сребрни копривин лист на црвеном пољу.

Bosай, некада Вйzй, село у олденбуршкој кнежевини, поред Либека; лежи непосредно уз језеро Плен, које се још зове и Владикино језеро (Bischofsee). Има на 270 становника. Било је једно од најзнатнијих села у целом Холштајну; у X веку почело се и ту уводити хришћанство, али без успеха. Но касније је потпуно увео ту хришћанство владика Вицелин.

Превод.

27. Објављена први пут у Франкфурту 1556 г. хроника Хелмолдова је више пута прештампана. Нарочито је то чинио Лајбниц у Scriplores rerum Brunswicensium, и у Перцовим Monumenta (т. XXI). Једно издање in usum scholarum приредио је у Хановеру Перц 1868. г. Њу је изучавао Voelkel, Die slawenchronik Helmolds (теза у Гетингену) Данзиг, 1873., Хирсекорн, Die slavenchronik des Presbyter Helmold, приступна дисертација, Halle, 1874; - Броска, Forschungen zur deutschen Geschichte т. XXII, 1882.; Паплонски у предговору своје хронике на пољском (Варшава, 1862); Лебедев Опытъ источниковъ для исторій балтичких Словянь од 1131. - 1170; Г. Лебедев коме се дугује и вредан рад: Послыьдняъ борьба Славянъ противь Германизацій (Москва 1876.) пропратио је ово дело врло свесном и критичком студијом о изворима. Хелмолду посвећује око стотину страна (стр. 119 - 207). Имаћу још прилике навести г. Лебедева, кад будем говорио о Саксу Граматику и Книтлинги Саги.

28. Zutibore представља свети бор. Ово је име код Немаца постало Sciudibure, а данас је Schkeitbar. Планина pagus Silensis, зове се у једној були Евгенија II Mons Silentii. Ова нам изопачавања помажу разумети, како је име бога Световида могло бити преведено са Sanctus Vutus.

29. Види главу о богу Сварожићу.

30. Види главу посвећену богу Световиду.

31. Објављена први пут у Франкфурту, Титмарова хроника прво је штампана у III св. Scriptores rerum germamcum трудом Лапенбергера. Ово издање поново је издао Фр. Курзе (in usum scholarum, Hanovre, Hahn, 1889). Врло брижљиво прегледано и објашњено једним коментаром и двама индексима, ово је издање једно од најбољих из збирке in usum scholarum. Одатле и ја узимам наводе. Део који се односи на царство и Пољску штампао је поново Бјеловски у I св. Monumenta historica Polaniae (стр. 230. до 318). Ту има и један интересантан увод. Титмарову хронику изучавали су и: Wattenbach, Geschichtsquellen; Strebitzki, Thietmarus quibus fontibus usus sit, Koenigsberg, 1870. Фортински, Titmar Merzeburskij i chronika, St. Petersbourg, 1872., Ф. Курзе, у предговору свога издања.

32. Варош у сев. Скандинавији, у провинцији Шонен; старо јој је име Londinum Gothorum.

Превод.

33. Апсалонов живот је описао Естуруп, а с данског на немачки превео: Mohnik: Absalon Bichof von Roeskilde, 1832.

34. Штампана први пут у Паризу 1514. Historia Danica би издана последњи пут од Алфреда Холдера (Strasburg) у књижари Trьbner, 1886. Напред има детаљна биографија, а па крају индекс. Но на жалост у овом издању нема ни укупног прегледа (садржине) коментара, хронолошких назначења, и није сложена тако, да би олакшала задатак историчара, који би се хтео њоме послужити. Холдер је у својој биографији навео све радове у којим се говори о Саксу до 1886. Но ипак није знао за дело Лебедева које сам мало више споменуо Опыть

источниковь для исторій балтичкихь Славянъ, Москва 1876.

35. Издање које сам ја имао јесте оно што је објављено у Scripta historica Islandorum (Copenhague 1842., т. XI). - Книтлингу Сагу је изучавао Дахлман у историји Данске (Geschichte von Danemarк, Хамбург, стр. 1840 - 43), Wattenbach, Лебедев. Она свега обухвата пет страна предмета који нас занима. Слог и превод онога става, који нас интересује, саопштени су у Monumenta germanica, od Pertza, т. XXIII, последња свеска. Ова свеска тако исто посвећује један део и Саксовој хроници.

36. "Linguam quoque terrae illius opprehendit" (Херборд, III, 32.).

37. Pyrice је среско место Pyrtz у округу Штетин, у Пруској; Волин је пољски Wolyn - Волинија, губернија у западној Русији. Камин је варош у пруској области Marienwerder, округ Hatow, на р. Камијонки, а на језеру Mochd. Има 1586 становника, евангелску и катол. цркву и синагогу. (400 еванг. и 49. Јевреја).

Превод.

38. Без сумње ради распознавања.

39. Cf. Thietmar, VI, 23. In pago Riedirierum... dii stant manu facti... galeis atque loreis terribiliter vestiti.

40. Сумњам да ораси успевају у штетинској равници.

41. О томе како се култус идолима силом одржавао, даје нам занимљив спомен једна скорашња књига г. W. von Sommerfeld: Geschichte der Germanisirung des Herzogtums Pommern (Leipzig, 1896.). Тај је спомен позајмљен из Meklenburgischen Urkund-Buch. У 1219. владика од Шверина, Брунсварда, жали се, како је морао водити читав рат против идола.

42. Херборд не зна словенски језик; а то се види по етимологији коју он даје речи Pomerania: Pomerania provincia, ex ipsa nominis etymologia qualitatem sui situs indicare videtur. Nam Pome linqua Sclavorum juxta sonat vel circa, moriz autem mare; inde Pomerania quasi Pomeriziana, id est juxta vel circa mare sita - (Очевидно ово је словенска реч, постала од но и торе, што значи: дуж мора - Поморје. Пољски је облик још и данас Pomorze). Исто тако он хоће да објасни и реч contina од латинског continere.

43. Apud Christianos aiunt, fures, sunt, latrones sunt, truncantur pedibus, privantur oculis et omnia genera scae lerum et paenarum christianus exercet in christianum. Absit a nobis religio talis!

44. Перц, издање у Хановеру, тумачи contina пољском речју konczyna, limis, fastigium: contina igitur aedificia fastigata. Ово је тумачење погрешно. Види даље.

45. Ове процедуре при гатању находе се и у другим текстовима, које смо другда навели (Види главу о Световиду). Овде се може упоредити чешка легенда о Љубушином коњу, који Чесима назначи њиховога будућега кнеза.

46. Писане спомене који се односе на живот Отона Бамбершког издао је Кепке у Перца (т. XII, и т. XX. Scriptores). Дијалог Хербордов De vita Ottonis, Перц је засебно издао (Хановер, editio in usum scholarum, год. 1868.) Види још Jaffй, Bibliotheca rerum germanicarum, 1869. стр. 580 - 841; Ebonis vita Ottonis; (Берлин, 1863.) Herbordi Dialogus de Ottone, episcopo Bambergensi (ib. 1869).

Клемпен је издао биографије о Отону Бамбершком у Baltische Studien (т. XI, прва fascikula, Stettin, 1842). Темељан је рад А. Котљаревског, одличног слависте, чију прерану смрт

наука заиста оплакује: "Биографије Отона Бамбершког с обзиром на словенску историју и археологију" (на руском). Праг 1874, штампарија Klaudy). Ово је дело прави Corpus текстова, који се односе на Померанске Словене. Петров је расправљао о Хербордовој биографији у својим чланцима у Журналъ-у Минист. Нар. Просвыщ. (год. 1882. и 1883).

47. Даље имаћемо прилике одредити смисао речи: капишча. Можда и она хоће да каже: идол. Ја цитирам овај став по Полевоју (Истор. руске литературе V изд. стр. 19.). немајући при руци Хиларионов текст.

48. Види друге наводе. - Op. Krek, Einleitung, стр. 394. и даље.

48. Бележе се још неке статуе као словенске (?) у збирци Минхенске Академије Наука. Немам њихових фотографија.

49. Fanum de ligno artificiose compositum... Huius parietes variae deorum dearumque imagines mirifice insculptae exterius ornant; interius autem dii stant manu facti singulis nominibus insculptis galeisque atque loricis terribiliter vestiti... (Chron..., VI, 23. или 17.)

50. Рад Бечке Академије Наука (Mitteilungen) - Беч - г. 1875.

51. Chron. slav. I, 52.

52. Клуге: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache.

53. Види: Срезњевски: Материялй для Словаря древне руско-

54. Иште - наставак који значи место, где се обично врши каква радња.

55. Славяно-финския културнія Отьношения, Казань, 1890. стр. 143.

56. Треба данас значи у руском: свечаност црквена, богослужење; сравни слов. реч: требник.

Превод.

57. Летописъ По ипатскомоу списоу (С. Петерб. 1871.).

[58] Миклошић: Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen, стр. 65. наводи велики број ових речи, и све их приписује једном личном имену.

[59] Крек, Einleitung, стр. 397.

[60] И код Малоруса и Литванаца, услед утицаја пољског језика.

[61] Упореди у Срба реч кнез, сеоски старешина. Она је слов. порекла.

Превод.

[62] Крек: Einleitung, стр. 419. Реч је употребљена за означење пакла: въ навехъ. εν τώ Γαρταρώ Миклошић, Lexicon Paleoslavenico-greco-latinum, sub voce).

[63] Страва - на српском означава велики смртни страх: "страва да те ухвати" - страх од смрти. Тот се речју можда означавале жртве принашане богу смрти.

Превод.

[64] О овом предмету он је објавио 1837. у Прегледу чешкога музеја један рад, који је на

жалост убројан и уврштен и у његове Sebranй spisy - Праг, 1865., стр. 96-110.

[65] Види о том портрету Јагићев чланак (Arch. f. slav. Phil. т. в. стр. 204.).

[66] Ја сам их превео на француски и издао у међународној књижари 1866. Тада ми је њихова аутентичност изгледала тачна. Од тада она је оспорена таквим доказима, да ја сада у њих више не верујем. Врло велики научњаци још у њих верују, као нпр. г. Крек. Einleitung, стр. 418.

[67] Belboh - бели бог, beel, baal, ydolum.

Besy - бес, зао дух, demonиbus.

Das - ђаво, genius;

Devana letnicina i perunova dci - Девана, кћи Летнина и Перунова, - Diana Latone et Jovis filia. Ово је најдрскије објашњење. Оно је тежило да у словенски мит унесе божанство слично Дијани, кћери богиње Лете, - очевидно слично Латони - и бога Перуна, који се на тај начин нађе истоветан са Јупитером. Довде словенска митологија не показује никаква трага од антропоморфизма; никада се није покретало питање о љубави богова, а још мање о њиховим браковима. Види се сва озбиљност ове преваре.

Lada - Venus, dea libidinis, cytherea.

Liutice - Љутица, furia, dea infemalis.

Perun, Перун, Јупитер.

Перунова - Jovиs sororem - (слов. богови немају ни сестара као ни жена).

Прије - (пријатна) Aphrodis grece, latine Venus.

Radihost, vnuk krtov - Радгост, унук Кртов, - без сумње код демона. Mercurius a mercibus et dictus. Ово објашњење имало је за сврху: 1) да се у Чешкој распростре веровање у култус о Радгосту; 2) да се о томе измишљеном богу да дотле непозната аналогија са једним латинским божанством.

Svatovit - Световид, Ares, bellum. - Првобитно је било у рукопису: Ares bellum nuncupatur. Са nuncupatur тек лаж је створила Световида. На друга два места са Световид преведено је: Марс и Маворс.

Sytivrat, Saturnus. Реч sytivrat је тако створена, да служи као грађа за разна тумачења. Jacob Grimm, дао се тиме преварити у својој немачкој Митологији.

Straces Sytivratov syn, Страсек, Ситивратов син; Picus Saturni filius. Straka на чешком значи сврака (исто и на српском. Пр.)

Trihlav - Триглав, triceps, qui habet capita tria caprae. Митографи нису пропустили експлоатисати ове три козје главе, и отуда су извукли гомилу закључака.

Veles - Pan - imago hircina.

Siva - живот, Dea Frumenti, Ceres, Siva imperatrix. Ова је реч створена једаред од латинскога aiunt, а други пут од Сиве.

У овој листи изнео сам само имена божанстава, остављајући на страну она, која се односе на култус и којих има доста. Сва дела о словенској митологији заражена су наводима из

Mater verborum-a; Било је дакле неопходно потребно, да читалац једном за свагда буде о томе обавештен. Апсолутно се треба махнути тражења у Чешкој божанстава, о којима постоје само лажни текстови.

[68] Види о Словенској Беди моје Nouvelles йtudes slaves, - Paris, п. 49. и даље.

[69] De bello gothico, књ. III, глава XIV.

[70] Стр. 41. мога превода (на франц.).

[71] I, 250.

[72] У српском језику постоји у народу израз: "за прв Бога", "на прв Бога" - кога казнити и осудити. У значењу је: "на правди Бога".

Превод.

[73] Лужички Срби употребљавају облик: прибог: идол, придодат Бог, nebengott.

[74] Chronique dite de Nestor, превод на франц. L. Leger, Paris Leroux, 1884. Види индекс sub voce: Peroun.

[75] Очеркъ русской исторической географіи (Варшава, 1885.).

[76] Поточић, који се улива у Волхову.

[77] Новгородска хроника, изд. археол. комисије, стр. 1. и 2. Петроград. 1879.

[78] Њих је открио г. Крек: Einleitung in die slav. Litteratur-Geschichte. (др- изд. Graz, 1887., стр. 384 - 386)

[79] Головацкій: Руская крестоматия (навод у Machal-a, словенска митологија, на чешком, стр. 22.).

[80] Афансијевъ: Возрен, Славянъ на природу, I. г. 250.

[81] Procope: De bello gothico, књ. III глава XIV.

[82] У делу: Горски путник. Немам при руци ову књигу; стихови који говоре о Перуну наведени су и Речнику бугарском од Duvernois. (Москва, 1886. год.) Роковски је као и Верковић врло непоуздан. Г. др Шишманов из Софије, који врло лепо познаје бугарску фолклористику, изјавио ми је у једном скорашњем писму да нигде није могао наћи име Перун.

[83] Историја Бугара, руско изд. Одеса. 1882. г.

[84] Говор је о једној мајци, која се усудила чистити дете једним парчетом хлеба, те је на тај начин профанисала најдрагоценији дар божански.

[85] Види моју студију о Колару и панславистичкој поезији, у књизи под именом: Russes et Slaves, Paris, 1890.

[86] Schleicher, Laut-Formenlehre der polabischen Sprache. С. Петерсбург, 1871.

[87] Хелмолд, Chronica Slavorum, I, 83. поново штамп. у Monumenta Pertz-a, Hanovre, 1868.

[88] I, 52. и 93.

[89] "Visitavit Altenburg, каже он, говорећи о владици, et receptus est a barbaris habitatoribus terrae illius quorum deus erat Prove. Porro nomen flaminis qui preerat superstitioni eorum erat Mike." Он зна тако исто и име кнеза, који се зваше "Rochel, de semine Krutonis."

[90] Saxo Grammaticus, изд. Холдер (Strasbourg, 1886. стр. 578.).

[91] Haec statua quatuor facies repraesentans quintam pectori insertam habebat, cuius frontem leva, mentem dextera tangebat." Хелмолд примећује (I, 83) да балтички Словени воле многоглаве идоле (policefale): "multos etiam duobus vel tribus vel eo amplius capitibus exculpunt."

[92] "Vulgus nostrum lapillos quosdam, virgae in lapidem versae et con fractae similes putat esse fulminis". Linde: Dictionnaire polonais, код ређи piorun.

[93] Објављена је у Archiv f. slav. Phil. т. в, стр. 631.

[94] Литавска митологија има тек да се изради. О тој вери види Крек: Einleitung, стр. 385.

[95] Миклошић; Etimologisches Vörterbuch, sub voce.

[96] Књига о царевима, XXX, 19.

[97] Ib., IX, 14.

[98] Кондаковъ: Цркве и споменици цариградски (на руск. Одеса, 1886.).

[99] Legatio Luitpranda (Леон Ђакон, ed. Bonn. стр. 356.): "Decimo tertio kalendas augusti quo die leves Graeci raptionem Eliae prophetae ad coelos ludis scenicis celebrant. Саопштење овога навода дугујем љубазности г. Шлумбергера.

[100] Исти обичај постоји и у Срба, на селу, где се у свакој њиви, нарочито кад се жање пшеница, оставља на крају непожњевена једна прегрш - Шака класја "за свеца". - У Алексинцу и Соко Бањи кад се жање жито онда се од прилике последњих тридесет струкова оставе и не везују у сноп, већ се сплету, оките цвећем и носе кући. Кад буде време сејању, онда се они сатру и жито се из њих помеша са семеном па се посеје. Остављени сплетени струкови зову се божја брада. И кад се беру виногради последња се гиџа не обере, већ се покрије земљом заједно са грожђем које је на њој. Кад настане покривање винограда онда радници траже и грабе се ко ће пре доћи до покривене гиџе да поједе грожђе које је на њој. И ова се гиџа зове божја брада. У Алексиначкој Морави божја се брада при брању винограда смуља и њеним се соком окупа њена лоза. И у Прокупљу остављају последњу лозу необрану. (Ситне белешке од Тих. Р. Ђ. у "Бранк. Колу" за 1896. г. стр. 882.)

Преводилац.

[101] Афанасијевъ: Возрен. Славянъ... t. I. Passim.

[102] Н. Нодило: Рад иугосл. акад. LXXXIX.

[103] Веселовский: Истраживања о пореклу религиозне поезије у Русији. - Петроград. 5. фасц. стр. 82 - 83, 8 фасц. - Изв?стия.

Сборникъ за народни умотворения - Софија. - год. 1889. и даље; т. III. стр. 15, т. в. стр. 29; т x. стр. 24. Види тако исто и у збирци народних песама браће Миладиноваца, стр. 525. -

[104] Св. Илија игра исто тако знатну улогу и у фолклористици и у култусу Румуна. Његов

се дан слави у свим селима; он погађа громом оне, који се забораве и раде тога дана. Цела му је недеља посвећена, од 20 - 27 јула; ова се недеља завршава малим св. Илијом. Овај је још страшнији од великог. (Он убија својом палицом оне који не верују. Цркве њему посвећене многобројне су. Ове ми је податке саопштио Калојано из Букурешта).

[105] Sbornik Slovansky t. v. Prague, 1886.

[106] Fr. Krauss, Sagen uhd Maerchen der Sudslaven, I, 64.

[107] Крес (Revue Slovine), IV, 402.

[108] II, 31.; овај се "Живот" налази у Monumenta Pertz-a (X, XII). Поново је штампан in usum scholaruni, 1868. У Хановру.

[109] De administrando imperio, гл. IX.

[110] Црквена уредба Петра Великог 1721. спомиње још међу осталим сујеверицама и обичај, да се људи моле Богу под храстом, од кога свештеник после дели вернима гранчице. У малој Русији верује се, да за време бурв, Бог или св. Илија гоне зле духове, а они се посакривају у куће, цркве, под извесна дрвета, а нарочито под храстове (Мбchal, стр. 63.). Ево те уредбе Петра Великог: (ш. 5) "Исто тако постоје неки непристојни штетни обреди. Чули смо да у Малој Русији, у известан празник воде у литији жену, коју називају Пјатница (Параскева, Петка), и да јој близу цркве народ одаје неке почасти, и чини поклоне, у нади, да за то од ње добије друге поклоне. Исто тако, на једном другом месту сакупљени попови читају молитве под храстом, после чега они деле народу гранчице, као знак благослова. (Превод Тондини, Paris, 1874. год.)

[111] Das Homiliar des Bischofs von Prag, Beitrage zur Geschichte Boemens; I, Праг. 1863. (Овај је споменик из XII в.)

[112] Миклошић, Etymologisches Wцrterbuch, стр. 80.

[113] Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum, издање Pertz-a, in usuin scholarum, Hanovre, књ. I. 6. "Nam neque iuramentis facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur." Овај доста нејасан слог објашњава се доцнијим, из главе 83: "Tantum enim sacris suis Sclavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani, nec in hostibus sanguine pollui sinant. Jurationes difficillime admittunt, nam iurare apud Sclavos quasi perjurare est ob vindicem deorum iram."

[114] Књига II, глава XII.

[115] Cf. I, 6. "Flaminem suum non minus quam regem venerantur".

[116] Historia Danica, изд. Holder, Strasburg, 1886. књ. XIV, стр. 444.: "Erat enien simulacrum urbi praecipua civium religione cultum... sed falso sacri Viti vocabulo insignitum".

[117] Cf. Thietmar, Chron. књ. VI (Опис храма Редарв.)

[118] Ови вишеглави идоли су чести код балтичких Словена. Cf. бог Триглав, Поренуције са четири главе а пета на грудима. "Mutlos (deos) duobus vel tribus, vel eo amplius capitibus exsculpunt. (Helm. I, 83.) "Dum in urbe Brandeburgensi ydolum tribus coleretur" (Пулкавина хроника уз год. 1156, Fontes rerum Bohemicarum, т.) в, Праг, 1893. стр. 89.

[119] Или што је вероватније, медовином.

[120] Домострой руски (XVI в.) наређују вернима који љубе крст или иконе, да брижљиво задрже своје дисање у том тренутку.

[121] У Малој Русији спремају последње вече у години много колача за вечеру. Наместе их један на други пред домаћином на столу, и истерају децу напоље. Они се врате и питају: где је отац: Зар ме не видите, децо? - пита их он иза колача. - Не, оче. - Да Бог да, да увек тако буде, да имамо увек толико жита као вечерас." Етнограф. експедиција у ј.-з. Русију, грађу сабрао Чубински, т. III. Петроград, 1872. - Исту ствар бележи и Шајн. Schein - Сейпъ у молигевској губерюци: Материялы для изученія бита... северно западнаго края, т. I (други део, стр. 607). - У Херцеговини (по Караџићу, Речник, код речи мигати се) два лица узму међу се божићни колач - чесницу, и један пита другога: "Видиш ли ме?" - "Мало", - одговара други... "Да Бог да, да те до године ни мало не видим" (тј. да до године толико жита буде у изобиљу, а хлеб да буде тако дебео, да те не видим иза њега).

[122] По Thietmar-у Словени, становници града Riedgast-a (Rŕthra?) служаху се такође коњем, ради тумачења будућности: "Cum huc idolis immolore seu iram eorum placare conveniunt, sedent hi duntaxat cae teris astantibus et invicem clanculum mussantas terram cum tremore infodiunt, quo sortibus emissis rerum certitudinem dubiarum perquirant. Quibus finitis, cespite viridi operientes equum qui maximus inter alios habetur et ut sacer ab his veneratur super fixas in terram duarum cuspides hostilium inter se transmissarum supplici obsequio ducunt et prae missis sortibus (quibus id.) exploravere prius, per hunc quasi divinum denuo auguriantur" (Chronicon, VI, 24.). Ово гатање коњем налази се и у Штетину (Herbordi Vita Ottonis, II, 33.). "Habebant caballum mirae magnitudinis... Iste toto anni tempore vacobat tantaeque fuit sanctitatis ut nullum dignaretur assessorem, habuitque unum de quatuor sacerdotibus templorum custodem diligentissimum. Quando ergo itinere terrestri contra hostes aut praedatum ire cogitabant, eventum rei hoc modo per illium solebant praedicare: Hastae 9 disponebantur humo, spacio unius cubiti ab invicem disiunctae. Strato ergo caballo atque frenato, sacerdos tantum freno per jacentes hastas in transversum ducebat ter atque reducebat. Quod si pedibus inoffensis hastisque indisturbatis, equus transibat, signum habuere prosperitatis et securi pergebant; sin autem, quiescebant."

О гатању коњем види још: Die Deutschen Opfergebräuche - (Breslau, 1883. стр. 24.). - Hopf, Thierorakel und Orakelthier, стр. 68; - Saupe, Der Jndiculus superstitionum (Leipzig, 1891, стр. 18. Тоболка у Часопису Оломуцког музеја. 1894.)

[123] Треба ли довести у везу са култусом Световидовим и верску заставу, која се зове станица (stanitsa) и о којој говори Сакс Граматик (стр. 569). Ова је застава била изванредне величине и боје. Поштована је исто тако код Рујана као и сви остали богови. Кад је ношаху пред собом, вероваху, да им је све допуштено... "Толико бејаше њихово сујеверје, да је аукторитет овога парчета материје вредео много више но краљев углед." Световид је пре свега ратни бог, и застава је извесно симбол рата.

[124] Стр. 574.

[125] Scripta historia Jslandorum, - Hafniae, 1842, tome XI, стр. 348.

[126] По Гилфердингу (Ист. балт. Слов. стр. 173.) име Световида - Szventovit, - споменуто је још и у једној карти Фридр. Барбаросе 1170. год. (Codex Pomeranus; ? 28.) Нисам имао при руци овај споменик.

[127] Манастир, основан 822. г. на обали Везера од калуђера из Корбије ради евангелизације Саксонаца. Школа корвејска имала је у доцније доба велику важност у Немачкој, као и школа у француској Корбији. Данас је то обична црква.

Пр.

[128] Helmold, I, 6.

[129] Metuntur propter familiaritatem deorum, vel potius daemonum quos maiori cultu venerantur

quam ceteri, вели Адам Бременски (Descriptio Jnsularum Aquilonis, 165.).

[130] Cf. Saint Matthieu, гл. XXVII, - V. 64.

[131] Корвејски калуђер Босо беше донео у манастир остатке Св. Вида: "qui cum esset admirandae sanctitatis ad augmentum virtutum suarum beataeque memoriae Saxoniae preciosum attulit thesaurum reliquias videlicet pretiosi martyris Viti." (Widukindi Res gestae Saxoniae, књ. III, 2.) У средњем веку су јако тражене биле ове реликвије. У почетку X в. чешки војвода Вацлав доби од цара једну руку св. Вида, и подиже саборну цркву у Прагу, која и данас носи име св. Вида. - Обитељ Корвеј основаше 822. г. калуђери из Корбије и Пикардије. Од куда јој то име: "Veniente eo ad urbem que nova Corbia vocatur, ab ea nomen sortita, unde cepit sclicet, ab illa Francorum Latinorum Corbia, ubi requiescit sanctus Vitus infans et martir..." (Thietmari Chronicon, II, 19. (11) ad ann. 1002.)

[132] Die Slavenchronik Helmolds - Gaettingue, - 1873; г. Велкел упућује на ова дела: Wigger: Mecklenburgische Annalen, Schwerin, 1861, стр. 144, 148;

Harenberg: Monumenta historica adhuc inedita - Braunschweig, 1750, Prolegomena critica;

Wigand: Cesch. d. gefurst. Reichsabtei. Corvey, стр. 148;

Ledeburg: Allgem. Archiv fur die Geschichtskunde des Preussischen Staats, в. стр. 331. и даље;

Giesebrecht: Wendische Geschichten, стр. 280, и даље.

[133] Био бих захвалан читаоцима ове књиге, ако би ми хтели побележити текстом и примерима поткрепљене све идоле или незнабожачка лица, преобраћена у хришћ. свеце, који им одговарају. Радо се наводи као пример: храм св. Викторије у Пуријеру (a Pourrières) (Campi putridi); једна света Афродиза, која би била заменила Венеру; светац Амадур, који би био заменио Купидона. Има још примера. Желео бих тачних назначења.

[134] Mactantque diis suis hostias de bobus et ovibus, plerique etiam de hominibus cristianis quorum sanguine deos suos oblectari jactitant (Helmold, I, 52, Cf. ib., 83.). Nec tam dulicia vel iocunda nobis fuerunt Slavorum pocula quod videremus compedes et diversa tormentorum genera quae inferebantur Christicolis de Dania advectis. - Cf. Несторову Хронику, гл. XXXIX (стр. 66. франц. издања).

Maligni homines insano furore correpti, magno tumultu, securibus et gladiis aliisque, telis armati sine ulla reverentia in ipsam ducis curtim irrumpentes, mortem nobis sine ulla retractatione, nisi quantocius de curia et de ipsa civitate fugeremus comminebantur (Herbordi Vita Ottonis, II, 24.).

Адам Бременски: "Deinde reliquam peragrantes Sclavoniam Sclavi rebellantes omnes ecclesias incenderunt et ad solum diruerunt. Sacerdotes autem et reliquos ecclesiarum ministros variis supplilciis enecantes nullum christianitatis vestigium trans Albiam reliquerunt (II, 40) Ово се збива у 1002. г. Доцније (III ка. год. 1066) Адам Бременски прича ово: "Johannes episcopus senex cum ceteris christianis in Magnopoli civitate (Mecklenburg.) captus servabatur ad triumphum. Jlle igitur pro confessione Christi fustibus caesus, deinde per singulas civitates Slavorum ductus ad ludibrium, cum a Christi nomine flecti non posset, trunctatis manibus ac pedibus in platea corpus eius projectum est, caput vero eius desectum, quod pagani conto praefigentes in titulum victoriae deo suo Redigast immolarunt... Jtaque omnes Sclavi, facta conspiratione generali, ad paganismum denuo relapsi sunt, eis occisis qui perstiterunt in fide". Тако, дакле, по Хелмолдовом и Адама Бременског сведочанству, становници острва Рујна беху фанатичнији него остали Словени.

[135] Pom. изд. стр. 578.

[136] Jbid. 577.

[137] Monumenta Germaniae historica, od Pertza, XII, стр. 868.

[138] Cf. Zend: çpénta, исти смисао.

[139] Види O. Belzer, Genealogia Piastow, Krakov, 1895 4%. И резиме је у Bulletin international de l' Acadйmie des Sciences de Cracovie - јануар, 1896.

[140] Fontes rerum Bohemicarum, т, П, стр. 17, 18, 369 - 386.

[141] Contra Liudevitum quoque sclavum ex Panoniae, итд. стр. 94.

[142] Види о овом питању Маретићеву расправу у студији о именима српским и хрватским (Рад. LXXXI, 1886). У једном свом раду објављеном идуће године у Archiv-у Маретић је изменио своје закључке, и предлаже ново тумачење. Vit за њ значи laetus; и Световид би значио fortis laetusque (Archiv, т. x, стр. 136.) Миклошић у свом Етимол. Речнику вели, да се вит у речи Свантовит, никако не може објаснити словенским језиком, и представља просто св. Вида. Ма колико да се поштује аукторитет Миклошићев, нека је допуштено овде не примити његово мнење. Његов га хиперкритицизам каткад далеко одвуче. Његови етимолошки закључци нису увек неприкосновени. Тако он на стр. 148. у своме речнику наводи словеначку реч curent, корент, корант, коре fastnacht (vigil - будан, чио) и додаје: vergl. Klr. kurent, frцhliche, hochzeitsarie. Не знам шта значи словеначко курент. Али могу потврдити, да малоруско курент - весео изглед - радостан, јесте просто позајмљено пољско курант који има исто значење, и који је само препис француског"courante" врста игре, и према томе значи: изглед у игри, весео.

Jl faut que je vous chante

Certain aire que j' ai fait de petite courante

(Moliere, les Facheux, II, 5.)

[143] Види допунско објашњење Јагићево (Archiv. f. slav. Phil. т. XIX, стр. 368.), где мисли на корен ви (туђи, бити) - вити, вијати. Ова је хипотеза можда и сувише оштроумна.

[144] Свит - Светлост.

[145] Einleitung, 396.

[146] Arcon opidum vetustissimi simulacri cultu inclytum (XIII, стр. 505). Овај simulacrum је извесно Световидов идол.

[147] Осим ако се име једног светилишта, славног по својим прорицањима, не везује за корен рек - рећи.

[148] Не би ли се име Световид могло протумачити речју: свкт - mundus, и кореном од глагола видети? Јер у нашем језику то лично име и има то значење. Ову хипотезу треба довести у везу са самим ликом Световида идола, који како смо напред видели, има четири главе, које гледају на све четири стране света. Према томе то би био бог, који све види, цео свет, а то и јесте највиши Бог по словенској замисли.

Превод.

[149] J. Wunsch, Rujana у чешк. часопису: Osvěta, 1875. Немам при себи радове ове комисије. На жалост ништа одређенога нисам нашао ни у брошури г. Рудолфа Бајера (Rudolf Baier) Die Jnsel Rügen nach ihrer archaeologischen Bedeutung (Stralsund, 1886.). - Задовољавам се упутити само на Archiv. fur Anthropologie, т. XXI стр. 591, и на

Antrophologie, год. 1894 (чланак Salomon-a Reinach-a).

[150] Овај је споменик снимљен и издан у Aarboger for nordick Oldyndighed og Historie, год. 1873., стр. 327 (саопштење профес. W. Thomsen-a) u Archiv. fur Anthropologie, т. XXI и у Anthropologie год. 1898. Ја га поново доносим на крају књиге.

[151] Један археолошки реви објављен пре неколико година на пољском језику, зваше се Swiatowit.

[152] Види о том осим дела Weige-a (Archiv. f. Anthropologie, tome XXI, стр. 591.) рад г. A. Hartmann-a Becherstatuen in Ost. Preussen. (Иста збирка од исте године, фасц. III.)

[153] Идол о коме је реч фигурира на корицама Revue d' archéologie, изданог у Лавову. Мислим да овај лист више не излази.

[154] Лелевељ тако исто верује у аутентичност прилвичких извора и лафа бамбершког. Вели: да Данци чувају у копенхагенском музеју једног идола Световида, који по сведоџби Thomsen-овој није никад ни постојао. За све што се тиче питања о лингвистици словенској он нема потпуно критике. По подацима, које је прикупио Beaudouin de Courtenay, идола је открио један инжињер (чије име не спомиње) као пољски емигрант, који је дошао из Париза или Белгије за време револуције 1847 - 1848. Он саопшти своје откриће г. Потоцком; но услед политичких догађаја, он би принуђен нагло оставити Галицију. Г. Потоцки приписа себи у заслугу то откриће и посла споменик ученом друштву у Кракову (види даље стр. 112 - 113.). Световид је био бог балтичких Словена; но да ли се његов култус простирао и до Словена у данашњој Галицији? У пољским аналима, врло сиромашним у митолошким подацима, о Световиду нема нигде спомена. Пољска хроника краковског владике Винсента прича под 1109. г. ову епизоду: "Est beati Viti Crusvicae (у Крушвици у Великој Пољској) basilica, in cuius pinnaculo quidam inaestimabilis et habitus et fromae visus est adolcscens, cuius indicibilis, ut aiunt, splendor non modo urbem sed urbis quoque proostia illustrabat. Hic eo desiliens cum aureo pilo turmas eminus antecedit, non paucis claram numinis virtutem cernentibus et rei tantae mysterium tacita veneratione stupentibus; donec ad urbem Nekel pilum quod gestabat, quasi vibrans, disparuit..." Охрабрен овим чудом, Болеслав се крене против града Накела, и освоји га. Види се у овој улози, која се приписује светилишту светога Вида, бледа успомена на Световида (Vincentii Cracoviensis episcopi Chronicon, ap. Bielowki, Monumenta, II, стр. 340).

[155] Види о овим лажним споменицима чланак г. Јагића, Zurslav. Runenfragfn, Archiv. f. slav. Philologie, т. в, стр. 193; - Т. Вајгел у своме делу о словенским идолима, на које се и ја позивам, репродукује и описује здручког идола, не остављајући о његовој аутентичности никакву сумњу. Г. Хартман и Соломон Ренах допуштају ову аутентичност. Признајем, да ја у то још нисам убеђен. Срезњевски, који је проучавао овога идола у Кракову, врло је резервисан о његовој истинитости. Био бих срећан, да се ово питање реши било у једном било у другом смислу.

Идуће год. 1874. на конгресу археолошком у Кијеву, посетио сам и разгледао краковске збирке. Идол, о коме је реч, сад припада Академији Наука у Кракову. Председник академије г. Мајер изволео је дати ми у минијатури тај лик, који сам ја дао Сенжерменском музеју, где се и сада налази под бр. 21886. - Г. Соломон Ренах репродуковао је овај лик у Anthropologie од год. 1894. стр. 174; и изволео ми послати клише. Г. барон Даврил такође је поклонио институту један факсимил тога споменика.

[156] Види даље стр. 112- 113.

[157] Knytlinga Saga (loc. cit.) спомиње исто тако идола Repvit-a и Puruvit-a.

[158] Сакс наводи натприродне казне, које су ти богови или боље - демони досуђивали незнабожачким Словенима. Наводи такав један пример, који је тешко превести: Nec mirum

si illorum potentiam formidabant a quibus stupra sua saepe numero punita meminerant. Si quidem mares in ea urbe cum foeminis in concubitum adcitis canum exemplo cohaerere solebant, nec ab ipsis morando divelli poterant, interdum utrique perticis e diverso appensi inusitato nexu ridiculum populu spectaculum praebuere. Ei miraculi foeditate solennis ignobilibus statuis cultus accessit creditumque est earum viribus effectum quod daemonum erat poraestigiis adumbratum". Ово понавља и Knytlinga Saga. Мало даље (стр. 579). Сакс не оклева испричати и нека чуда извршена молитвом нових хришћанских свештеника. "Nec praedicationis eorum ministerio miracula defuere". Без сумње он хоће према незнабожачким чудесима, која не спори, да стави хришћанска, која се још мање могу спорити.

[159] Ebbo, III, ap. Pertz. Monumenta, VII, str. 861, 865, Herbord, III, 6.

[160] "Civitas vexsillis undique circumstantibus cuiusdam idoli Geroviti nomine celebritateni agebat."

[161] Крек је објавио 1876. у Archiv. f. slav. Philol. једну студију о Велесу, Волосу и Власију (Blasius). Данас је овај рад већ непотпун и преживео.

[162] Навод у Крека, стр. 425; немам при руци старослов. текст.

[163] Ростов је данас у губернији јарославској.

[164] По Креку, ib.

[165] Јагић, Archiv, XII, стр. 305.

[166] Срезњевски није нигде нашао облик Велес у својој грађи за речник староруског језика. Он зна само за облик Волос.

[167] Свеска I, стр. 697.

[168] Афансијевъ, стр. 474, 475, 476, 697 - 98.

[169] Погодин, Древн. руская история, II, 637.

[170] Миклошић је могао читати старе чешке текстове. Изгледа да их је навлаш заборавио.

[171] Archiv f. slav. Phil. XII, стр, 601.

[172] Глобус, 1898, 318.

[173] О овим фонетичким тешкоћама види расправу Крека, стр. 476. Крек мисли, да је Велес морао бити првобитни облик.

[174] Bernh. Schmidt, Das Volkleb des Neugrichen, I, 35.

[175] Чланак г. Шишманова у Сборнику за народни умотворения, наука и книжнина, Софија, т. XI, стр. 531.

[176] А Поповъ: Влияния церковнаго учения (Казань, 1883, стр. 113- 115).

[177] Крек је побројао и навео све ове споменике у Einleitung, (стр. 384-385).

[178] Кнез Всеволод трчао је пре појења петлова од Кијева до Тмуторакана, и пресецаше пут великом Хорсу, т. ј. по коментарима, дошао је у Тмуторакан пре изласка сунца.

[179] Archiv fur slav. Phil. в, стр. 8 - 9. Ту скоро је предложена и веза између Хорза и

вогулскога Kwares-a, надимак бога неба.

[180] О Сварогу види даље.

[181] Грчки калуђер из XI в., писац једне Χρονικϛν σιντιμον. Види Krumbacher, Gesch. d. Byzant. Litteratur, стр. 129.

[182] Јагић, Archiv f. slav. Philol. т. в, стр. 1.

[183] Дажбог се налази тако исто и у Слову о полку Игорову, где се народ руски зове унуком Дажбога. Тако називање од хришћанских писаца изгледа ми немогућно; овај епитет је ужасан аргумент противу аутентичности, ако не целог, а оно извесних делова овога дела.

[184] Arch. f. slav. Phil. т. в, стр. 6. Идол са седам глава био би у језику балтичких Словена Седмороглав (као Триглав). Неће ли ово бити Симаргл, које је дошло у Русију изопачено као Suarasici? Ова се хипотеза овде први пут износи. Ја то чиним на своју одговорност.

[185] Миклошић вели у своме Етимолошком речнику, да је име Мокош узајмљено из једног зборника XVI века; ово се име налази овако како је и у његовом издању Chronica Nestoris - Vienne, 1860. стр. 46, врста 27.

[186] Г. Крек (407) оспорава овај постанак речи Мокош: али текстови, које је Јагић навео, веома су прецизни, и не изгледају, да могу дати места икаквом другом тумачењу.

[187] Св. Павле Коринћанима, II, VI, 15.

[188] Bjelovski, Monumenta Polonis: historica, t. I, стр. 226.

[189] Archiv fur sl. Philol. IV, стр. 124.

[190] Кашуби - Kassuby, слов. племе, сродно Пољацима, али очувало своје етнографске особине, и није се сјединило са осталим пољским племенима. Живе на западној страни доње Висле, допирући чак до Балтичког мора - Померание. Пруски краљ, као наследник померанских кнежева, и данас носи титулу: кашупски војвода. Варош Колберг је њихово главно средиште. О њиховом бројном стању етнографи се не слажу. По пруској држ. статистици од 1890. има на 55 000 душа; но биће их нешто преко 100 000 душа; многи су одсељени у сев. Америку; католици су. Језик им је најсроднији пољском, а задржао је доста трагова изумрлог језика померанских Словена. Њихова је литература ограничена на врло узан број народних публикација. Кашуби сами себе обично зову Словинци.

Превод.

[191] Шафарик је посветио Сварогу специјалан рад у Razpravy zoboru věd slavanskych. (Prag, 1865.)

[192] Имао сам у рукама и грчки текст и старословенски превод, по једном зборнику из XII в. из манастира св. Срђа; објавио га је Срезњевски у Древние памятникы письма и языка - Петроград 1869. па 4°.

[193] Овај је споменик објавио Тихонравов, а цитирао га је г. Шишманов, у Сборнику за нар. умотв. наука и книжнина (т. IV, Софија, 1891).

[194] Руска литература (на франц.) стр. 22.

[195] Котљаревски: Целокупна сочинения - издање Акад. Наука; (у Петрограду т. IV, стр. 512.).

[196] Henopol: Histoire des Roumains - Paris, Leroux, 1896. t. I, стр. 107.

[197] Jter Buda Adrianopolim, anno, 1553. први пут га издао Fortis у Viaggio in Dalmazia; поново га штампао Салај (Szalay) у Monumenta Hungariae, Historici Scriptores, t. II.

[198] К. Иричек: Cesty po Bulharsku Prag. 1886, стр. 75.

[199] Изглед на овај кланац и слика његова из XVIII века која представља Трајанова врата (по Марсиљиу) налазе се на стр. 648 - 9. и 656 - 7. истога дела Шлумбергеровог: Epopée bysantine au X sièle. Ову је капију срушио један паша око 1835. г. или 1836. Околни становници приписују то српском Краљевићу Марку.

[200] Иричек: Ист. Бугарске, Одеса (на руском) 1882, стр. 93 - 95. - Наравно држи да је то био бугарски царевић!

Пр.

[201] Речник Вуков стр. 774. - Ово је грчка легенда о кнезу Ανήλιος који није могао подносити сунце (Schmidt, Griechische Mdrchen, Leipzig, 1877, стр. 30, 31.) - Haxthausen (Studien über die neure Zustände Russlands) II, стр. 460. прибележио је о Трајану једну сличну причу из Бесарабије.

[202] Под пером Прокопија постао је свецем (306. 5). Наводи један тврди град τού άγίου Τραϊανου. То је град divi Traiani. Divus је на грчки преведен са άγιος. Нигде нема светог Трајана. - Иричек, Das christliche Element in der Balkanlдnder, Vien, 1895 - стр. 98.

[203] "Temporibus Svigeri decimi tertii episcopi Brandenburgensis fuit in Brandenburg rex Henricus qui slavice dicebatur Pribislaus, qui christianus factus, idolum quod in Brandenburg fuit cum tribus capitibus quod Triglav slavice dicebatur destruxit" (одломак Chron. Brandenb. ap. Mader, стр. 264.).

На овог бога а можда и на овај навод мисли чешки хроничар Прибик Пулкава (XVI. в.; Fontes rerum Bohemicarum, t. V, стр. 89.): "Jn illis diebus fuit quidam Henricus rex Prybislaus slavonice nominatus urbis Brandenburgensis et terrarum adjacencium, sicut Brandenburgensis testator Chronica... Hic dum adhuc gens esset ibi permixta Slavonica et Saxonica, deserviens ritibus paganorum et in urbe Brandenburgensi ydolum tribus capitibus inhonestum ab incolis colebatur." Чешки преводилац преводи: "један идол са три грубе и прљаве главе".

[204] Причао ми је једном Иван Тургењев о животу руских расколника ову анегдоту, која није без везе са овом епизодицом. Један руски чиновник, пок. Мелников, у руској литератури познат под именом Пешчерски, имађаше задатак да пази на расколнике. Беху му казали, да у једној шуми, преко Волге, има једна сумњива капела, где се скупљају расколници, да се клањају једном лику, који православна црква не одобрава. Успе ли дићи ту икону одатле, даће му се крст св. Ане.

Мелников се умеша међу расколнике, и кад они беху у заносу својих молитава, он наједанпут повиче: "Ана на шију". Уплашени овом неразумљивом виком, сви верни осташе непомични. Мелников тада скочи, зграби икону, и умакне с њом, пре него су они и могли повратити се од свога страха.

[205] Журн. Мин. Нар. Просвещ. септ. 1885.

[206] Осим ако се ово последње име налази у имену Симаргл руске хронике. Види горе, стр. 123 - 124.

[207] Код хришћанских Словена налазе се капеле изнад градских вратница; нпр. у

Владимиру на Клијазми и у Волни (вратница звана Оштра Брама, итд.). Овај храм на животињским роговима јесте по свој прилици само једна капела.

[208] Овај је навод произвео многа коментарисања. Ми ништа поуздано не знамо о употреби писма код незнабожачких Словена.

[209] О Сварожићу види напред стр. 126 - 129.

[210] О врачању копљима види главу о Световиду и Триглаву.

[211] Лајбниц у Scriptores rerum Brunswicensium, I, стр. 191. наводи овај цитат по Лелевељу: али ја не могу оверити његово порекло: "Post mortem Caroli imperatoris quidam non veri christiani praecipue trans Albeam susceptam fidem Christi relinquentes idola sua projecta, Hammon scilicet Suentobuck (Свенти Бог, упореди: Световид), Witulubbe (?) Radegast cuni ceteris erexerunt et in loco pristino statuerunt."

[212] Навод у Јагића, Archiv, V, стр. 204.

[213] Рад. Југосл. Акад. LXXXI.

[214] Sacra Moraviae- historia, Салцбург, 1710.

[215] Реч poegoeda још и данас се налази у језику Кашуба, или померанских Словена. Види Dictionnaire de Ramult (sub. voce) Cracovie, 1893. г.

[216] Овде владика очевидно проналази нова имена. Откуда би незнабожачки свештеници знали за Пријапа и Белфегора? По свој прилици он је мислио, да у При и Пег. нађе елементе ових двају имена.

[217] Маретић, Рад, LXXXI.

[218] У Knytlinga Saga говори се о богу Tiernoglav (богу са црном главом).

[219] Црни Бог проузроковао је и код Шафарика једну крупну грешку. Год. 1835. Колар, који се трудјаше бити и митолог, а који је био најмањег критичкога духа, мислио је, да је у Бамбергу у Баварској пронашао једнога словенскога идола са рунским натписом Carni Bog. У катедрали ове вароши је гроб владике Отона, слов. апостола. Шафарик објави у једном прашком часопису подужи рад свој, који би прештампан и у његовим Sébrene Spisy, стр. 96 - 100, и који је дуго сматран као ауторитативан. Но он је био жртва једне мистификације. Црни Бог из Бамберга отишао је у друштво оботридских богова у Најстрелицу, који су већ одавно изгубили своју аутентичност, те навели и Колара на грешку. - Лелевељ и многи други. Б. Archiv. f. slav. Phil. т. B, стр. 193. и даље.

[220] Нпр. код Арнолда. Chronica Slavorum: Geromarus (III, 82). Jeromarus (VI, 10).

[221] Види рад г. Брикнера: Myth. Studien u Arch. f. slav. Phil. т. XIV.

[222] У усменој литератури у Малој Русији краљица Русаљака, зове се Дива, Дивка (Machal, стр. 119.).

[223] Види Ralston, The Songs of the russian people, стр. 120 - 139. и руске споменике, које наводи Machal, стр. 95.

[224] Dziady је, као што се зна, наслов једне романтичне Мицкијевићеве песме. Прва идеја ове песме позајмљена је из фолклора Беле Русије.

[225] Č. Zibrt, Starofeske obyčejé. Стране: 195. и даље. Види и Fontes rerum Bohemicarum

(Праг, 1884.) стр. 484. "Spiritus qui Krzetky dicuntur." Зибрт је објавио и једну интересантну монографију: Skřitek v lidovim podáni staročeskem (Скритек у старим чешким предањима), Праг, Симачек, 1891.

[226] Разискания, 6. свезак; Изв?стия Петроградске Академије, 1892, стр. 168.

[227] Веселовскій, истраживања... стр. 295; Срезњевски, Материялы sub voce. Вила.

[228] Што је реч вила ишчезла у руском, то је по свој прилици отуда, што је замењена речју Русаљка. (Види стр. 178. и даље.)

[229] Караџић, I, 65.

[230] Кад киша пада а сунце греје, Бугари причају да се Самовиле купају (Каравелов, Рад, стр. 241.).

[231] Караџић, I, 158.

[232] У животу Марка Краљевића виле играју велику улогу. Осим песама види и коментар г. Халанскога: Южно словянскіе сказания о Краљевићь-Маркоу - Варшава, 1894.

[233] Cesty po Bulharsku - Prague, 1888.

[234] Ова је линија доста размакнута.

Пр. превод.

[235] Види у Бугарском речнику од Duvernois, чланке: Вила, Самовила, Самодива, итд. Реч самодива продрла је и у грчки језик под обликом σαμοντιδα - Зборникь, т. IX, стр. 80. - који Матов цитира у својим Грчко-бугарским студијама.

[236] Миклошић: Tьrkische Elemente, додатак.

[237] Шишманов: Прилог бугар. народ. етимологији (Сборникъ, т. IX, стр. 553.).

[238] Machal, стр. 126 - 130, 132, 144. итд.

[239] Разискания, Изв?стія Петроградске Акад. Наука, руска секција т. XLVL стр. 181 - 185).

[240] Ко жели видети, докле се напред у овом питању отишло довољно је, да упореди Шафариков рад о Русаљкама (писан 1833, поново штампан у Sebrane Spisy, Праг, 1865) и четири-пет страна које им је посветио Шишманов (Софија) у св. IX. Сборникъ-а. - Види о овом питању Миклошића: Die Rosalien, ein Beitrag zur slav. Mythologie. (Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wiss. - Vienne, 1869.), Томашек, Ueber Brumalia und Rusalia (ib. 1869.); Веселовски у Журналь Минист. Нар. Просвыьщ., 1885. и Изв?ст. руске Акад. Наука т. ХЛVI, 1890.

[241] На друму који од насипа Трстеник - Краљево скреће за Врњце налази се на средини пута једна узвишица округлог облика у сред равнога поља. То место сељаци зову русалија.

Прев.

[242] Русаљке су изазвале знатну литературу. Осим оних напред цитираних дела, може се видети и Machal стр. 115. и даље, и у Ralston: The songs of the Russian people. Londres 1872, стр. 139 - 146.

[243] Види наведене текстове Махалове, стр. 149.

[244] Миклошић, Etym. Wörterbuch, sub. voce.

[245] Хелмолд овде по свој прилици мисли као похвалу богу која се чини службом у цркви.

[246] Несторова Хр., год. 983. стр. 67. фр. изд.

[247] Види главу о Перуну.

[248] Њега је навео Котљаревски, Погр. обичаји, стр. 124.

[249] Колар је у своме коментару о "slavy Dcera" (књ. II, сонет 28) открио један врло занимљив текст у мерзебуршкој Бротулфовој хроници; по речима тога текста нико није смео осећи у тој шуми ни дрво ни грану. Ко то преступи, казни се смрћу. Ту се скупљаху незнабожачки Венди, да прославе неке празнике. Немачки хроничар мисли, да име Zutiberus значи неког демона.

[250] Ebbo II, 18.

[251] Афанасијевъ, т. II, 325.

[252] Ebbo, III, 9. Херб. III, 7.

[253] Много је до сада расправљано о овом тврђењу. Јер до данас ништа не доказа, да је било и словенских руна.

[254] Строго узев, овај би се опис могао односити на планине у Чешкој или на Карпате. Један руски оријенталиста г. Fr. Westberg, у своме раду на немачком, обављеном у Изв? стія Петроград Акад. Наука (1899. том. XI. ?5, стр. 212) занимао се овим Масудијевим ставом Он мисли да овде није реч о Словенима, и да ови храмови, о којима се говори, морају бити негде на Кавказу.

[255] Аркона (?) Westberg мисли да се ово тиче полуострва Таман-а.

[256] Упореди и златну браду код Перуна.

[257] У српском постоји реч врачар-а. (у смислу чаробник).

[258] Цитат Zibrt-a, Seznam, стр. 85.

[259] Ставу који сам навео у глави о Световиду, и који се односи на ово веровање у руском фолклору, може се додати и овај: "Домаћин се сакрије иза блини-а (неког застора), и пита: Кумо, видиш ли ме? - Не видим те, одговара она. - Да Бог да ме не видела ни идуће године!" (Шејнъ: Материялы для изучения бита сев-зай, краја, т. II. стр. 601

[260] Настављач Козмин, калуђер звани Sbvaza, употребљава облике coenas. Он не мења ништа смисао реченице.

[261] Објавио га је Hecht, Праг, 1865.

[262] Миклошић, Dict. etym. стр. 211; није знао за овај тако важан текст чешке хронике.

[263] Веселовски, Изв?ст. Академ. Наука у Петрограду, 1890., стр. 269.; Machal, стр. 121. О навама види књижицу Д. Матова: Врзивуловито коло и навит? (Софија 1896.); Св. Симића: Нови подаци о Врзину колу и навама. (Бранк. Коло за 1896. стр. 213 - 218.).

Прев.

[264] Објављено први пут 1868, ово дело прештампала је без измене Царска Акад. Наука у Петрограду. (Зборник, т. ХЛІХ, 1071.)

[265] О овој разлици види моје издање Несторове Хронике.

[266] Pertz, Monum. VIII, стр. 263.

[267] Бјеловски, Mol. hist. Pol. т. II.

[268] Etym. Wurterbuch, sub voce.

[269] По свему ово ми тумачење изгледа боље од онога, које сам навео у индексу мога издања Несторове Хронике.

[270] Крек, Einleitung, стр. 435. и даље.

[271] Крек, Einleitung, стр. 418.

[272] Рад читан у Academie de l' Jnscription, у општој седници од 6. апр. 1900. г.

[273]Arch. f. slav. Phil. т. XIX, 318. Отонов биограф Ебо преводи Gorovid qui lingua latina Mars dicitur, он га тако исто зове deus militiae. У своме скорашњем делу Zur Entstehungs Geschichte der Kirchenslavischen Sprache (извод из рада Акад. Наука у Бечу) г. Јагић проналази још два имена, где се види део вит - Witemir наведен у Conversio Carantanarum (стр. 6. и 86). и Unevit.

[274] Herbordi Dialogus de vita Ottonis, изд. Pertz-a. Hanovre, 1868 (књ. II, 31).

[275] Einleitung in die slav. Litteratur-Geschichte, друго изд. Graz, 1885., стр. 139 - 412. Миклошићу је на жалост умакла реч contina, јер он није историк. Могао би јој наћи место у своме речнику sub. voce или кашта или кать.

[276] Титмар правилно тумачи нека словенска имена: belegori, beleknegine, Jaremirus. О другима се вара. Тако наилазећи на Medebor (шума која има меда), он преводи са Mel prohibe.

[277] Књига, II, 1.

[278] Historia Salonitana, издање Акад. Наука у Загребу, 1894.

[279] Књ. 1. 3. изд. Lappenberg Hanovre, 1868.

[280] Fontes rerum Bohemicarum - Праг, 1874 - 1882, т. II, стр. 16 и 111 стр. 17.

[281] У Крек-а Einleitung, стр. 562.

[282] Снимци 24-32 нису унесени у оригинал. Г. Леже није могао о њима прибавити довољног објашњења. Стога их је уступио за српско издање своје Слов. Митологије, нека се неко нађе. ко ће и о тим снимцима моћи казати коју реч.